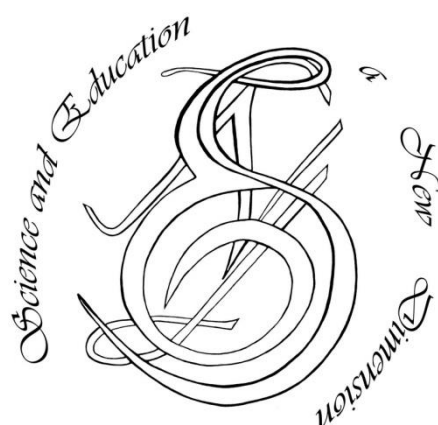

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

PEDAGOGY
AND
PSYCHOLOGY

p-ISSN 2308-5258

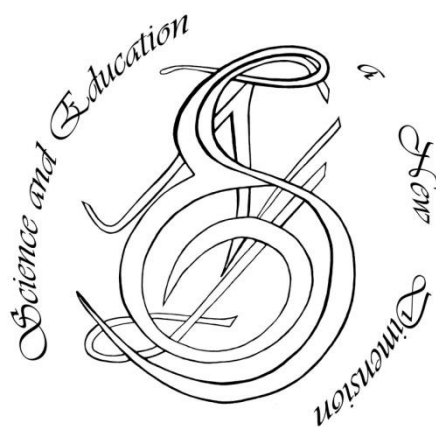
e-ISSN 2308-1996

VII(79), Issue 197, 2019 Maj.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79>

Pedagogy and Psychology

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

PEDAGOGY.....	7
Роль батьків у розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення <i>Л. В. АрнаUTOва, Г. Ю. ШтогрІна.....</i>	7
Transformation of the national country studies in the eastern of Ukraine <i>О. V. Chala.....</i>	11
Psychological and pedagogical aspects of education of tolerance in elementsry school <i>L. Cherednyk.....</i>	15
Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями <i>Г. Й. Михайлишин, М. М. Довга.....</i>	20
Forming foreign communicative competence by means of the didactic business game <i>T. A. Gannichenko, K. V. Tishechkina.....</i>	24
Хімічний експеримент компетентнісного спрямування <i>А. К. Грабовий.....</i>	28
Development of foreign languages teaching tools in agricultural institutes of higher education of Ukraine (the second half of the XX century) <i>L. M. Khomenko.....</i>	32
Специфіка розвитку освіти з медичної інформатики в Україні <i>Н. З. Кобрин.....</i>	36
Актуальные проблемы виртуальной коммуникации студентов: конфликтологическая компетентность <i>Н. В. Кошечко.....</i>	41
Про один з транскордонних механізмів ефективного розвитку інформаційного суспільства в Україні <i>О. В. Міца, С. С. Оришич, Ю. В. Горошко, С. Д. Ванічний, Н. Є. Боркач.....</i>	47
Formation and development of education management in Ukraine: historical excursion (1917-2018) <i>О. О. Nazarenko.....</i>	52
Normative-legal principles of historical and local lore work institutions of extracurricular education of Ukraine (second half of the XX - beginning of the XXI century) <i>I. V. Parkhomenko.....</i>	59
Емпірична модель стратегій реагування молоді на небезпеку щодо ураження ВІЛ <i>В. Г. Сенкевич.....</i>	63
Особливості спортивної підготовки студентів-лучників у групах підвищення спортивної майстерності <i>І. М. Скрипка, В. О. Лапицький, В. І. Гончаренко, Є. В. Солоненко.....</i>	67
PSYCHOLOGY.....	70
Роль відчуття когеренції у зростанні ресурсності особистості та рівнів самоефективності <i>Н. В. Кривцова, Б. В. Бірон.....</i>	70

PEDAGOGY

Роль батьків у розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення

Л. В. Арнаутова*, Г. Ю. Штогріна

Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

*Corresponding author. E-mail: arnautoval307@gmail.com

Paper received 22.04.19; Accepted for publication 03.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-01>

Анотація. У статті порушено проблему взаємовідносин батьків з дітьми старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мови. Ефективна корекція мовного і супутніх порушень можлива тільки в результаті комплексного підходу і скоординованої роботи логопеда, вихователя, педагога-психолога і батьків дошкільника. Нами проведена діагностика ставлення батьків до своєї дитини, яка відображає емоційне ставлення до дитини, контроль за його поведінкою, особливості розуміння дитини батьками, справжній інтерес до його планів і справах, реакцію батьків на прояви самостійності та ініціативності дітей.

Ключові слова: порушення мови, корекція мовних порушень, роль батьків.

Проблеми порушення мовлення у дітей дошкільного віку є актуальними і привертають до себе все більше уваги з боку педагогів, тому що простежується стійка тенденція збільшення кількості дітей зі складною структурою мовного дефекту. Особливої значущості у вирішенні цієї проблеми набуває співпраця з сім'єю в логопедичних групах. Ефективна корекція мовного і супутніх порушень можлива тільки в результаті комплексного підходу, тобто при активній, скоординованої роботі логопеда, вихователя, педагога-психолога і батьків дошкільника. Нерозуміння одним або обома батьками об'єктивного статусу мовного розвитку дитини, або неприйняття рішення фахівців в цьому напрямку, нерідко призводить до виникнення конфліктних ситуацій. Особлива позиція батьків дітей з відхиленнями в мовному розвитку призводить до того, що значна частина батьків проявляє споживче ставлення до освіти, знижуючи тим самим ефективність навчання, адаптивність сім'ї до життя [7].

Ю. В. Рібцун наголошує, що однією з найважливіших складових розвитку гармонійної особистості дитини в дошкільному віці є формування мовленнєвої полікомпетентності [5]. При будь-якому ступені порушення мовленнєвого розвитку у дитини спостерігаються труднощі у багатьох сферах життя. Якщо не виправити ці порушення, то в майбутньому у дитини виникнуть труднощі в навчанні, вона стане замкнутою, відстороненою, що негативно вплине на всю її життєдіяльність, адже соціалізація в такому випадку буде проходити дуже важко.

Дошкільні навчальні заклади для дітей з тяжкими порушеннями мовлення покликані допомогти таким дітям подолати мовленнєві дефекти, проте роботи лише одних педагогів недостатньо для досягнення корекційно-розвивальної мети. В багатьох випадках це відбувається тому що батьки таких дітей не вважають за потрібне підключатися до роботи спеціалістів, недостатньо розуміють проблему дитини, а часто і її як особистість. Через це педагоги не можуть побачити повну картину відносин батьків до своїх дітей та їх проблем, і таким чином не можуть створити повноцінної корекційної програми, тому що не буде ство-

рено одного корекційно-виховного середовища для дитини. О. В. Перчаткіна наголошувала, що порушення мовлення дитини, яка перебуває у дошкільному навчальному закладі, буде виправлено лише тоді, коли педагоги підключать до своєї роботи батьків, та не лише проводитиме корекційно-виховні заходи для дитини, але і просвітницьку та навчальну роботу для батьків [4].

Педагогам важливо зрозуміти наскільки батьки приділяють увагу до проблем своєї дитини та озброюватися такими прийомами, які будуть заохочувати батьків до спільної роботи, оскільки їхня активна участь в співпраці з спеціалістами є невід'ємною частиною корекційно-виховного процесу з подолання тяжких порушень мовлення дитини.

На сучасному етапі спеціалісти в дошкільних навчальних закладах розуміють важливість заохочування до співпраці батьків дітей з тяжкими порушеннями мовлення, хоча декілька десятиліть назад ця робота проводилася лише формально. Новий погляд на взаємодію батьків та спеціалістів висвітлили в своїх роботах такі педагоги, як А. А. Синько, В. В. Ткачова, О. І. Давидова, Л. Г. Богославець, А. А. Майер та інші. Всі вони наголошували на тому, що батьки дошкільників повинні повноцінно включатися в роботу, яку проводять педагоги з дітьми в дошкільному навчальному закладі. Крім того, педагоги повинні володіти такою майстерністю, щоб донести цю думку до батьків, займатися просвітницькою діяльністю, розказуючи про психофізіологічні особливості розвитку кожної дитини, вікові особливості, форми роботи, прийоми, які необхідно проводити з нею в домашніх умовах. О. В. Бачина акцентувала увагу, що необхідно дати розуміння батькам про те, що інтерес до співпраці з педагогами вигідний не самому педагогу в першу чергу, а самій дитині, якій це необхідно для повноцінного розвитку і подолання порушень мовлення [1].

С. П. Миронова говорить, що ефективність розв'язання завдань виховання та розвитку дітей з порушеннями, які постають перед спеціальними закладами та батьками, буде відбуватися лише тоді,

коли співпраця буде з урахуванням комплексного підходу до організації корекційно-виховної роботи та на засадах партнерства [3]. О. М. Ткач наголошує, що батьки повинні бути партнерами з педагогами при побудові та втіленні в життя корекційно-виховних програм, а також джерелом інформації для педагога. Тому що саме завдяки спільній роботі з ними, можна очікувати однакових прагнень щодо мовлення дитини з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) в умовах дошкільного закладу та дому. Також, позитивно впливає на дітей те, що вони бачать спільне бажання своїх батьків та педагогів допомогти їй в подоланні мовленнєвих недоліків та важливість освіти в цілому [6].

Педагогам необхідна допомога батьків, які мали б кращі за всіх знати своїх дітей, проте, дивлячись на відносини між батьками та дітьми в наш час, ми можемо зробити висновок, що не всі батьки розуміють та підтримують своїх дітей. Це суттєво заважає педагогам підібрати ефективні методи корекційно-виховної програми для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, тому що батьки не можуть дати необхідну інформацію про своїх дітей, або взагалі відмовляються йти на контакт, через ставлення до своєї дитини.

Метою нашої роботи є визначення взаємовідносин батьків з дітьми старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мови.

Нами була проведена методика діагностики батьківського відношення до своєї дитини (А. Я. Варга, В. В. Столін) з батьками дітей старшої групи дошкільного навчального закладу компенсуючого типу, в яких наявні ТПМ для того, щоб глибше зрозуміти ставлення самих батьків до своїх дітей, як до особистості, їхнє відношення до проблем дитини та те, наскільки вони відкриті до співпраці з педагогами. Врахування результатів діагностики допомогли б нам ефективніше організувати корекційно-виховний процес з урахуванням особистісного підходу до кожної дитини окремо, а також знайти шляхи до співпраці з кожними батьками, враховуючи їхнє ставлення до своєї дитини.

Тест-опитувальник батьківського відношення (ОБВ) – це психодіагностичний інструмент, завдяки якому можна глибше зрозуміти батьківські відносини у тих людей, які звертаються за допомогою в вихованні та спілкуванні з дітьми. Під поняттям «батьківські відносини» тут мається на увазі система різних почуттів по відношенню до дитини, особливостей розуміння особистості дитини, її вчинків поведінкових стереотипів, які застосовуються при спілкуванні з дитиною.

Структура опитувальника складається з 61 питання і з 5 шкал:

1. «Прийняття-відкидання» - відображає емоційне відношення до дитини. Шкала розкривається так: зміст одного полюсу шкали – батьки сприймають дитину такою, яка вона є, вона подобається їм. Вони прагнуть проводити час з дитиною, підтримують її інтереси та бажання, поважають їх думки, індивідуальність дитини та плани, які ті мають. Зміст другого полюсу шкали – батьки не бачать в своїй дитині ту людину, яка чогось доб'ється в житті, вважають його невдахою, поганою дитиною. Батьки переконані, що до цього призводять низький рівень інтелектуальних

можливостей дитини та певних поганих схильностей. Зазвичай сім'я недовірливо відноситься до дитини, переживає внутрішню злість, образу і не поважає її.

2. «Кооперація» - образ батьківських відносин, які є найбільш бажаними з точки зору соціуму. Зміст цієї шкали розкривається так: батьки проявляють справжній інтерес до планів та справ своєї дитини, вони схвалюють прояви самостійності та ініціативності дітей, довіряють їхньому вибору, стараються бути з ними на рівних. Заохочують інтелектуальні чи творчі здібності, які проявляє дитина, старається максимально допомагати у тих випадках, коли дитина цього потребує і не може впоратися сама.

3. «Симбіоз» - прояв міжособистісної дистанції в спілкуванні з дитиною. Зміст цієї шкали розкривається так: батьки весь час в тривозі за свою дитину, вони занадто сильно опікають її та вважають, що вона беззахисна без їхньої допомоги. Батьки стараються задовольнити усі потреби дитини, відгородити їх від труднощів, які вона має на своєму життєвому шляху. Батьки вважають себе та дитину одним цілим та починають переживати, коли дитина пробує щось нове, тому що самостійності вони надавати їй не можуть взагалі.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - виражає форму та направлення контролю за поведінкою дитини. Зміст цієї шкали розкривається так: в відносинах проявляється чіткий авторитаризм, батьки вимагають від дитини дисципліни та слухняності, нав'язують свої думки та волю, не розуміють точки зору дитини. Якщо ж вона не згодна з ними, то її суворо наказують. Батьки слідкують за тим, про що дитина думає, як вона мислить, що робить.

5. «Маленький невдаха» - виражає особливості розуміння дитини батьками. Зміст цієї шкали розкривається так: батьки стараються контролювати діяльність дитини та відгороджувати її від труднощів, тому що вважають її маленьким для великого світу, нерозумним та неспроможним самостійно впоратися з труднощами. Всі інтереси та думки, які має дитина, батьки вважають дитячими та не сприймають їх серйозно, приписують їй соціальну неспроможність. Така сім'я не довіряє дитині, часто засмучується через її неуспішність.

Нами було проведено тест-опитувальник, в якому прийняло участь двадцять батьків (мами і тата) десяти дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення старшого шкільного віку. Ми отримали такі результати:

1. Шкала «Прийняття-відкидання» - більша частина на батьків (14) показала високі бали в прийнятті особливостей своєї дитини, її особистості такою, яка є. Вони підтримують дитячі інтереси, приділяють достатньо свого часу та увагу своїй дитині. З 20 батьків лише 6 показали низькі бали, і говорить про те, що батьків переповнюють більше негативні почуття щодо своєї дитини, аніж позитивні. Таке відношення шкідливо впливає на особистість дитини та може призвести до значних труднощів у вихованні, навчанні та корекції розвитку дитини з тяжкими порушеннями мовлення. Важливо відмітити, що як матір (8) так і батько (6) майже однаково показали хороші результати за даною шкалою.

2. Шкала «Кооперації» - більше частина батьків (13) показали високі результати тесту, і це означає, що вони справді цікавляться інтересами, досягненнями своєї дитини, зацікавлені і в співпраці з іншими для їхнього блага. Такій настрій добре позначиться на роботі зі спеціалістами і на самій дитині, на яку буде ця робота направлена в першу чергу. В той же час, 7 батьків дали низькі результати, і в зв'язку з цим, можна зробити висновки, що вони не вважають за потрібне розділяти інтереси своєї дитини, заохочувати їх до чогось, та не мають ніяких педагогічних здібностей, які допомогли б їм краще пізнати свою дитину та дати більше можливостей для їхнього розвитку та корекції наявних порушень мовлення.

3. Шкала «Симбіоз» - більша частина батьків (15) показала високі бали за даною шкалою, тому можна зробити висновок, що вони стараються бути зі своїми дітьми на рівних, не будувати стіну між собою та ними, не відгороджуватися, а навпаки задовольняти ті потреби, які необхідні для дитини в розумних межах. В той же час 5 батьків встановлюють певну психологічну дистанцію, яка негативно впливає на розвиток і формування особистості дитини, а також, в даному випадку, корекції мовленнєвих порушень. Тому ми робимо висновок, що такі батьки не зможуть стати повноцінними педагогами для своїх дітей.

4. Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» - результати даної шкали показали, що 2 батька та 2 матері використовують авторитарний стиль виховання своїх дітей, контролюють майже все, що вони роблять і, навіть, як думають. Ми робимо висновок, що за такого виховання діти не можуть повноцінно розвиватися як самостійна особистість, що призведе до значних труднощів у відносинах з оточуючими в майбутньому. 16 батьків навпаки, показали низькі результати за даною шкалою, що говорить про те, що вони стараються не контролювати свою дитину. Але в той же час, 10 з них показали результати, дивлячись на які, ми можемо зробити висновок, що батьки недостатньо контролюють діяльність своїх дітей, що може призвести до певних негативних наслідків, тому що може позначатися на навчанні та вихованні таких дітей. 6 батьків, при цьому, показали результати, які наводять нас на думку, що вони достатньо дають самостійності дітям та уміють контролювати їх у необхідних для цього ситуаціях.

5. Шкала «Маленький невдаха» - результати даної шкали показали, що 6 батьків дали високі результати,

що каже нам про те, що вони не бачать у своїй дитині успішну особистість, яка може подолати будь-які труднощі. Важливо відмітити, що 5 з них – це матері. Це нашоєму нас на думку, що матері більше жаліють своїх дітей з порушеннями мовлення, що негативно впливає на їхню самооцінку, крім того, і на процес корекції порушення, тому що дитина сама не вірить у свої сили і можливості впоратися з проблемою. Ми можемо зробити висновок, що ці батьки не зможуть повноцінно стати педагогами для своїх дітей. 14 батьків показали низькі результати за даною шкалою, і це говорить про те, що вони вірять у сили своєї дитини, а певні невдачі вважають випадковістю.

Провівши дослідження діагностики батьківського відношення до своєї дитини ми можемо зробити висновок, що більша частина батьків прикладає максимально зусиль для того, щоб зрозуміти свою дитину. Вони підтримують її інтереси, думки, прагнення, стараються проводити більше часу разом з нею, давати їй право вибору, не нав'язувати свої думки та свою волю, поважають індивідуальні якості особистості, довіряють думці дитини, схвалюють її самостійність, розуміють необхідність корекційної програми для подолання порушень мовлення. Усе це дає нам право говорити, що такі батьки є достатньо відкритими до співпраці з педагогами дошкільних навчальних закладів для дітей з ТПМ, тому що вони розуміють наскільки важливо дитині подолати порушення мовлення, щоб вона могла в майбутньому стати гармонійною особистістю та повноцінним членом суспільства. Такі батьки і самі будуть проявляти інтереси до співпраці з педагогами, що покращить корекційно-виховних процес для дитини та творить єдине середовище повноцінного розвитку її як особистості. У той же час, ми бачимо з результатів дослідження, що залишається частина батьків, які з певних причин не можуть повноцінно сприймати свою дитину як окрему особистість. Це може призвести до того, що батьки не будуть охочі йти на співпрацю з педагогами, ділитися особливостями сімейного виховання, яке є важливим пунктом при розробці корекційно-вихованої програми для дитини з порушеннями мовлення. Не буде створено єдиного середовища вимог для такої дитини, що призведе до значних труднощів при подоланні порушень мовлення, розтягнутих у часі набагато довше, тому що педагог буде методами проб та помилок шукати підхід до дитини, який батьки дитини мали б допомогти знайти швидше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачина О.В., Самородова Л.Н. Взаимодействие логопеда и семьи ребенка с недостатками речи. – М.: ТЦ Сфера, 2009. – 64 С.
2. Дичина Н. Ю., Арбатская Е. С. Диагностика выявления проблем в детско-родительских отношениях: методическое пособие. – Ангарск – Иркутск: УМЦ РСО, 2017. – 104 с.
3. Миронова С.П. Дифференціація роботи логопеда дошкільного закладу з родинами вихованців / С.П.Миронова, В.П.Пельвецька // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – с.315 – 319.
4. Перчаткина О.В. Сотрудничество логопеда и родителей // Дошкольное воспитание, 2008, №10, с.102-108.
5. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун. – К., 2014. – 238 с.
6. Ткач О. М. Залучення батьків до надання корекційної допомоги дітям з ТПМ в умовах класів інклюзивного навчання / О. М. Ткач // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. - 2012. - Вип. 19(1). - С. 430-437
7. Хабарова О. Р. Організація всеобучу батьків дітей з важкими порушеннями мови в умовах дошкільного навчального закладу // Питання дошкільної педагогіки. — 2015. — №2. — С. 3-6.

REFERENCES

1. Bachina O. V., Samorodova L. N. The interaction of the speech therapist with the family of the child with speech disabilities. – M.: TC Sfera, 2009. – 64 p.
2. Dichina N. Yu., Arbatskaya E. S. Diagnosis of identifying problems in child-parent relations: Handbook. – Angarsk – Irkutsk: UMC RSO, 2017. - 104 p.
3. Mironova S. P. Differentiation of the work of the preschools speech therapy with families of the pupils / S. P. Mironova, V. P. Pelvetska / /Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi national University named after Ivan Ogienko / edited by O. V. Gavrilov, V. I. Spivak. – Kamenets-Podolsky: Axiom, 2009. – p. 315 – 319.
4. Perchatkina O. V. Cooperation of speech therapist and parents // Preschool education, 2008, №10, p. 102-108.
5. Ribcoon V. Preschooler: remedial and educational work with children with phonetic and phonemic underdevelopment of speech : educ. and method. manual / J. V. Ribcoon. – K., 2014. – 238 p.
6. Tkach O. M., Involvement of parents in the provision of rehabilitative assistance to children with SSD under conditions of inclusive education classes / V. M. weaver // Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi national University named after Ivan Ogienko. Series: Social and pedagogical. - 2012. - Issue. 19(1). - P. 430-437.
7. Khabarova O. R. Organization of training parents of children with severe speech disorders in a preschool educational institution // issues of preschool pedagogy. — 2015. — №2. — P. 3-6.

The parent's role in the language development of late pre-school age children with serious speech disorders**L. V. Arnautova, A. Yu. Shtogrina**

Abstract. The problem of the relationship of parents with late pre-school age children with severe speech disorders is described in the article. Effective correction of speech and related disorders is possible only as a result of an integrated approach and coordinated work of speech therapist, teacher, psychologist and parents of preschool children. We have made a diagnosis of the attitude of parents to their child, which reflects the emotional attitude to the child, control over his behavior, especially the understanding of the child's parents, a real interest in his plans and acts, the reaction of parents to the manifestation of independence and initiative of children.

Keywords: *speech disorders, correction of speech disorders, the role of parents.*

Transformation of the national country studies in the eastern of Ukraine

O. V. Chala

Luhansk Taras Shevchenko National University
Corresponding author. E-mail: andreychaliy13@mail.com

Paper received 24.04.19; Accepted for publication 06.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-02>

Abstract. With the help of the term "transformation" the alterations experienced by the national country studies in the eastern part of Ukraine have been highlighted. The problem requires a comprehensive analysis and cooperation of local country studies and educators, using modern information and communication technologies. An attempt has been made to determine the prospects of regional studies in the context of modern socio-cultural situation and, most importantly, to identify its capabilities as a science and as a field of human activity in connection with the development and implementation of cultural policy, primarily regional. The article also highlights modern landmarks in the education of Ukraine where relevant priorities are closely intertwined with the tasks facing regional studies. These benefits have been reflected in the Law of Ukraine "On Education" and the National Doctrine on Education Development. It has been noted that the system of national education is a significant component in the dissemination of local country studies knowledge.

Keywords: *transformation, country studies, phenomenon of regional country studies, local country studies fund, ecological country studies.*

The development of the country in scientific, economic, cultural aspects depends on the level of education of the population. Modern Ukrainian education is aimed at increasing the efficiency of educational process in order to form a competent personality able not only to acquire knowledge and skills, but also to respect the traditions and customs of one's and other people, to find common language with representatives of different cultures. These priorities are reflected in the main documents on education, in particular, in the recently adopted Law of Ukraine "On Education" providing opportunities for the promotion of competency education. An attempt to create a brand new education system will provide conditions for education for all categories of the population of Ukraine, comprehensive human development, and will contribute to a significant increase in the intellectual, cultural, spiritual and moral potential of society in general and personality in particular. The National Doctrine on the Development of Education states that education is aimed at ensuring comprehensive development of an individual through education and upbringing based on the unity of these two concepts, universal values and principles of science, multiculturalism, systemicity, integrity on the basis of humanism, democracy, civic consciousness, mutual respect between nations and people in the interests of a human being, family, society, state. To properly solve the problems related to the restructuring of education, it is necessary to consider, synthesize and comprehend the peculiarities of functioning of all its components, including country studies. It is precisely the system of national education that makes a significant contribution to the dissemination of local country studies knowledge. The tasks, which country studies are faced with, overlap with educational priorities, in particular, raising of citizens' sense of national consciousness, deep respect for the history, culture, language, traditions of the Ukrainian people, as well as other nations connected with them by their destiny, all-round assistance the development of independent Ukraine, the revival of spirituality and historical memory in society [5].

The problem of interconnection of country studies and education is quite topical. Ukrainian scientists L.Haida, O.Demifenko, M.Dmitriyenko, S.Zakharov, M.Krachilo, V.Prokopchuk, P.Tronko, F.Shevchenko and others paid particular attention to it in their works [10; 7]. This problem has long been in the centre of active discussion at scientific and practical conferences of scholars, ethnographers and educators [6].

At present, however, the changes, which country studies in the Eastern part of Ukraine have undergone, have not been properly investigated. This fact requires a thorough analysis and cooperation of ethnographers and educators, using the latest information and communication technologies. Therefore, the state of development of modern country studies in the eastern region of Ukraine, as well as the system of national education as a whole comprise a burning issue. In this regard the aim of our article is to examine and define the essence of the transformational processes of national country studies in the Eastern part of Ukraine.

Modern civilization-related changing processes in the state can be characterized by the term "transformation", which possesses its own semantic load. Transformation means "substantial structural change of the system, which is being transformed by means of changing the relationships, relations, mediations of organization and functions of initial form-formation. Transformation is a typical transitional process of social evolution" [17]. The whole complexity of transformation processes consists in the need to take into account the old and to elaborate new models of social development.

The questions of educational transformation, systemic transformation in education have been raised in academic works by V.Andrushchenko, L.Berezivska, A.Boyko, A.Vasilyuk, K.Garaschuk, V.Kremen, V.Lutai, M.Romanenko, A.Sbrueva, M.Fullan, N.Schubelka and others.

The events that took place in the country led to the transformation of country studies in the Eastern part of Ukraine. This has resulted in the growth of national self-consciousness, the revival of spiritual culture, the strengthening of local self-awareness and led to the enhancement of local country studies activities in the region.

The future of modern society is determined today by the fact what will be laid in the upbringing of the younger generation. Therefore, an important role in the spiritual and moral formation of young people belongs to country studies. It opens up wide opportunities for the formation of a personality, civic position. Through the study of the past and understanding of the present citizens perceive themselves as part of a country that can influence its development. The study and promotion of knowledge about the native land contribute to the national and patriotic upbringing of youth.

Today this branch of knowledge is undergoing a process of looking for new forms, setting up priority tasks. Country studies education acquires a pronounced socio-political

character, especially in connection with the growing interest in the past of certain territories, as well as in the view of aggravation of national, economic and environmental problems. Many representatives of scientific circles, ecologists, economists, educators, members of public movements spoke about "small Motherland".

Country studies is a compelling example of interdisciplinary knowledge, which includes geographical, historical, biographical, demographic, environmental, sociological, museum studies, library, literary aspects.

According to S.Farlenkova country studies is a cultural, historical-anthropological and socio-psychological phenomenon with deep historical roots. It is characteristic of all countries and people. Performing a lot of functions, including one of the most important - information, country studies allow to accumulate, store and transmit from generation to generation, from century to century considerable amount of special knowledge [16].

Particular importance should be attached to the process of laying down the foundations for this science since country studies has its own genesis and development.

Today to understand the phenomenon of country studies it is important also to view it in terms of socio-cultural approach. Country studies as a sociocultural phenomenon has almost a century-long history. Modeling qualitative characteristics of the development of country studies (as a socio-cultural phenomenon) in different years, one can analyze separate components of local history system, can predict its development. Therefore, this approach in analyzing the material on the history of country studies allows to identify effective mechanisms for the formation of its complex system, its functional and structural features at different stages of development on the background of socio-cultural changes taking place in Ukraine. As a result, a more objective definition of the prospects of country studies in the context of today's socio-cultural situation and, most importantly, the identification of its capabilities as a science and as a field of human activity in connection with the development and implementation of cultural policy, especially regional.

Academician D. Likhachev was afraid of the liberation of a modern man from his own cultural roots, he wrote about the need for a "spiritual settlement", called for the creation of a special science – the "ecology of culture". It can be assumed that under the "spiritual sediment" the scientist meant internal maturity. Therefore, to educate this maturity the most important role should be given to local country studies, which was highly valued. But life, which is rapidly being updated, creates fundamentally new conditions for Ukrainians and affirms new cultural values – a huge stratum of culture has gone to the past. But the past retains its attractiveness, it remains to be of interest as a cultural value, as recent but nevertheless gone-by past. The important thing about the idea of country studies is that the subject of the study is not only the past, but also the present and even, to a certain degree, the future [5].

In modern realities, the educational and unifying potential of the history of the Motherland and the native land becomes especially significant, playing an important role in the multiplication and diversification of the functions of country studies.

With the onset of hostilities in the Donbas, the Luhansk Regional Organization of the National Union of Country Studies Experts of Ukraine was forced to evacuate to the city of Starobilsk, Luhansk region. It took a fair amount of time

to rebuild the Union headquarters, to change the address officially. It was quite difficult to gather the Conference of the organization (the main governing body), since its members dispersed throughout Ukraine, some are abroad. I had to change the majority of the governing body of the Union. As the chairman of the organization Vitalii S. Kurylo was re-elected, doctor of pedagogical sciences, professor, academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. It is indicative that the organization has been settled on the basis of the Luhansk Taras Shevchenko National University, which has also been evacuated to Starobelsk and despite the difficulties has confirmed the status of the educational and cultural center of the East of Ukraine after evacuation. Currently, the work of the Luhansk Regional Organization of the National Union of Country Studies is being complicated by the occupation of the region, the presence of many settlements under the control of the terrorist organization "LNR". One of the priority tasks of the Luhansk Regional Organization of the National Union of Country Studies is to disseminate the information about the past and present-day of Luhansk region in the media. In the conditions of information aggression it is extremely important to focus the attention of society on topical issues of the history of the region, to provide objective information in the popular science-style. In particular, a regional scientific and practical conference "Luhansk region: country studies exploration", which took place in Luhansk Taras Shevchenko National University and became a real cultural event for Luhansk region as a whole and the city of Starobilsk in particular. Lecturers at HEI are members of many scientific societies, among them the National Union of Local Linguists of Ukraine – a voluntary association of professional researchers and chroniclers of their native land. Educators from different regions of Ukraine, as well as students of Luhansk Taras Shevchenko National University took part in the scientific event. Scientists from Kyiv, Kamyanets-Podilskyi and various regions of Luhansk Oblast sent their works. Until the tragic events of 2014 and the relocation of Luhansk Regional Organization of the National Union of Country Studies to Starobelsk such events were traditional and did not cause excessive agitation. Thanks to the efforts of the members of the Union during the years of forced evacuation the traditional conferences that were held annually before the beginning of hostilities have been restored.

Thus, today the restoration of the traditions of holding such events testifies to the revival of cultural, in particular, regional history in the region. Luhans regionologists contributed to the publication of the multi-volume Encyclopedia of Modern Ukraine (ECU), the first multi-volume publication that comprehensively presents a holistic multifaceted image of Ukraine in the XX – XXI centuries in individuals, institutions and concepts. The publication covers all spheres of the country's existence: from geographical position, nature, history, political system, economy and industry, science, culture, art, literature to sports and youth subculture.

Resources created in the process of country studies explorations are strategic resources. They, on the contrary, eventually become more valuable for those who investigate the region. Today the role of libraries in local linguistic information can not be overemphasized: from those institutions and organizations engaged in country studying, the libraries themselves preserve information country studying resources, sources of country studying information for the population, while remaining at the same time the most

accessible institutions for different categories of users. The basis of all local country studying activity of the library is the local lore fund - this is the ordering of the set of documented information on the land. It is used by readers and librarians for different purposes: to satisfy the country studying requests of readers; to provide bibliographic information on regional studies; to identify the necessary materials in preparing and compiling manuals, collections, almanacs and other editions of local country studying content; to organize and host country studying events, etc. Without a full-fledged knowledge-based fund, a serious linguistic work of the library is impossible.

An increase in the number of country studying editions and, in particular, the most operational part of it – publications in newspapers and magazines as a response to the growing need of society in country studying information. On the pages of periodicals materials on country studying appear regularly, reflecting various aspects of it: history and current state, culture, economy, biographies of distinguished personalities. An important part of the local history periodicals publications on the same subject for children have become. It has been well said in a speech dedicated to the role of libraries in the modern world by A. Hachev: "the library is the repository of all-man's memory, the space of meeting with the inheritance, the center of universal knowledge - the key link of the noosphere. Among civilization, which make choices in favor of genuine, not artificial values, it plays a leading role. Such civilization is aware of its planetary role and responsibility and, therefore, appreciates knowledge, memory, continuity [2].

At present Luhansk Oblast O. Horkyii Universal Scientific Library (Good library) starting from 2015, after long wanderings and lack of elementary working conditions has moved to the city of Starobilsk. It represents an unbundled, completely new, free space without borders. The library does not have such a giant space which it possessed before military actions in Luhansk, its fund does not comprise dozens of thousands of books, as it was earlier. It does not have a large workforce (146 employees at the beginning of 2014). But it has a young, creative, brave team filled with new ideas and a huge desire to break the system of library business, to destroy forever awkward stamps about libraries. Now the library has about 6,000 absolutely new editions of literature of various kinds. Today, this institution is absolutely new seeking to make library work as close to the world standards as possible, boldly embody the boisterous ideas, breaking old stereotypes.

In the context of the military conflict that took place in the region (and taking into account the information warfare) Luhansk Regional Office of Ukrainian Library Association positions itself as a public organization that guarantees the provision of objective and truthful information by libraries to people of the region, and its work is based on the principles of preserving integrity of the state.

Historical and cultural heritage gathered by millions of people through many centuries, who are interested in preserving it for future generations, is contained in archives. Archive is an institution dealing with the storage and description of various documents of the past: manuscripts, photographs, maps.

The National Archival Fund of Ukraine is a collection of all archives, archival funds and collections, documentary monuments, documents of special historical, scientific, social, economic, political or cultural significance recognized

in the manner established by law taking into account national values.

The State Archive of Luhansk Oblast is the main archival institution of the region. In 2014 the archive without documents was transferred to the city of Severodonetsk, though its funds remained in the occupied Luhansk. The network of archival institutions subordinated to the State Archive of the region, as of 01.11.2016, includes 12 archival departments of regional state administrations and 3 archival departments of city councils, 14 labor archives. Labor archives – archival institutions established by local executive authorities and local self-government bodies for the sake of the centralized temporary storage of archival documents accumulated in the process of documenting official, labor or other legal relationships of legal entities and individuals on the respective territory (district, city), and other archival documents not belonging to the National Archival Fund. However, during 2016 the network of archival institutions underwent some changes. The status of legal entities of public law was given to 10 archival institutions of regional state administrations. 17 institutions at villages of Stanychno-Luhansk district were united in Institution "United Labor Archive of Stanichno-Luhansk District". It has been succeeded to solve a number of logistics issues: additional premises with total area of 353.6 m² were obtained, the length of shelving equipment increased by 873 m, and the works started on repairing in the archival department of the Svatovo District State Administration. Specialists of the State Archive and archival institutions of the region carried out 116 inspections of documents' and archival offices at local enterprises, institutions, organizations - sources of compiling and work of archival institutions of the region. 28 workshops and four sessions of the Scientific and Methodological Council of the State Archive were conducted, 64 exhibits of documents were organized. At present the work started on preparing for modern equipment scanning of archival documents and three funds have already been digitized.

The histories of families pass from the eldest to the younger – from generation to generation. And the history of the land is transferred to its inhabitants with the help of local country studying museums. In the midst of military actions in 2015 the Luhansk Regional Museum of Local Lore as one of the main cultural and educational institutions of the region was to be evacuated and relocated to the territory under the control of Ukraine. The task seemed not easy because the museum can not "be moved". Nevertheless, it was translated and re-registered on the basis of the Starobelsk District Museum, which is located in the building of the Demenkivskiyi Craft School - the building of the XIX century (1855 – 1858) – that situated in this place for almost two centuries. In such a way, the active restoration of the museum started from the beginning. All property and exhibits remained on the uncontrolled area. A tremendous amount of work was done to replenish the collection of museum exhibits, which already had Starobilsk Museum, rare archaeological and natural exhibits. The staff of the institution decided not to wait till the end of hostilities, but to write the history of the war today. Therefore the exhibition hall dedicated to the events in the Donbass was opened. Exhibits connected with the anti-terrorist operation are a history page that has not yet ended. The collection consists of unique things that come from the advanced. It is ammunition a handwritten collection of poetry, a rose, made from fragments of military shells as a symbol of regeneration after

devastation. The new exposition "My Ukrainian Wreckers" was held at Starobelsk at the initiative of the museum, along with labor collectives and military personnel. New author's developments of the museum appeared: "Persons of the Ukrainian Revolution", "The Memory of the Heavenly Hundred", "Work of the Central Council in the language of documents". The Luhansk Regional Museum works as a scientific and methodological center for museum studies in the region, and starting from 2016 the work of all thirteen museums of the region is coordinated from here.

At present Ukraine suffered enormous human, territorial, economic losses. Communal, social and industrial infrastructure has undergone enormous destruction on the territory of Donbass [10]. Local historians themselves should participate directly in the research and identification of resources at the local level that can be used in the public interest in order to adapt the economy in the context of the ATO and a temporary loss of part of Donbass. Today it is necessary to focus on the critical ecological situation in Luhansk and Donetsk regions. The report of the OSCE Project Coordinator in Ukraine and the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine states that 17% of forests and 24% of steppes in the region suffered during the armed conflict in Donbass. It is impossible to estimate the situation on the territory non-controlled by Ukraine because of the lack of access. This leads to new challenges in regional studies. Therefore, it should be noted that ecological regional studies is quite a new direction in modern pedagogy, the importance of which is explained by today's critical state of the environment in the eastern part of Ukraine. At present, social, economic and moral atmosphere is complicated, requires profound rethinking of educational programs and reflection in the educational process on issues of environmental responsibility of a human being for the

consequences of their actions to nature. Ecological education begins with the attentive view of each of us on the world around us, with the desire to deeper understand this world, to understand one's place in it and one's responsibility for it. The formation of environmental responsibility should become the ethical norm that forms ecological consciousness.

Linguists argue that education is a determining factor in socio-economic, cultural, scientific and political life of a society, life that should have a humanistic character and be based on the cultural and historical values of the Ukrainian people, their traditions and spirituality. National education should be placed among the main priorities of the educational field, education with its integral part in the form of regional studies, aimed at involving younger generation in the study of history and culture of native land, formation of a conscious citizen of state, upbringing of love for their native land.

An important task is the active use of the broad potential of country studies in national education. The main function of the latter is determined by the need to attract public attention to local country studies, the formation of national consciousness of citizens, the intensification of scientific research in the field of historical and cultural achievements, the preservation and enhancement of the spiritual treasures of native land, the growing interest of people in the history of their region, their Motherland.

Thus, the role of country studies in the life of modern society is growing, society, which is also undergoing a stage of reform, a rapid transformation of social groups. During such periods country studies performs a dual function. On the one hand, it is intended to investigate a separate edge in order to facilitate its transformation on the basis of specific knowledge of regional conditions and opportunities. On the other hand, country studies serves as an adaptively stabilizing factor in an unstable society.

REFERENCES

- Haida L. Formation of the normative and legal framework of museums in educational institutions of Ukraine // *Krajinoznavstvo*. №3 – №, 2011. – P. 49-56.
- Hacheva A. Speech at the ceremony of summarizing the II All-Russian competition "The Librarian of the Year" / A. Hacheva // *Russian Library Association* [Electronic Resource]. – Access: www.rba.ru/content/news/vid_news_str.php?id=3799.
- M. Dmytriienko. Specific historical disciplines: the significance of their research for the development of historical regional studies / M. Dmytriienko // *Topical Issues of studying regional studies in high school*. – Kirovograd, 1990. – P. 13-17.
- S. Zakharov. Functions, stages, stages of geographical country studies / S. Zakharov // *Geography and the basics of economy at school*. – 1999. – №3. – P. 38-39.
- D. Likhachov. Country Studies as a science and as an activity // *Russian Culture*. - M.: Arts, 2000. - P.159-173.
- D. Likhachov. Letters about the good and the beautiful. – M.: Science, 1989. – 231 p.
- V. Nikolskii. Organization of local country studies' work in the Donbas in the 1920's. // *Materials of the Vth the Whole Ukrainian Scientific Conference*. – Kamjanets-Podilskii, 1991. – P.41-42.
- About the National Doctrine of Education Development: Adopted by the Decree of the President of Ukraine dated 17.04.02, № 347 / 2002 // *Official Visnyk of Ukraine*. – 2002. – № 16. – 860 p.
- On Education. Law of Ukraine dated 05.09.17 № 2145-VIII. (*Information Bullitin of Verkhovna Rada*, 2014, № 37-38, art.2004). (with changes adopted in 2017, № 33, art.360 № 2145-VIII on 05.09.2017, *Information Bullitin of Verkhovna Rada*, 2017, № 38-39, art.380).
- Public report of the Head of Donetsk Regional State Administration, Head of the Regional Military-Civil Administration of Pavel Zhebrivsky (<http://www.slideshare.net/donpressa/ss-63342943>).
- O. Reent. Patriarch of Ukrainian Local History / Oleksandr Reent // *What will we leave to our descendants? – K.: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2008. – P. 48-59.*
- Statute of the All-Ukrainian Union of Country Studies. – K., 1990. P. 2.
- P. Tronko. *Historical Local History: A Step in a New Millennium (Experience, Problems, Perspectives)* / Petro Tronko. – Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2000. – 272 c.
- P. Tronko. *Country studies in the revival of spirituality and culture. Experience. Problems Perspectives* / P. Tronko; *Introductory Word and Editing by F. Shevchenko*. – K.: Homeland, 1994. – 108 p.
- P. Tronko. 70th anniversary of the Ukrainian Committee on Local Country Studies and the task of further development of research on the history of the native land // *VII Whole-Ukrainian Scientific Conference „Historical Country Studies in Ukraine: Traditions and Present Day. Part.1.* –K.: Homeland, 1995.–P. 6-7.
- S. Farlenkova. Centers of local country studies information on the basis of regional libraries as a resource for preserving the polyethnic culture of the indigenous minorities of the north of the Yamalo-Nenets Autonomous District / S. Farlenkova [Electronic Resource] URL: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2005/disk/68.pdf>.
- Y. Sheyhorodskii. The concept of "Transformation" as a tool for analyzing social change / Y. Sheyhorodskii // *Education of the region. Political. Psychology. Communications*. – 2010. – № 4. – P. 52 – 58.
- F. Shevchenko. The connection of historical country studies with special historical disciplines//*Abstracts of the Second Ukrainian Republican Conference on Historical Local History*. K., 1982. P.4.

Psychological and pedagogical aspects of education of tolerance in elementary school

L. Cherednyk

State Berdyansk Pedagogical University
Corresponding author. E-mail: lidiya2772@i.ua

Paper received 15.04.19; Accepted for publication 29.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-03>

Abstract. The article reveals the peculiarities of the development of cognitive, motivational and emotional spheres among junior pupils, in particular their social status, ethnic and gender identity, the formation of a picture of the world, moral representations and moral behavior as a basis for the education of the tolerance of elementary school students.

Keywords: junior schoolchildren, education of tolerance, age features, social identity of junior school student, ethnic identity of junior schoolchildren, gender identity of junior schoolchildren.

Relevance of the topic: The processes of democratization and globalization that take place in the world from the end of the 20th and the beginning of the 21st century, which are associated with the collapse of totalitarian regimes in Europe and the creation of new independent states, the growth of integration processes and the intensive migration of the population, put a prominent place in the mission to educate young Generation with fundamentally new skills. On the one hand, it is an awareness of the necessity to preserve the unique peculiarities of each individual or a particular social group; on the other hand, a tolerant attitude to everything that goes beyond the limits of its usual perception is different from the already formed stereotype. Tolerance is the foundation of faith tolerance and peacefulness that prevents any kind of extremism that is significant for Ukraine as multinational and multi-religion country.

Problem statement: Development of human tolerance lasts throughout life. Psychologists distinguish five stages of development of tolerance: early (latent), empirical, collectivist, crisis and mature, the alternate change which means the transition of this feature-quality to a new stage of maturity, especially systems of psychosocial settings in relation to themselves and others. A. Furman and O. Shayuk, studying tolerance in the context of ontophenomenological discourse, include to the collectivist stage raising of the tolerance of junior schoolchildren. If the main reference group for this age was the family for which the tolerance to her and her personal tolerance were determined by a system of relations with parents and close relatives, then at this stage the child faces the problem of subordinating their needs and wishes to the will of the external, non-family group, whose social guidelines often do not coincide with family attitudes and values.

Socio-psychological mechanisms that affect the personality development of tolerance, conformity is rightly attributed both internal and outside influence susceptibility requirements. Therefore, individual tolerance in this age formed mainly under the influence of samples and standards existing at group consciousness and group localized perception of the world [p.39-40].¹

Based on the information above, tolerance as a valuable component of the personality is part of a number of competences proclaimed by the Concept of a new Ukrainian school, in particular social and civic, as "the ability to work with others for the outcome, to prevent and resolve conflicts, to reach compromises," "respect for the law, respect for human rights and support for socio-cultural diversity", awareness and expression in the field of culture as "a deep understanding of their own national identity as a basis for openness and respect for diversity and other cultural expressions" [p.12]². Державним стандартом початкової освіти завдання формування «активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих» покладається насамперед на громадянську та історичну освітні галузі The main tasks of the state standard of primary education is forming of an "active civil position on the basis of democracy, respect for human rights and freedoms, tolerant attitudes towards others" relies firstly and foremost on the civil and historical educational branches [p.132]³. However, the education of tolerance in elementary school is impossible without taking into account the psychological and pedagogical features of junior schoolchildren.

Recent research and publications analysis: During the last decades, in modern psychological and pedagogical literature, some aspects of the education of tolerance of younger students were actively developed: tolerance structure of younger schoolchildren (M.Andreev, O.Bezkurovina, M.Gorvat, T.Gurova, V.Ternopilskaya and others); psychological characteristics and education of younger students (M.Ivanchuk, O.Oksenyuk); development of morality and moral consciousness (V. Zhi-garyuk, R. Pavelko); formation of a social status (L.Moskalenko); dynamics of emotional and value attitudes (V.Kunishenko); role behavior (T. Yermolov); empathy and peculiarities of its development (I.Kogan); formation of the image of the world (I.Bushay); formation of interethnic tolerance (R.Zaredinova, O.Slyusarenko); gender culture (L.Vovk); legal culture (O.Kolosova) etc.

¹ Furman AV Tolerance as an Object of Ontophenomenological Discourse / AV Furman, O. Shyuk // Psychology and Society. - 2015. - No. 3. - P. 31-61. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2015_3_7.

² New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming Secondary Education. - K., 2016. - 34 p.

³ State Standard of Elementary Education // New Ukrainian School: Foreword for Teacher. - K.: Litera-LTD, 2018. - S.128-133.

The main goal of the article: identify psychopedagogical features primary school children as a basis for education in their tolerance based on analysis of current research.

Presentation of the main material of the research.

Due to psychologists researches, the child develops the ability to initiative and conscious orientation in the system of social relations, the desire to determine their social status among others and to master its criteria; in personality consciousness for the first time a distinction is made between the social status of a person and his relation to himself in the past, present and future; the vectority of its own development, in pre-school age. Therefore, a seven-year-old child can already experience himself in several sequences of events at the same time.

At the junior school age, the child's "I am in a society" is actively developing. It is connected with the mastery of social experience through the assimilation of tools, knowledge, symbols, the acquisition of fixed actions, their social essence, the development of ways to deal with objects, the ability to evaluate their own actions, try themselves to the outside, reflect on their actions and behavior (S. Rogacheva, F. Feldshtein). As a result, the social identity of the student is formed - awareness of the child's own social status of being student (cognitive component: "I am a schoolboy"), his significance and relevance in the hierarchy of social roles of the individual (emotional component: "It's important / not important that I am a schoolboy") (L. Moskalenko). This contributes to the understanding of a child in common and different between them and representatives of other groups (ethnic, social, gender, etc.)

During the process of educating of younger schoolchildren, the peculiarities of each structural component of the emotional-value relation to educational activity are changing: there is an increase in the influence of the sociometric status of schoolchildren in the student group on their emotional and positive participation in the educational process; awareness of the reasons for these failures and the degree of satisfaction with their own academic achievements (V. Kutishenko). However, the attitude of the students to the student's social status is based not on meaningful and systematic knowledge, but mostly on the imitation of adults, and, consequently, is superficial and unstable (G. Lublinskaya). Being not able to objectively assess the complexity of a particular situation, junior students often determine their own, usually polar and non-appealing attitudes towards it, based on a separate, non-essential feature or detail that gives rise to contradictory assessment by the children of their own actions and deeds of others.

An important aspect of tolerance formation is the development of empathy. In the development of younger students spontaneously formed components of empathy, among them - the ability to direct and emotional empathy and compassion sensual imagery that appears in the form of emotional identification and understanding of moral conflicts. Reflexive-personal understanding causes considerable difficulties in the process of practical implementation due to the insufficient level of formation of the ability to personal reflection and the general low orientation to other people. Empathy formation among junior pupils should take place in two main directions: the de-

velopment of personality's quality (emotional sensitivity) and the individual's ability to engage in empathy (compassion), which becomes the basis for the development of all components of empathy, primarily reflexive-personality [p.17].⁴

The motivational sphere of elementary schoolchildren varies from the domination of cognitive motives in the form of interest in the process of learning, to the various types of educational activities (writing, counting, reading) in the first class to the active interest in particular subjects, phenomena of nature and events from the lives of people in the second grade and differentiated interest in different content of knowledge, in particular to the actual, specific content of the third grade. Along with cognitive interests, social motives, aspirations for communication and joint activities with comrades begin to play a bigger role, as a result of which the value of judgments and assessments of classmates increases.

Junior school age is an important stage in the formation of the "I-concept" of personality, because at this age in the child's self-awareness, for the first time, a criterion such as the age-old social status of a person (T. Yermolov, I. Komohortseva, L. Moskalenko, T. Titarenko) is singled out, the ability to comprehend children's rights and responsibilities is intensively formed (N. Penkovsk, O. Khukhlaev), the internal position of the individual is developing (L. Bozhovich, N. Gutkina, T. Nezhnov). The student begins to self-identify as a subject of educational activity and subject of public relations: the role of external assessments increases; their content is become bigger, the accuracy is determined, and the regulatory function of the estimates increases. In general, the own "I-image" student creates according to social representations of moral, aesthetic and physical qualities of a person.

In elementary school, students acquire a number of features necessary for successful socialization: the restructuring of cognitive processes and the development of arbitrary attention, perception, memory; the transition from figurative to verbal-logical thinking; the formation of a system of specific concepts; development of self-regulation, formation of volitional characteristics; development of self-assessment on the basis of evaluation of reference persons (first of all, teachers); development of self-confidence, competence, if there is support from reference persons; development of uncertainty, self-doubt, loss of interest in learning - if the critical attitude of adults prevails; mastering the ability to read, write, count, and accumulate knowledge; increase in the level of homework skills (N. Golovanova).

The presence of these features allows the teacher to realize the main areas of education of tolerance: awareness of the principles of interdependence and complementarity as the leading in human relationships; bringing children to the cultures of different peoples of the world; raising respect for representatives of various socio-cultural groups at the level of family, class, school, communication environment, etc.

⁴ Kogan I.M. Empathy and peculiarities of its development in children of elementary school age: author's abstract. Dis ... Cand. psychologist. Sciences: specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology / Iryna Mikhailovna Kogan. - K., 2005. - 20 p

The moral values of junior pupils are still poorly conscious, unstable semantic entities based on the emotional and value relation to another person, the need to unite with others, generalize emotionally painted representations and knowledge about relationships on the basis of justice, humanity, responsibility, human dignity, that are manifested mainly in adaptive behavior-oriented behavior, norms given by adults [c.].⁵ Moral rules of behavior are successfully assimilated by elementary school students, when the teacher not only reveals the meaning of the concept, but also demonstrates, on concrete examples, how they should be performed (to greet comrades, elders, to show respect for women, to sympathize with the patient, to show interest in the culture of other peoples, to respect traditions, etc.), carefully following the strict implementation of the proposed, involves the team to participate in the control of compliance with the rules.

During this period, a sense of self-esteem develops, which manifests itself in an agitated response to any humiliation of the individual and the positive emotional experience of recognizing certain positive qualities, moral feelings: a sense of friendship, sociability, duty, humanity, tolerance. The values that were mentioned above, are not yet formed at the level of the concepts in the elementary school, but the children already have ideas related to eternal values and their antipodes (kindness - cruelty, honesty - dishonesty); about national values (national dignity, love of mother tongue, respect for national holidays and traditions); about community and family values (respect for the law, care for the elderly in the family, hospitality, etc.); some values of personal life (sense of humor, cheerfulness, hard work). So, the cognitive aspect of tolerance is the most important for the younger students..

N. Yevtushenko believes that students with an adequate level of tolerance are prevalent in the elementary school: they know and respect the national culture, accept the cultural differences of other people, successfully interact in the team, can withstand intolerant relationships, can detect a culture of tolerant behavior and communication. Among the features of junior school age, which can be defined as the basis for the education of students' intercultural tolerance, the researcher singles out the development of ethical concepts and concepts, the internalization of moral and ethical values; the formation of feelings (friendship, friendship, duty), further differentiation of emotional vulnerability; development of self-regulation, formation of volitional characteristics; mastering the ability to read, write, accumulate knowledge that affects the formation of the worldview [p.229-230].

However, studies M.Horvat indicates that tolerance education in primary school children is not sufficient: low characteristic for 80.2% of subjects below the average level is typical for 14.8% of the respondents. The smallest number of junior pupils (5.0%) is distinguished by the average level of education of the specified quality. The conducted research revealed the results that characterize the low level of information-cognitive and instrumental-

behavioral criterion and partial level, lower than average, - the motivational-value criterion.

The reasons for the low level of tolerance for elementary school students, according to the researcher, are the lack of knowledge about the norms of morality and universal values and the ability to use them in various activities; the lack of established skills and habits of tolerant behavior, conscious actions and actions based on constructive methods of interaction, equal communication, ability to listen to another, to possess oneself; the inability to promote the unity of the collective, the implementation of tolerant values in a situation of free choice [p.9].⁶

T.Gurova determines the features of the tolerance qualities of junior pupils, based on the components of its structures, namely: the speed and stability of the positive emotional reaction of the junior schoolboy to the presence of cultural, religious, national or ethnic differences (psycho-physiological component); ability to react positively, understand and adequately perceive external information that differs from its own positions; the ability to sense the significance of the difference and respond accordingly to it; the ability to recognize the right to exist in a different position in views, beliefs and traditional representations; Ability to emotionally empathize, benevolently and with patience to relate to feelings and manifestations of other people (emotional-empathic component); interest in mutual exchange of information with representatives of other cultural traditions and beliefs; the desire of a younger student to independently learn a new, unfamiliar, acquire knowledge in case of finding differences and use them in their own life; the ability to adapt to the excellent position of the interlocutor; orientation on overcoming conflict situations in communication (motivational-value component); friendly and courteous attitude of the junior pupil to representatives of other religious, national or cultural differences at the time of communication; the ability to avoid conflicts, as well as prevent the aggravation of controversial moments during interaction; the ability to conduct an open constructive dialogue in order to enrich their own experience, learn something new; the formation of knowledge about the ability to avoid conflict situations, to prevent the aggravation of controversial moments in the discussion; the ability to find common in communication without emphasizing differences in views and beliefs; knowledge of the provisions of ethics, understanding of the role of morality in communication (ethical and communicative component); understanding of the relativity of truth; the presence of the installation to change its position in case of convincing arguments from the other; awareness and recognition of an excellent position in the views of classmates; availability of flexible and critical comprehension of new information (cognitive component); the formation of readiness for positive interaction, the availability of ready models of tolerant behavior, the presence of a positive reaction to differences; manifestations of a benevolent and interested attitude in the course of communication and encounter with representatives of

⁵ Fedorova M.A. Content characteristic of moral values of junior schoolchildren / M.A. Fedorova / Youth and market. Drohobych, 2016. - P. 56-62. - Access mode: http://eprints.zu.edu.ua/22538/1/2016_87.PDF.

⁶ Gorvat M.V. Raising tolerance in junior pupils in an interactive pedagogical communication: Author's abstract. Dis ... Cand.Ped.Science: Specialty 13.00.07 - Theory and Methodology of Education / Marianna Vasylyivna Horvat. - Uman, 2014. - 19p..

other cultural traditions a behavioral component (behavioral component); the formation of skills to analyze the results of interaction with those with whom is communicating; the ability to realize their own emotions, thoughts, words, actions and ways of interaction with another mentality; ability to make judgments, based on moral values (reflexive component) [p.75-77].⁷

Analyzing the state of development of psychological and social motivation of junior schoolchildren, modern researchers have come to the conclusion that there are certain tumors in pupils, which are prerequisites for the development of certain types of tolerance in them. Thus, J. Piazhe also singled out three stages in the formation of ethnic identity: in 6-7 years, the child acquires the initial (fragmentary, non-systematic) knowledge of his ethnic affiliation; From the age of 8 - 9, the child is already clearly identifying himself with members of his ethnic group, the emergence of national feelings; In the younger adolescence (10-11 years), ethnic identity is formed entirely: the child is aware of the ethnic identity of not only his own people, but also others. On the basis of scientific and psychological literature, O. Slyusarenko, O. Kadaner, came to the conclusion that the beginning of diffuse identification with the ethnic group most children find in children 3 - 4 years old, that the "realized" ethnic identity reaches the child in the younger adolescence, when the reflection itself is of paramount importance to a person [p.541⁸]. At junior school age, there is a significant increase in ethnic knowledge, not a simple repetition, and the systematization of information received from adults. It is at this age that there are prerequisites for tolerance as a personality, as younger students begin to realize their ethnic identity and understand ethnic differences.

The main psychological neoplasms of the junior school age (the arbitrariness of psychological processes, the inner plan of action, the ability to organize educational activity, reflection, etc.) actively contribute to the formation and development of legal consciousness, and on its basis - and the legal tolerance of students.

A younger student, observing the consequences of observance or violation of norms, understands their content more easily and applies them to themselves. The child not only understands the norm, but relates it to a certain category ("good" - "bad"), tends to give an assessment. In the early school years the development of moral and legal assessments associated with the evaluation of actions adult children. They have standards - samples that contain generalized ideas about positive and negative behavior in life situations (O. Kolosova).

L.Vovk and V.Mukhina investigated the pedagogical conditions for the formation of the gender culture of younger schoolchildren, revealed the essential features of this pedagogical phenomenon, which give rise to the education on the basis of gender tolerance. She notes that

younger schoolchildren are not only aware of their affiliation to a particular gender, but they seek to establish themselves as a woman or a man, although there is no pronounced fixation on the gender difference at this age. The formation of gender identity, and hence of gender tolerance, happens not only through the learning of subjects, but also through understanding the world around us, especially gender relations in the family (the gender role of the father, the mother and father's parenting style, the gendered education standards, the presence of gender stereotypes, are reflected in the peculiarities of the parents' reaction to the success of children, the advice given by parents in different situations, the types of activities that involve children, the choice of toys that buy, etc.) [p.44-46].⁹

As a result, L.Vovk displays the typical age-specific features of the gender identity of junior pupils: the need for self-affirmation as a representative of a certain gender in the relationship; involuntary embedding into the system of gender values; imposing images from the outside world; stability of stereotypes; moral benchmarks for gender socialization; gender-segregation and convergence; the formation of sex subcultures; the emergence of "unwritten rules" and communication in the "limit allowed"; sexual confrontation (rejection of non-standards of behavior for their gender) and others [p.53].¹⁰

Conclusions. The education of tolerance in elementary school is based on the principle of the correspondence of educational influences on the pupil's age characteristics and should take into account the following features of the junior school age: awareness of the students' own social status, understanding of other personal statuses (ethnic, age, gender, etc.); development of emotional sensitivity and ability to empathic interaction (compassion) as an emotional basis of tolerance; expansion of the motivational sphere of students due to social motives and the appearance of interest in manifestations of another; the presence of basic moral ideas for understanding the values of the culture of another; awareness of the multifaceted nature of the world, including physical, gender and ethnocultural microcosm; the ability to evaluate and reason for self-assessment; assimilation by students of rules of moral behavior; positive reaction of younger schoolchildren to the presence of cultural, national or religious differences; interest in the exchange of information, which provides grounds for the organization in the elementary school of educational work on the development of students' tolerance. The conducted research does not exhaust the multifaceted theoretical and practical search for the solution of the problem. Promisingly, we consider the study of methodical support for the education of tolerance of junior schoolchildren, which follows from the specific

⁷ Gurova T.Yu. Analysis of Tolerance Structure of Junior Student / T.Yu.Gurova // Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice. - 2010 - 5 (40). - P. 70-78..

⁸ Slyusarenko O. S. Preparation of future primary school teachers for the education of interethnic tolerance of junior pupils / O. S. Slyusarenko, O. V. Kadaner // Young Scientist. - 2017. - No. 2. - P. 540-543. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_128.

⁹ Vovk L.M. Pedagogical conditions for the formation of the gender culture of junior pupils in the educational activity of the elementary school: Dis.cand.ped. Sciences: specialty 13.00.07 - theory and methodology of education / Lilia Nikolayevna Vovk. - K., 2017. - 219 p.

¹⁰ Vovk L.M. Pedagogical conditions for the formation of the gender culture of junior pupils in the educational activity of the elementary school: Dis.cand.ped. Sciences: specialty 13.00.07 - theory and methodology of education / Lilia Nikolayevna Vovk. - K., 2017. - 219 p.

features, and the specification of the influence of the age-old peculiarities of junior pupils on the education of certain types of tolerance.

REFERENCES

1. Vovk L.M. Pedagogical conditions for the formation of the gender culture of junior pupils in the educational activity of the elementary school: Dis.cand.ped. Sciences: specialty 13.00.07 - theory and methodology of education / Lilia Nikolayevna Vovk. - K., 2017. - 219 p.
2. Gorvat M.V. Raising tolerance in junior pupils in an interactive pedagogical communication: Author's abstract. dis Cand. ped Sciences: specialty 13.00.07 - theory and methodology of education / Marianna Vasylyvna Horvat. - Uman, 2014. - 19 p.
3. Gurov T.Yu. Analysis of Tolerance Structure of Junior Student / T.Yu. Gurova // Spirituality of personality: methodology, theory and practice. - 2010 - 5 (40). - P. 70-78.
4. State standard of elementary education // New Ukrainian school: a preface for a teacher. - K. : Litera-LTD, 2018. - p.128-133.
5. Evtushenko N.A. Age features of elementary school students in the context of cultivating intercultural tolerance / N.A.Yevtushenko // Theoretical and methodological problems of education of children and youth. 2014.-Vip. 18 (1). - P. 223-232. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18%281%29__27.
6. Zareidinova E.R. Problems of formation of interethnic tolerance in primary school students (psychological and pedagogical aspect) / E. R. Zareidinova // Postmetodyka. - 2009. - No. 2. - P. 41-43.
7. Kogan I.M. Empathy and peculiarities of its development in children of elementary school age: author's abstract. dis Cand. psychologist. Sciences: specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology / Iryna Mikhailovna Kogan. - K., 2005. - 20 p.
8. New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming Secondary Education. - K., 2016. - 34 p.
9. Slyusarenko O. S. Preparation of future primary school teachers for the education of inter-ethnic tolerance of junior pupils / O. S. Slyusarenko, O. V. Kadaner // Young Scientist. - 2017. - No. 2. - P. 540-543. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_128№2. - P. 540-543
10. Fedorova M.A. Content characteristic of moral values of junior schoolchildren / M.A. Fedorov / Molod i Rynok. Drohobych, 2016. - P. 56-62. - Access mode: http://eprints.zu.edu.ua/22538/1/2016_87.PDF.
11. Furman A.V. Tolerance as an Object of Ontophenomenological Discourse / A.V. Furman, O. Shyuk // Psychology and Society. - 2015. - No. 3. - P. 31-61. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2015_3_7.

Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями

Г. Й. Михайлишин, М. М. Довга

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна
Corresponding author. E-mail: galmuh60@gmail.com, mirosva29@meta.ua

Paper received 15.04.19; Accepted for publication 29.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-04>

Анотація. Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з молодими сім'ями зумовлена зростання вимог суспільства до професійних якостей соціального працівника в плані подолання відповідних завдань, які знаходяться в лоні освітнього процесу, що зумовлені потребою суспільства у підготовці соціальних працівників до професійної діяльності у навчальному закладі для подолання сімейних проблем. Тому у статті аналізуються проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями, що потребують ефективного їх вирішення в результаті застосування сучасних педагогічних технологій та стратегій підготовки майбутніх працівників до роботи з молодими сім'ями. Розглянуто різні концептуальні положення поняття професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, проблеми професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери, виділено компоненти успішної професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями і запропоновано авторські визначення поняття «професійна підготовка майбутніх соціальних працівників» та поняття «професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями».

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, молоді сім'ї, компетентності соціального працівника.

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства постає проблема у підготовці фахівця соціальної сфери, який був би конкурентоспроможним на ринку праці та готовим до виконання своїх професійних обов'язків. Саме така професійна підготовка має здійснюватися на рівні закладів вищої освіти з застосуванням традиційних та інноваційних методів навчання. А оскільки професія соціального працівника тісно пов'язана із соціальними проблемами нашої держави, то саме правильна професійна підготовка майбутнього соціального працівника з наданням відповідної якісної професійної освіти допоможе подолати проблеми суспільства та допомогти багатьом категоріям осіб у вирішенні їхніх труднощів.

Професійна підготовка працівників соціальної сфери відіграє дуже важливу роль у регулюванні економічних, соціальних, правових відносин, що проявляється у здійсненні соціально-правового захисту усіх членів суспільства. Така підготовка потребує особливої уваги, адже соціальні працівники надають відповідні соціальні послуги найбільш незахищеним верствам населення (в нашому випадку молодій сім'ї) для надання допомоги та вирішенні різних проблем. Тому професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з молодією сім'єю має проявлятися у наданні кваліфікованої допомоги щодо реабілітаційної, профілактичної та патронажної діяльності молоді сім'ї створюючи при цьому умови для успішної соціалізації новоствореної сім'ї.

Короткий огляд публікацій по темі. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників висвітлено у працях В. Андрущенко, Р. Вайнола, А. Войтенко, М. Головатого, Г. Дмитренка, І. Звереві, А. Капської, О. Карпенка, Л. Міщик, А. Панова тощо. Питаннями професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з молодією сім'єю займалися О. Бобак та М.Марій. У багатьох працях зазначених вчених та інших дослідників розглянуто важливі параметри моделі професійної підготовки соціальних працівників, що ґрунтується на ви-

могах сучасного середовища та відповідності майбутній професії. Але у свою чергу на даний момент відсутні соціальні дослідження, які б показали підготовку майбутнього соціального працівника до роботи з молодими сім'ями та специфіку діяльності фахівців соціальної сфери з даною категорією осіб.

Мета - з'ясувати суть професійної підготовки майбутніх соціальних працівників та аналізувати проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями.

Матеріали і методи. Для досягнення поставленої мети використовувалися наступні методи: монографічний (всебічне і глибоке вивчення поняття професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, проблеми професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи з молодими сім'ями з якими стикаються в педагогічному процесі на сучасному етапі розвитку суспільства), порівняльний (порівняння різних думок науковців щодо поняття професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і для встановлення конкретної суті проблем професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з молодими сім'ями) і абстрактно-логічний (сформульовано поняття «професійна підготовка майбутніх соціальних працівників», «підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями», виділено компоненти успішної професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями і наведено висновки щодо професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери та професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями).

Результати і їх обговорення. З кожним роком збільшується потреба у фахівцях, котрі відповідають за свою професійною підготовкою міжнародним стандартам. Система соціальної освіти перебуває на стадії реформування в Україні, виступаючи як свого роду освітня інновація. Соціальна освіта та професіоналізація соціальної роботи у багатьох розвинутих країнах

світу має давні традиції, що становить певний інтерес для України, тому науковці розглядають фахову підготовку соціальних працівників як «потужний антикризовий, стабілізуючий і творчий чинник розвитку суспільства» [10, с.334].

В Українському педагогічному словнику визначається поняття професійної підготовки як сукупність спеціальних знань, навичок та умінь, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії [2].

На думку А. Капської під професійною підготовкою майбутніх соціальних працівників слід розуміти як сукупність загальних і спеціальних знань і умінь, які забезпечують можливість їхньої роботи за спеціальністю та набуваються в процесі теоретичного й практичного навчання у вищому навчальному закладі [3; с.18].

Науковець С. Батишев під професійну підготовку роз'яснює як сукупність спеціальних знань, навичок та умінь, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, які забезпечують можливість успішної роботи за відповідною галуззю діяльності [1].

В свою чергу Н. Муқан систему професійної підготовки розглядає як багатогранний феномен, що передбачає розвиток професійних знань, встановлення мінімальних меж компетентності на етапі завершення педагогічної підготовки, а також реалізацію відповідної системи оволодіння компетентністю [8].

О. Карпенко вважає, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників складається з трьох етапів:

- перший – орієнтовний (адаптивний), коли майбутній спеціаліст знайомиться з соціальною обумовленістю, функціями, місцем і етикою діяльності соціального працівника;

- другий – це оволодіння теоретичними знаннями, необхідного для соціального працівника широкого профілю: соціологічними, психологічними, педагогічними, соціокультурними;

- третій етап – це оволодіння практичними навичками, необхідними для соціального працівника, зокрема, навичками спілкування, організація соціальної взаємодії і самопомоги, вплив з метою реабілітації клієнта чи корекції його поведінки тощо [4].

Тому йдеться про те, що в процесі усього навчального процесу студенти набувають комплексних теоретичних знань та умінь, які можуть застосувати на практиці, тобто відбувається системний та послідовний розвиток майбутнього фахівця соціальної сфери.

На основі думок вчених нами запропоновано визначення поняття професійної підготовки майбутнього соціального працівника, під яким слід розуміти як сукупність професійних вмінь та навичок набутих студентами в процесі навчання у освітніх закладах, що виражає високий рівень готовності до здійснення ними своїх професійних обов'язків у відповідній соціальній сфері діяльності та застосування набутих теоретичних знань на практиці де проявляється здобуті ними компетентності.

Проблемними питаннями професійної підготовки соціальних працівників є відсутність чіткого розмежування між функціональними обов'язками соціальних педагогів та соціальних працівників і близькість

змісту роботи фахівців соціальної та педагогічної сфер [5].

Проблема професійної підготовки соціального педагога та соціального працівника в сучасній науці розглядається у двох аспектах:

- а) формування особистості, підготовленої до виконання як освітніх, так і супутніх (правових, виховних, консультаційних, реабілітаційних тощо) функцій;

- б) формування спеціаліста системи освіти та соціальної сфери, який поряд з основними професійними вміннями соціального педагога, володіє ще й прикладними вміннями соціально-правової діяльності як засобами педагогічної дії [11].

Безумовно, що поняття підготовки соціального педагога і соціального працівника не є одним і тим самим, вони є самостійними, тісно пов'язаними і водночас різними. При цьому можна сказати, що підготовка соціального працівника поглинає в себе підготовку соціального педагога, яка відповідно є довшою в процесі навчання. Адже, соціальна робота полягає у роботі з різними категоріями людей, які потребують допомоги. Вона тісно пов'язана із соціальною педагогікою та водночас соціальною сферою суспільства.

Основою професійної підготовки майбутніх соціальних працівників є освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста із соціальної роботи, яка узагальнює кваліфікаційні вимоги до змісту освіти і використовується для:

- 1) визначення первинних посад випускників вищої школи;

- 2) визначення потреб у фахівцях відповідної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня;

- 3) розробки і коригування освітньої програми підготовки фахівців спеціальності;

- 4) професійної орієнтації здобувачів фаху;

- 5) державної акредитації спеціальності [9].

Разом з тим, серед фахівців сфери соціальної роботи в Україні немає одностайної думки про те, що зміст розроблених стандартів відповідає актуальним потребам суспільства, що зумовлювався необхідністю вирішення численних економічних, правових, політичних, соціальних, особистісних проблем населення, розробки та реалізації ефективних механізмів соціального захисту громадян [6].

У вітчизняній новоствореній системі професійної підготовки соціальних працівників спостерігається значна невідповідність підходів до організації навчання, змісту навчальних програм та планів у різних освітніх закладах. І. Курляк вважає, що кожен заклад має право на творчий підхід, який він може реалізувати шляхом наповнення курсів з вибіркового компонента змісту освіти [5].

Таким чином, підготовка майбутнього соціального працівника до роботи з молодими сім'ями у навчальних закладах має впливати з сімейної політики, яку здійснює наша держава, сучасних проблем молодих сімей та практичної діяльності тих соціальних служб, які працюють з сім'ями. І на основі зібраних даних створити підходи до відповідної організації навчання, змісту навчальних планів та навчальних програм.

Випускник спеціальності “Соціальна робота” отримує кваліфікацію спеціаліст соціальної роботи на основі кваліфікації бакалавра шляхом оволодіння по-

глибленими спеціальними вміннями та знаннями інноваційного характеру і досвідом їх застосування й продукування нових знань для вирішення проблемних соціальних і науково-дослідних завдань соціально-педагогічної сфери [12]. Тому випускник даної спеціальності може продовжити навчання на рівні магістратури, що дасть можливість остаточно до кінця здійснити професійну підготовку його як майбутнього соціального працівника, підвищити свою компетентність в результаті здобуття вищого освітньо-кваліфікаційного рівня.

Ще на одну проблему у сфері підготовки соціальних працівників нашої країни виділяє І.Мигович – як диспропорцію у підготовці фахівців для соціальної роботи на різних рівнях. Значно менше, ніж потрібно, випускаємо бакалаврів, особливо для органів соціального управління, в яких продовжують працювати головним чином вивільнені з виробничої сфери спеціалісти технічного профілю. І зовсім бракує працівників масових професій, які б надали належного спрямування діяльності базових соціальних закладів (інтернатів, територіальних центрів, допоміжних служб і т.д.) [7].

Соціальна робота з молододу сім'єю є одним із різновидів професійної діяльності соціальних працівників, що характеризується своєю специфікою та відповідною структурою. Спеціалістів соціальної сфери потрібно готувати до роботи з молодими сім'ями так, щоб вони могли усунути різні негативні суспільні прояви, здійснити корекцію та зменшити або і взагалі ліквідувати ті соціальні проблеми, що проявляються у молодих сім'ях. Формами такої роботи є бесіда (індивідуальна чи сімейна), лекції та семінари, практикуми для молодих сімей, рольові ігри, тренінги тощо. Також, слід наголосити на необхідності майбутнім соціальним працівникам співпрацювати з громадами для взаємодії з молодими сім'ями. Це у свою чергу поперше, підвищить рівень реалізації соціальної політики на місцевому рівні шляхом надання належної інформації молодим сім'ям, консультацій з представниками молодих сімей відповідної територіальної громади, здійснення індивідуальної та групової роботи з ними, а по-друге, допоможе подолати сімейні проблеми, зберегти сім'ю та зменшити кількість розлучень серед молодих сімей.

Тому на основі викладеного ми пропонуємо визначення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями, що полягатиме у наданні закладами освіти відповідних професійних вмінь та навичок в процесі навчання, що виражає високий рівень готовності спеціалістів соціальної сфери до здійснення ними різних форм роботи з молодими сім'ями та застосування набутих теоретичних знань на практиці для подолання сімейних проблем, стабілізації стосунків та соціалізації кожного з членів молодих сімей.

Також для того, щоб професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями була успішною нами виділено такі компоненти:

- 1.) аналіз сучасного розвитку нашого суспільства;
- 2.) узгодженість з умовами сучасного розвитку суспільства зміст системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників;
- 3.) організація процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями у навчальних закладах;
- 4.) відповідність змісту ступеня підготовки фахівців соціальної сфери у всіх закладах вищої освіти;
- 5.) застосування сучасних методів навчання в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями;
- 6.) розробка власних методик та форми роботи в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями, які б відповідали сучасним реаліям суспільства.

Висновки. Саме молоді сім'ї потребують допомоги з боку спеціалістів соціальної сфери, оскільки вони потребують допомоги у консультуванні, брак педагогічних, психологічних та правових знань, постійного корегування їхніми відносинами, що дасть можливість у складних сімейних життєвих ситуаціях подолати труднощі.

На основі аналізу думок вчених нами запропоноване власне визначення поняття *професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, що визначається як сукупність професійних вмінь та навичок набутих студентами в процесі навчання у освітніх закладах, що виражає високий рівень готовності до здійснення ними своїх професійних обов'язків у відповідній соціальній сфері діяльності та застосування набутих теоретичних знань на практиці де проявляться здобуті ними компетентності.*

Натомість, *професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями, на нашу думку, – це надання закладами освіти відповідних професійних вмінь та навичок в процесі навчання, що виражає високий рівень готовності спеціалістів соціальної сфери до здійснення ними різних форм роботи з молодими сім'ями та застосування набутих теоретичних знань на практиці для подолання сімейних проблем, стабілізації стосунків та соціалізації кожного з членів молодих сімей.*

Таким чином, сім'я здійснює величезний вплив на соціалізацію дитини, і для того, щоб цей вплив був позитивним потрібно спочатку подолати сімейні проблеми за підтримки держави та відповідних соціальних структур. Державна підтримка має здійснюватися в плані фінансування та забезпечення усіх рівнів навчання. Також слід вдосконалити підготовку майбутніх соціальних працівників до роботи з молодими сім'ями та стимулювати підготовку викладацького складу в процесі здійснення ними педагогічної діяльності щодо такої підготовки. Тому саме професійна підготовка майбутнього соціального працівника до роботи з молодими сім'ями відіграє дуже важливу роль як для соціалізації дитини, так і стабілізації інституту сім'ї в цілому українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батишева С. Я. Профессиональная педагогика : учебник для студен., обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. 2-е изд., перероб. и доп. Москва : Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. 904 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
3. Капська А.Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія: Педагогічні науки.* 2010. № 15. С. 12–16.
4. Карпенко О. Г. Теоретико-методологічні підходи професійної готовності фахівців до соціальної роботи. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/39324Teoretiko-metodolog%D1%96chn%D1%96_p%D1%96/1.htm
5. Курляк І.Є. Формування змісту ступеневої підготовки фахівців для сфери соціальних послуг: досвід, проблеми, перспективи/ *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття*: Проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002р. Київ, 2002. С.76-84.
6. Мельничук І. М. Використання інтерактивних технологій для організації самостійного учіння майбутніх соціальних працівників. *Вища освіта України. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології».* 2009. № 3 (додаток 1). С. 435–439.
7. Мигович І.І. Теоретичні й організаційно-методичні аспекти підготовки фахівців для соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття*: Проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002р. Київ, 2002. С.49-58.
8. Мукан Н.В. Система професійної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх шкіл в університетах Канади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2006. 21 с.
9. Пічкарь О. П. Система підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський держ. пед. ун-т В. Гнатюка. Тернопіль, 2002. 213 с.
10. Собчак Н. М. Зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / ТДПУ м. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2004. 351 с.
11. Товщинко С. А. Теоретико-методологічні аспекти підготовки фахівців соціальної сфери. *Соціальне партнерство у професійній підготовці соціальних педагогів*: матеріали міжрегіональної конференції. 2010, С. 52-55.
12. Спеціальність 8.040202 “Соціальна робота” URL: <http://www.vmurol.com.ua>

REFERENCES

1. Batshev S. Y. Professional pedagogy : textbook for students., students at the pedagogical University. 2-e Izd., Rev. Moscow : Association "Professional education", 1999. 904 S.
2. V. S. Goncharenko Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv: Lybid, 1997. 374.
3. Cape A. Th. Some aspects of professional training of social pedagogues and social workers. Bulletin of Glukhiv national pedagogical University. A. Dovzhenko. Series: Pedagogical science. 2010. No. 15. P. 12-16.
4. Karpenko A. G., Theoretical and methodological approaches of professional readiness of experts to social work. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/39324Teoretiko-metodologichni_pi/1.htm
5. Kurlak I. Is. The formation of the content of multistage preparation of specialists for the sphere of social services: experience, problems, prospects/ *Social work in Ukraine in the beginning of the XXI century: Problems of theory and practice: Materials of reports at the International scientific-practical conference 29-31 October 2002.* Kyiv, 2002. P. 76-84.
6. Melnychuk I. M. the Use of interactive technologies for the organization self-training of future social workers. Higher education of Ukraine. Thematic issue "Pedagogy of higher school : methodology, theory, technology". 2009. No. 3 (Annex 1). P. 435-439.
7. The mihovich I. Theoretical and organizational-methodological aspects of training for social work. Social work in Ukraine in the beginning of the XXI century: Problems of theory and practice: Materials of reports at the International scientific-practical conference 29-31 October 2002. Kyiv, 2002. P. 49-58.
8. Mukan N. In. The system of professional training of future teachers of secondary schools in the universities of Canada : author. dis. on competition of the Sciences. the degree candidate. med. Sciences : 13.00.04. Kiev, 2006. 21 sec.
9. Pickar A. P. training of experts of social work in the UK : dis. kand. med. Sciences: 13.00.04 / Ternopil state med. University V. Hnatiuk. Ternopil, 2002. 213 C.
10. Sobchak GN M. the Content and form of the training of social workers in continuing education USA : dis. kand. med. Sciences: 13.00.04 / TDPO M. Vladimir Hnatiuk. Ternopil, 2004. 351 p
11. Tolminka, S. A. Theoretical and methodological aspects of the training of the social sphere. Social partnership in the professional training of social educators: materials the regional conference. 2010, Pp. 52-55.
12. 8.040202 specialty “Social work” URL: <http://www.vmurol.com.ua>

The actual problems professional preparation for future social workers to work with young families**G. Y. Myhailishyn, M. M. Dovha**

Abstract. Actual problems of professional training of future specialists of social area to work with young families due to the increasing demands of society to the professional qualities social worker to cover the relevant tasks that are a part of the educational process, due to the needs of companies in preparing social workers for professional activities in the school to overcome family problems. Therefore, the article analyzes problems of professional training of future social workers to work with young families that require effective solutions through the use of modern pedagogical techniques and strategies to train future employees to work with young families. Considers various conceptual provisions of the concept of professional training of future social workers, the problems of professional training of future social workers area, the components of successful professional training of future social workers to work with young families and the author's definition of "professional training of future social workers" and "professional preparation of future social workers to work with young families".

Keywords: professional training of future social workers, young families, competence of the social worker.

Forming foreign communicative competence by means of the didactic business game

T. A. Gannichenko, K. V. Tishechkina*

Mykolayiv National Agrarian University, Mykolayiv, Ukraine

*Corresponding author. E-mail: tishechkinakateryna@gmail.com

Paper received 27.04.19; Accepted for publication 10.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-05>

Abstract. The article deals with the issues of forming foreign communicative competence as a component of professional competence by means of didactic game. It is considered as an interactive method of learning of foreign language for specific purposes; as an element of acquisition of key competencies by future specialist according to current needs and requirements. The object of this paper is to present theoretical and methodological foundations and practical aspects of the use of didactic games, to give proposals for further improvement of its use in the practice of English teaching for specific purposes. The article reviews the basic principles of didactic games, the possibility of their use in the process of learning English. The authors deal firstly with the problem of the classification of didactic games and determine the didactic structure of business game and analyze the effectiveness of the use of business games in foreign language classes at Mykolayiv National Agrarian University. The theoretical, diagnostic and statistical methods were used for the purposes of this study. Results of the research demonstrate the positive shifts in students' communicative competence levels after use of business games in English learning. Considering a sufficient amount of investigations in this area, the authors concluded that the formation of foreign professional communicative competence with the help of didactic games for future agrarians needs further development. Finally, the authors admit that the use of the game for educational purposes is a promising area of teaching a foreign language.

Keywords: *foreign communicative competence, communication, didactic game, business simulation (game), role play (game).*

Introduction. European integration processes, the need for free access to information, socio-economic and political factors place new educational demands on Ukrainian society for the successful professional integration of the individual as well as for raising social standards. The fluent knowledge of a foreign language (at first, English) as the most common means of distributing knowledge, information, and experience is gaining considerable importance. Formation of foreign communicative competence as a component of professional competence is one of the priority directions in the implementation of the country's development strategy. The process of linguistic education reforming is aimed at the innovation of methods and techniques of specialists training in various sectors of the national economy which are able to compete in the world labor market.

Thus, the choice of the subject matter of this article is due to the need to study the methods of teaching English in order to improve pedagogical methods, tools and techniques, modernization in the general system of linguistic education, and on this basis, the need to identify and disseminate positive experiences in applying effective methods of teaching in a higher educational institution, specifically through didactic games. The relevance of the research is due to the need to study the use of didactic games as an interactive tool for teaching by language for special purposes, as an element of project creation and the future specialist's acquisition of the key competencies in accordance with current demands.

Overview of publications on the topic. The study of the didactic game as a means of formation of foreign communicative competence is researched by Artemieva, Kulish, Semenog, Ternavska, Yelagina, Fedchishin, Kolomiets, Konoplenko, Chubar, Tkachova, Tur; effectiveness of didactic business games as an e-learning method in management trainings was reviewed by Ana Beatriz Hernández-Lara, Enric Serradell-Lopez, Àngels Fitó-Bertran; business games as simulation of the business processes of startups were considered by Willy C. Kriz &

Eberhard Aucher; stating significant and positive students' attitude and intention toward entrepreneurial activities using business simulation game was proven by Salman Zulfikar, Binesh Sarwar; simulation and gaming in the network society was observed by Toshiyuki Kaneda & Hidehiko Kanegae and others.

The purpose of this study is to consider the didactic business game as a teaching method, which provides the formation of professional foreign communicative competence. Analysis of theoretical studies, the generalization of positive experience in foreign language teaching allowed the authors to suppose: business game leads to increasing students' professional communicative competence; business game increases motivation to study.

Materials and methods. Having analyzed the studies of famous scientists (Bachman, Baidenko, Canale, Hymes, Khutorskoy, Omaggio, Savignon, Symonenko, Van Ek, Zimniaya, etc.) we determined the communicative competence as a complex intellectual and psychological formation of personality characterized by the ability of a person to communicate effectively in various spheres of life, knowledge of speech and linguistic norms, speaking etiquette, cultural characteristics, social experience and the ability to use this knowledge in accordance with communicative situation [2]. Didactic business games are used to form foreign communicative competence, as they eliminate the contradiction between students' studying and their future professional activities.

Training by action is the most comprehensive and effective teaching method. Participation in didactic games gives students the opportunity not only to study but also to experience the conditions that they can expect after graduation. Acquiring general knowledge is associated with the development of skills and techniques of professional activity. Artemieva notes, that in an effective learning environment, a student does not receive a ready-to-use skill, but obtains an additional one, unknown to him. This promotes the "development" of his professional subjects

at the level of heuristic tasks and their corresponding teaching methods [1].

The opinion of Tyukov is appropriate for us: “in the educational process, the game is a means of formation and expansion of professional guidance and training in simulated conditions” [4, p. 50]. In addition, it is an effective method of interactive learning; because of the methods of learning are organized methods of interrelated activities of teachers and students, aimed at solving educational tasks of advanced education. Thus, our study identified the didactic game as a means and a method of interactive learning, which contributes to the formation of communicative competence of future specialists.

The use of didactic games is based on the understanding of the game as a human activity, the subject of which is the simulation of other activities. In research literature the division of didactic games into two types is widespread: business simulation game / business game (simulated, innovative, organizational, organizational and mental, managerial, recreational, educational and pedagogical) and role-play / role-playing game (situational and thematic, etc.). Most methodologists see the difference in the fact that in role-playing games a personal interaction is being played, and the business game is being played by a situation that is close to real professional activity. Simulated actions of work generate business game and the simulated actions of communication create the role-playing game, etc.

Analyzing diversity of didactic game classifications, we came to the conclusion that the communicative didactic game is a role-playing game which is simulating different aspects of life, including the professional sphere, which in this case is called, “business simulation game / business game”. So, the business game is a kind of didactic role-playing game. In English learning in a very elementary stage, role-playing games are being used (where different situations of social and domestic content are played), and on the advanced level, the didactic business games (as a kind of role-playing games) take their place. As the learning of English for future agrarian is now an integral part of the professional training of a specialist and is part of his professional competence, the use of business games as a means of professional communication is necessary.

The literature review on this issue allows us to try to define the term “business game”. Business game is considered as a form of simulation of the content area and social content of the professional activity, a simulation of relationships, which are illustrative for this type of practical activity.

New knowledge conforms to future professional activities, the training acquires group collective character, and the development of the specialist’s personality is carried out as a result of the connection of two types of norms: norms of competent subject actions and norms of social relationships in a team. In such contextual training, meeting didactic and educational goals are combined in one stream of social activity, which is realized in the form of gaming activity. In the process of the game, students are transformed from passive listeners to active participants of the learning process. Because the game has a high level of motivation, it helps to identify their individuality, initiative, creates a relaxed atmosphere and conditions for

creativity, and students can simulate the game situation themselves then apply it later on in their own professional activity.

A business game is a complex of situations of professional communication which are united by a single scenario, the form of organization, learning, and control of collective learning activities.

Having considered the didactic game we can note that the didactic business game is a model of group interaction in solving a communicative problem based on an imaginary situation and action that develops spontaneously; it has great opportunities in the formation of communicative competence, namely: 1) it has significant motivational and incentive opportunities; 2) it creates conditions for the appearance of natural communication, creative and logical thinking, and speech skills since it is the most accurate model of communication; 3) it promotes the development of communicative abilities and skills as the necessary factors of the future specialist’s communicative competence; 4) it has an ideological value; 5) it is characterized by a large potential usage since it is a multifunctional phenomenon.

For the purpose of our study we used theoretical methods with the intention of determining the theoretical foundations of the problem under study; diagnostic (tests) in order to verify the effectiveness of the didactic game (business game) use for English learning and its impact on the formation of the communicative competence of students; statistical (processing experimental data obtained during the study).

This study surveyed 402 second-year students of Mykolayiv National Agrarian University mostly in the Management Department. We checked out the algorithm of conducting the business game, its purpose, and the main tasks. We have noticed that lessons using business games demonstrate more effective than those using traditional teaching methods.

In studying the use of the business game, we took into account the following: enhancement the interest of students to the study of a foreign language; creation of positive motivation in education; stimulation of intellectual activity; development of higher mental functions; increase focus on communication during lessons and involvement of students into activities; provision of an opportunity for self-realization of each student and the creation of conditions for each student’s development and self-improvement. Since our intention was to share the experience of use business game that helps to form foreign communicative competence, as a sample we considered the business game “The Executive Board meeting”. This game simulates a business context in which the teams of players develop their communicative and managerial skills and abilities. Data from students, users of this game, were collected to answer the research questions.

Business game “The Executive Board meeting”

The purpose of the game is to determine the level of the formation of professional communicative competence. The game task: 1) to form skills of verbal performance; 2) to develop creative autonomy and initiative on the basis of collective activity; 3) to develop the ability to use new lexical units and grammatical constructions.

In the proposed business game the following parameters are taken into account: the professional sphere of the

manager’s activity; the level of foreign language proficiency at the time of the game.

Game structure: The first stage is preparatory.

Classroom work: a) an introduction by the teacher, establishing familiarity with the role situation, conflict issues or problems; b) acquaintance with the linguistic content of the game; c) preliminary training on the use of lexical units and grammatical structures. Individual work (at home): a) reading the text, directories, additional material on the proposed problem; b) the selection of information for each individual situation.

At the 1st preparatory stage, it is advisable to conduct a questionnaire for students in order to identify the degree of orientation in the professional activities and the attitude of students to gaming and creative forms of work. Working out lexical units and speech models will help students to prepare for a business game.

The first task: in subgroups of 4 people the participants should survey each other as to what qualities the future manager (the head of the unit) should have.

The second task: working out the text on the structure of the company and the main functional responsibilities of its specialists. The following questions should be resolved by the students: 1) What structural unit he / she wants to work in and why? 2) What kind of work does he / she want to do and why? 3) What position would he / she like to occupy (leader or subordinate) and why?

The second stage is the game itself.

The following types of games are used: 1) pair game – for training in the use of certain lexical units and grammatical structures; 2) games in subgroups (5–6 people) – for the formation and development of communicative skills and abilities; 3) group game (discussion, conference, meeting, etc.). Each participant must have a lapel card, which indicates his name and profession (position) in the game, and the conditions and place of the action (the business in the game) have to be established. Role cards are received by all participants of the game. One side of the card should contain information (common to all participants) about the problem to be solved (map, announcement, plan, agenda, etc.), and the reverse side contains the information for each participant in the game (information about character, his or her features, experience, possible line of behavior, etc.). But each participant can show creativity. He has a certain freedom of action and speech in accordance with the situation.

At the second stage, the group assumes the roles of members of the company’s Board of Directors, the roles of representatives of the structural subdivisions of the company (divisions) that are subordinated to the main specialists. Each student receives a card stating the name and title of the position. Role cards are issued with an

indication of the official duties and agenda of the meeting. The agenda includes: 1) Quarterly report of department heads on the results of financial and economic activity; 2) Approval of the report on financial and economic activity. 3) Perspectives for the company’s development for the next quarter. The meeting is held by the president of the company. The main specialists report quarterly results, submit proposals on the prospects for the company’s development for the next quarter, improvement of the financial position of the company, etc.

The teacher controls the progress of the game within the concepts of “control – creativity” without taking part in the game or playing a secondary role. In both cases, the teacher watches the players and notes mistakes but does not stop the game for their correction. Fear of making a mistake prevents easy communication, and thus correcting mistakes during the game is unwanted. Control: performing memorized dialogues; contextualized drills; cued dialogues; role-playing. Creativity. Improvisation.

The third stage is final. Class work (game analysis): a) discussion of a business game (assessment of the communicative activity of the participants of the game); b) exchange of thoughts on the subject of the game or a similar problem. The teacher first analyzes the course of the game, necessarily notes good moments, and then points to typical player mistakes and proposes exercises to correct these mistakes. The participants of the game (the players) express their thoughts about the game: what they liked and disliked, the results of the game, what was achieved during the game, etc. Individual work (at home) can include performing a specific task (writing related articles, reports, etc.). According to the theme of our game, students were offered to write a perspective plan for the development of the company.

Results and discussion. All statistical analyses were carried out using descriptors of language proficiency developed in English for Specific Purposes [6] National Curriculum for Universities. The descriptors of language proficiency were based on the Common European Framework [5] – Appendixes I–L. We used diagnostic tests before and after our experimental gaming studying in all language activities. We assessed levels of students’ knowledge in speaking, listening, reading and writing with the help of Cambridge English Tests.

Table 1 shows changes in levels of students’ knowledge before and after experimental studying in control and experimental groups. It demonstrates the positive shifts in students’ communicative competence levels and proves our first hypothesis: business game leads to increasing students’ professional communicative competence.

Table 1. Levels of students’ knowledge before and after experimental studying

№	Value (levels)	CG %		EG %	
		before	after	before	after
1	elementary	36 (17,48)	26 (12,62)	38 (19,39)	10 (5,10)
2	pre-intermediate	102 (49,51)	98 (47,57)	98 (50,00)	36 (18,37)
3	intermediate	52 (25,24)	62 (30,10)	46 (23,47)	92 (46,94)
4	upper-intermediate	16 (7,77)	20 (9,71)	14 (7,14)	58 (29,59)
Σ		206 persons (100%)		196 persons (100%)	

Consequently, the use of this type of game has a positive effect on the quality and pace of learning. The game

creates conditions for the active intellectual activity of its participants, stimulates the intellectual activity of stu-

dents, and teaches them to predict, investigate and verify the correctness of their decisions and hypotheses. Targeted focus on the development of professional thinking of students by means of the foreign language, along with acquisition of emotional and valuable experience and conflict resolution, emotional and appraisal experience of their own activity and self-affirmation makes the business game one of the most effective methods of teaching a foreign language.

Also, we measured the levels of motivation before and after experimental studying in control and experimental groups. We used the questionnaire of "Methodology for research of the learning activity motives by Rean and Yakunina" [3]. Most of the students are focused on getting a quality education that will help them in the future to become highly qualified specialists. Levels of motivation of learning activities in control groups amounted to 86%, and in experimental groups - 94.6% (compared with 70% in KG and 68.6 in EG), that is, after the language training course, the language of instruction increased by KG in 16%, and in the YE - by 26%. Consequently, the use of the didactic game has a positive effect on the motivation of studying activities, and it argues our second hypothesis.

This study highlights that business games are seen as an appropriate method for fostering professional communicative competence in English training courses by the students. Previous research has stated that, despite a large number of studies examining the effectiveness of business games, further empirical research is required (Buil, Catalán & Martínez). Also, most of the investigations stress on the positive effect of using didactic games in professional

knowledge teaching, the formation of foreign communicative competence and enhancing motivation by means of didactic games (Knogler & Lewalter). Despite the sufficient amount of research of didactic games, most of them are devoted to the development of skills and abilities in management, improvement of competitive position, strategies of individual growth, etc. The formation of foreign professional communicative competence by means of didactic games (business games) of future specialists in the agrarian sector has been developed insignificantly.

Conclusion. The need for a society of qualified professionals and the small number of hours spent on language teaching prompt teachers to use intensive methods and learning tools, one of which is the didactic game. It supposes that the teacher is able to organize an educational and practical activity in the classroom aimed at modeling future professional activities. So such teacher must have special training in game approach and have particular knowledge both in English and disciplines in the specialty. Besides it suggests that more effort needs to be made in order to adapt to new education methodologies more oriented to experiential learning. We think it necessary to further develop business games for various specialties, in particular, an agrarian profile. In addition, it will be useful the introduction of an additional course on gaming for future teachers, as well as the creation of a specific game simulation course for agrarian specialists, which will help to maximize the potential of a business game. This will conduce to the formation of professional competence of a specialist, including all its components.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева О.А. Общепедагогические и лингводидактические основы активизации познавательной деятельности студентов вузов при обучении иностранному языку на основе системы учебно-ролевых игр: Автореф. дис. ... доктора пед. наук / ТГУ – Тамбов, 1999. – 50 с.
2. Ганніченко Т.А. Формування комунікативної компетенції майбутніх економістів засобами дидактичної гри у процесі мовної освіти: дис. канд. пед. наук / Ганніченко Т.А. – Херсон: Херсонський державний університет, 2009. – 262 с.
3. Реан, А.А. Психология изучения личности: Учебное пособие. / А.А. Реан. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 288 с.
4. Тюков А.А. Организационные обучающие игры и моделирование процессов социального развития личности / А.А.Тюков // Игровое моделирование: методология и практика. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 48-61.
5. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Strasbourg: Council of Europe (council for Cultural Cooperation), 2018. – 265 p.
6. English for Specific Purposes. National Curriculum for Universities / [Г.Є.Бакаєва, О.А.Борисенко, І.І.Зуєнок та ін.]. – К: Ленвіт, 2005 – 119 с.

REFERENCES

1. Artemieva O. General pedagogical and linguodidactic bases of activation of cognitive activity of university students in teaching a foreign language on the basis of a system of educational role-playing games: Extended abstract of PhD thesis / TSU – Tambov, 1999. – 50 p.
2. Gannichenko T.A. Formation of communicative competence of future economists by means of didactic game in the process of language education: Extended abstract of PhD thesis / Gannichenko T.A. – Kherson: Kherson State University, 2009. – 262 p.
3. Rean, A.A. Psychology of the study of personality: Textbook. / A.A. Rean – SPB.: Publishing house Mikhailov VA, 2000. – 288 p.
4. Tyukov A.A. Organization altraining games and modeling processes of social development of the person / A.A.Tyukov // Game simulation: methodology and practice. – Novosibirsk: Science, 1987. – P. 48-61.

Хімічний експеримент компетентнісного спрямування

А. К. Грабовий

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Corresponding author. E-mail: graboviy_ak@ukr.net

Paper received 11.04.19; Accepted for publication 27.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-06>

Анотація. В статті висвітлюються теоретико-методичні засади впровадження компетентнісного підходу в навчальний процес з хімії в загальноосвітніх навчальних закладах за допомогою навчального хімічного експерименту. Компетентнісний підхід в освіті – провідний конструкт освіти, що передбачає ефективне створення певних педагогічних умов у навчально-виховному процесі, які забезпечують формування ключових компетентностей учнів. Розглянуто діяльність учителя хімії щодо формування ключових компетентностей учнів за допомогою навчального хімічного експерименту.

Ключові слова: *ключові компетентності; формування; учні; навчальний хімічний експеримент; загальноосвітні навчальні заклади.*

Вступ. Одним із пріоритетних напрямів реформування освітньої системи України є компетентнісна стратегія. Тому завдання сучасної школи – виховання компетентнісної особистості, яка володіє не лише знаннями, високими моральними якостями і є професіоналом, а й уміє адекватно у відповідних умовах застосовувати знання й уміння. А це актуалізує проблему формування компетентностей учнів.

Аналіз літературних джерел з проблеми компетентнісного підходу засвідчує, що загальнопедагогічні аспекти формування компетентностей школярів досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені як Н. Н. Бібік, С. П. Бондар, В. В. Гузєєв, О. Я. Савченко, А. В. Хуторської, С. Є. Шишов та інші.

Компетентнісний підхід в методиці навчання хімії досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені-методисти як О. М. Бабенко, Л. П. Величко, О. С. Габриелян, А. К. Грабовий, І. А. Гурняк, О. С. Заблоцька, І. В. Родигіна, М. М. Савчин, М. М. Шалашова та інші. Дослідники вивчали окремі аспекти компетентнісного підходу – ключові та предметні компетентності, їх сутність та структуру. Водночас проблема формування ключових компетентностей учнів з хімії потребує подальших досліджень.

Короткий огляд публікацій з теми. В Державному стандарті базової і повної загальної освіти зазначається, що «компетентність – набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, цінностей, досвіду і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [2, с.2].

А. В. Хуторської розглядає компетентність як сукупність особистісних якостей учнів (ціннісно-смыслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей, зумовлених досвідом його діяльності в певній соціально й особистісно значимій сфері [3, с.63-64].

Згідно зі специфікою змісту освіти А. В. Хуторської пропонує трирівневу ієрархію компетентностей: 1) ключові – належать до загального (надпредметного) змісту освіти; 2) загально предметні (міжпредметні) – належать до певного кола предметів освітніх галузей; 3) предметні, які формуються під час вивчення окремих предметів [6, с.56].

Ми ж зосередимо увагу на ключових компетентностях. Ключові компетентності – це «спеціально сконструйований комплекс характеристик (якостей) осо-

бистості, що дає їй можливість ефективно діяти в різних сферах життєдіяльності» [2, с.2].

Назвемо основні групи компетентностей, що їх зроблено вітчизняними науковцями й визнано як нормативні, оскільки вони увійшли до оновлених навчальних програм для основної школи. До ключових компетентностей належать:

1) спілкування державою (і рідною в разі відмінності) мовами; 2) спілкування іноземними мовами; 3) математична компетентність; 4) основні компетентності у природничих науках і технологіях; 5) інформаційно-цифрова компетентність; 6) уміння вчитися впродовж життя; 7) ініціативність і підприємництво; 8) соціальна та громадянська компетентність; 9) обізнаність та самовираження у сфері культури; 10) екологічна грамотність і здоровий спосіб життя [5, с.3-8].

Оновлені програми з хімії (2017) розкривають зміст ключової компетентності і навчальні ресурси для її формування. Так, математична компетентність включає: 1) **уміння:** застосовувати математичні методи для розв'язування завдань хімічного характеру; використовувати логічне мислення, зокрема для розв'язування розрахункових і експериментальних задач, просторову уяву для складання структурних формул і моделей речовин; будувати і тлумачити графіки, схеми, діаграми, складати моделі хімічних формул і процесів; 2) **ставлення:** усвідомлювати необхідність математичних знань для розв'язування наукових і хіміко-технологічних проблем; 3) **навчальні ресурси:** навчальні завдання на виконання обчислень за хімічними формулами і рівняннями реакцій; представлення інформації в числовій чи графічній формах за результатами хімічного експерименту та виконання навчальних проектів [5, с.5].

І. В. Родигіна пропонує формування ключових компетентностей учнів проводити на діяльнісній основі – через діяльність вчителя та учнів. Діяльність головних суб'єктів педагогічного процесу в контексті реалізації компетентнісного підходу до навчання зазнає певних змін. Нові акценти в діяльності вчителя пов'язані з перерозподілом пріоритетів його функцій від інформаційної до організаційної, комунікативної, управлінської. Учитель має бути організатором діяльності, спрямованої на виконання навчальних завдань [4, с.35].

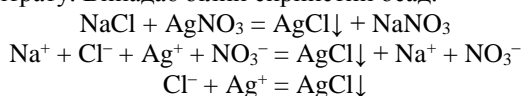
Методи дослідження. Розглянемо діяльність учителя хімії щодо формування ключових компетентностей учнів за допомогою навчального хімічного експерименту.

Спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами. Діяльність учителя хімії: 1) забезпечення розвитку монологічного мовлення учнів через проведення усного опитування з використанням хімічного експерименту; 2) забезпечення розвитку ділового мовлення через проведення дидактичних ігор з використанням хімічного експерименту; 3) забезпечення розвитку культури мовлення через дотримання норм сучасної літературної мови та вимог нової хімічної номенклатури – складання учнями звіту про виконані лабораторні дослідження, практичні роботи, розв'язування експериментальних задач.

Наведемо опис лабораторних дослідів з теми «Якісні реакції на деякі йони» (9 клас).

Лабораторний дослід №5. Виявлення хлорид-іонів у розчині.

У пробірку наливають розчину натрій хлориду об'ємом 1-2 см³ і додають 2-3 краплі розчину аргентум нітрату. Випадає білий сирнистий осад.

Потім у розчин з осадом наливають 1-2 см³ розбавленої нітратної кислоти. Ефекту реакції не спостерігається.

Висновок: реактивом на хлорид-іон є катіони Аргентуму.

Експериментальна задача. Виявлення йонів у розчині. У виданому розчині містяться дві солі Натрію – карбонат і ортофосфат. Доведіть наявність у ньому аніонів CO₃²⁻ та PO₄³⁻.

Розв'язування

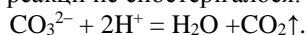
1. Натрій карбонат Na₂CO₃ – сіль карбонатної кислоти. Реактивом на солі цієї кислоти є взаємодія із сильними кислотами, що супроводжується «закипанням» суміші – виділення карбон(IV) оксиду. Отже, реактивом на карбонат-іони є Гідроген-іони.

2. Натрій ортофосфат Na₃PO₄ – це сіль ортофосфатної кислоти. Реактивом на солі цієї кислоти є взаємодія із аргентум нітратом, що супроводжується випаданням жовтого осаду.

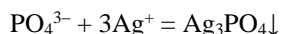
3. План розв'язування: а) дія на досліджувані розчини розбавленої нітратної кислоти; б) дія на розчин без ефекту розчином аргентум нітрату.

4. Розв'язування.

У дві пробірки наливають досліджувані розчини об'ємом 1-2 см³. В кожну з пробірок додають 3-4 краплі розбавленої нітратної кислоти. В одній з пробірок спостерігається «закипання» розчину, а в іншій – ефекту реакції не спостерігалось.

Потім в пробірку наливають розчин, який не дає ефекту з кислотою, об'ємом 1-2 см³ і додають 2-3 краплі розчину аргентум нітрату. Випадає жовтий осад.

Інформаційно-цифрова компетентність. Діяльність учителя хімії: 1) заохочення учнів до отримання

фактичної інформації під час проведення хімічного експерименту; 2) залучення школярів до використання інформаційних технологій із застосуванням програм хімічного експерименту – віртуальні хімічні лабораторії; 3) розвиток умінь учнів формалізувати інформацію через складання: а) алгоритмів, планів проведення експерименту; б) експериментальне виконання схем рівнянь реакцій, ланцюгів перетворень.

З метою заохочення учнів до отримання фактичної інформації рекомендуємо таку методику демонстраційних дослідів.

1. Постановка мети дослідження або проблеми, що її треба розв'язати.

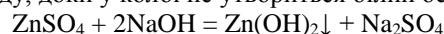
2. Опис приладу, в якому проводиться дослід і умов проведення дослідження. Учням показують усі реактиви і зазначають ті їхні властивості, що виявляються в цьому досліді.

3. Організація спостережень. Учням дають настанову, що і де саме спостерігати, на що очікувати, який ефект реакції виявлятиметься – поява забарвлення, випадання осаду, виділення газу тощо.

4. Висновок, а також теоретичне пояснення [1, с.112-113].

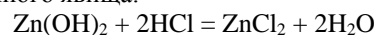
Розглянемо демонстраційний дослід «Добування цинк гідроксиду та вивчення його властивостей».

У колбу наллємо розчин цинк сульфату й додаватимемо до нього невеликими порціями розчин натрій гідроксиду, доки у колбі не утвориться білий осад.

Утворений осад розділимо на дві колби та проведемо наступні дослідження.

У першу колбу з цинк гідроксидом додають хлоридної кислоти. Осад відразу зникає, що є ознакою перебігу хімічного явища:

Звернемося до таблиці розчинності і побачимо, що утворена сіль цинк хлорид – розчинна у воді.

Відбулася реакція нейтралізації, в якій цинк гідроксид виявляє властивості основи.

У другу колбу з цинк гідроксидом додамо надлишок розчину натрій гідроксиду. Осад відразу зникає, що є ознакою перебігу хімічного явища:

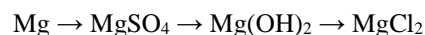

Утворилася сіль Натрію (натрій тетрагідроксоцинкат), в якій замість звичайного кислотного залишку є залишок, що містить один атом Цинку та чотири гідроксильні групи. У цій реакції цинк гідроксид відіграв роль кислоти, бо металічний елемент Цинк після реакції увійшов до складу кислотного залишку.

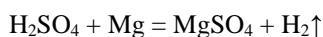
Гідроксиди, які утворюють сіль під час взаємодії як з кислотою, так і з лугом, називаються амфотерними гідроксидами.

Розвиток умінь учнів формалізувати інформацію через складання плану експерименту розглянемо на прикладі розв'язування експериментальної задачі.

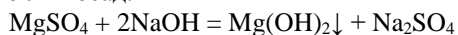
Задача. Здійсніть практично такі перетворення: магній → магній сульфат → магній гідроксид → магній хлорид.

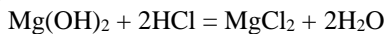
У пробірку наливають розчин сульфатної кислоти об'ємом 1 см³ і шпателем додають трохи порошку магнію. Спостерігають бурхливу реакцію з виділенням безбарвного газу.

До одержаного безбарвного розчину магній сульфату додають 3-4 краплі розчину натрій гідроксиду. Випадає білий осад.

До одержаного білого осаду магній гідроксиду додають краплями розчин хлоридної кислоти до розчинення осаду.

Уміння вчитися впродовж життя. Діяльність учителя хімії: 1) керування самостійною роботою учнів; 2) формування навичок дослідницької роботи; 3) забезпечення стійкої мотивації до навчання та самоосвіти; 4) стимулювання самостійного складання задач з теми; 5) залучення учнів до реалізації проєктів.

Наведемо приклади експериментальних завдань.

Фронтальна самостійна робота на тему: «Реакція йонного обміну, що відбуваються з утворенням осаду».

Завдання.

1. Проведіть реакції між такими парами електролітів:

- а) MgCl_2 і NaOH ;
- б) MgCl_2 і Na_2CO_3 ;
- в) H_2SO_4 і BaCl_2 .

2. Установіть загальну ознаку, за якою можна зробити висновок про те, що реакції відбуваються до кінця. До яких класів сполук належить кожна з попарно реагуючих речовин?

3. Складіть молекулярні, повні та скорочені йонні рівняння кожної реакції.

Індивідуально-диференційовані завдання – це завдання, в яких враховується рівень підготовки та індивідуальні особливості учнів. Приклад таких експериментальних завдань.

Варіант I (полегшений):

Вам видано пробірку з етанолом. Використовуючи мідну спіраль, добудьте з спирту альдегід. Напишіть рівняння реакції.

Варіант II (середньої складності)

Використовуючи купрум(II) гідроксид, проробіть реакції, характерні для виявлення альдегідів і багатоатомних спиртів. Напишіть рівняння пророблених реакцій.

Варіант III (підвищеної складності).

Добудьте амоніачний розчин аргентум(I) оксиду і за допомогою реакції срібного дзеркала визначте, в який з двох пробірок з розчином гліцеролу і формаліном міститься альдегід. Напишіть рівняння відповідних реакцій.

Підготовка навчальних проєктів учнів – шлях їхнього залучення до пошуку навчальної інформації проведення дослідної експериментальної роботи. Як приклад експериментального проєкту наводимо план проєкту на тему «Дослідження природних об'єктів в якості кислотно-основних індикаторів».

План

1. Індикаторна сировина. 2. Приготування розчинів індикаторів. 3. Властивості природних індикаторів.

Доповідь 1. Індикаторна сировина.

Індикаторною сировиною можуть бути: 1) овочі – листя червонокочанної капусти, коренеплоди столо-

вого буряка; 2) ягоди – чорниці, чорної смородини, вишен, полуниць; 3) квіткові пелюстки – блакитних півників, фіалок, волошок. Ягоди можуть бути сушеними або мороженими.

Доповідь 2. Приготування розчинів індикаторів.

Оскільки відвари швидко псуються (скисають, пліснявляють), то їх готують безпосередньо перед дослідженнями. Для цього небагато сировини поміщають у пробірку, додають воду об'ємом 3-4 cm^3 і нагрівають на водяній бані, поки розчин не забарвиться. Кожний розчин після охолодження фільтрують і зливають у заздалегідь заготовлені чисті склянки з етикетками.

Доповідь 3. Властивості природних індикаторів.

Приготовлені розчини індикаторів випробовують кислотими та лужними розчинами. В якості кислотного розчину слугує столовий оцет (водний розчин етанової кислоти, $w=4-9\%$), а лужного – розчин натрій карбонату.

Для дослідження у дві пробірки наливають саморобного індикатора об'ємом 1cm^3 , потім у першу пробірку додають кілька крапель кислотного, а в другу – лужного розчину. Спостерігають за зміною забарвлення розчинів. Так, наприклад, синьо-фіолетовий відвар червонокочанної капусти під дією оцту стає червоним, соди – зеленим.

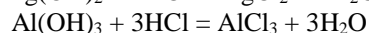
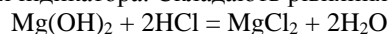
Соціальна та громадянська компетентності. Діяльність учителя хімії: створює проблемні ситуації; пропонує завдання різних рівнів складності; організовує групову діяльність учнів; використовує життєві ситуації, пов'язані з властивостями та використанням речовин.

Практико-орієнтовані експериментальні завдання – це завдання, спрямовані на розвиток предметних компетентностей учнів та виявлення хімічної суті об'єктів природи, виробництва та побуту з якими людина взаємодіє в процесі практичної діяльності.

Завдання. Експериментально доведіть антоцидну дію препаратів «Алмагель», «Маалокс».

Під час розв'язування завдань учні дізнаються про застосування знань щодо взаємодії між кислотами та гідроксидами металічних елементів з лікувальною метою. З інструкцій засобів учні дізнаються про їх склад та призначення. А виконуючи лабораторні дослідження, з'ясовують на чому ґрунтується терапевтична дія цих засобів.

Основними складниками препаратів «Альмагель» та «Маалокс» є алюміній гідроксид та магній гідроксид. Отже, застосування препаратів базується на реакції нейтралізації цих основ кислотами шлункового соку. Для цього в пробірку наливають хлоридну кислоту об'ємом 1–1,5 cm^3 і додають кілька крапель лакмусу. Потім краплями додають препарат до зміни забарвлення індикатора. Складають рівняння реакції:

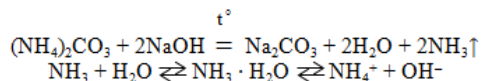

Завдання. Дослідним шляхом доведіть, що до складу розпушувача тіста «Амоній» входить амонійкарбонат.

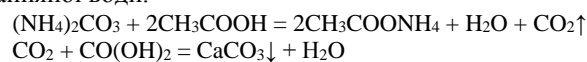
Розв'язування завдань базується на знаннях учнів властивостей солей амонію та солей карбонатної кислоти. Якісною реакцією на солі амонію є дія лугів за нагрівання з виділенням амоніаку. Для розпізнавання

карбонатів використовують кислоти, що сильніші за карбонатну.

У пробірку насипають шпатель досліджуваної солі, додають розчин натрій гідроксиду об'ємом 1–1,5 см³. Пробірку закріплюють в тримачі для пробірок і обережно нагрівають в полум'ї спиртівки. Потім у пару вносять червоний лакмусовий папірець. Папірець синіє.

Далі в іншу пробірку насипають шпатель досліджуваної солі, додають етанову кислоту об'ємом 1–1,5 см³. Пробірку хутко закривають газовідвідною трубкою, кінець якої занурюють у пробірку з вапняною водою. Спостерігають «закипання» суміші та каламутніння вапняної води.

Висновки. Таким чином, ключові компетентності – це комплекс характеристик (якостей) особистості, що уможливило її ефективну дію в різних сферах життєдіяльності. Одним із чинників формування ключових компетентностей учнів є навчальний хімічний експеримент. Сформовані якості учні виявляють у процесі самостійного розв'язування навчальних і життєвих задач та ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буринська Н. М. Методика викладання хімії. Теоретичні основи / Н. М. Буринська. – К. : Вища шк., 1989. – 255 с.
2. Державний стандарт базової та повної середньої освіти // Біологія і хімія в сучасній школі. – 2012. – №3. – С. 2-5.
3. Практикум по дидактикам и методикам обучения / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2004. – 541 с.
4. Родигіна І. Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів / Ірина Родигіна // Біологія і хімія в школі. – 2005. – 31. – С.34-38.
5. Хімія: 7-9 кл. : навч. програма для загальноосвіт. навч. закладів : програма затверджена Наказом МОН України від 07.06.2017 №804. [Електронний ресурс]. Сайт МОН України.
6. Хуторской А. В. Ключевые компетентности. Технология конструирования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №5. – С.55-61.

REFERENCES

1. Burinskaya N. M. Methodology of teaching chemistry. Theoretical Foundations / N. M. Burinskaya. – K.: Higher School, 1989. – 255 p.
2. State standard of basic and complete secondary education // Biology and chemistry in modern school. – 2012. – No. 3. – p. 2-5
3. Workshop on didactics and teaching methods / A. V. Khutorskoy. – SPb. : Peter, 2004. – 541 p.
4. Rodigina I. The Activity Approach to the Formation of Basic Competences of Students / Irina Rodigina // Biology and Chemistry in School. – 2005. – 31. – pp. 34-38
5. Chemistry: 7-9 cl. : tutor program for general education. teach institutions: the program was approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 07.06.2017, number 804. [Electronic resource]. The site of the Ministry of Education of Ukraine
6. Khutorskoy A.V. Key Competences. Technology design / A. V. Khutorskoy // People's Education. – 2003. – №5. – P.55-61.

Chemical Experiment of Competency Orientation

A. K. Graboviy

Abstract. The article covers theoretical and methodical principles of introduction of a competent approach in the educational process on chemistry in secondary schools with the help of an educational chemical experiment. Competency approach in educational - the leading construct of education, which provides for effective creation of certain pedagogical conditions in the educational process, which ensure the formation of key competencies of students. The activity of the teacher of chemistry concerning formation of key competencies of pupils with the help of educational chemical experiment is considered.

Keywords: key competences; formation; pupils; educational chemical experiment; general educational institutions.

Development of foreign languages teaching tools in agricultural institutes of higher education of Ukraine (the second half of the XX century)

L. M. Khomenko

Sumy national agrarian university, Sumy, Ukraine
Corresponding author. E-mail: lidiia.khomenko@gmail.com

Paper received 24.04.19; Accepted for publication 06.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-07>

Abstract. The article deals with means of teaching foreign languages applied in agricultural institutes of higher education of Ukraine in the second half of the twentieth century. The use of scientific heuristic and general scientific methods made it possible to classify the foreign languages teaching tools according to the ways of information perception. We have divided them into visual, auditory and visual-auditory groups and highlighted the specifics of development of each one during the researched period.

Keywords: *teaching tools, foreign language education, agricultural institutes of higher education.*

Introduction. The effectiveness of students' mastering foreign languages largely depends on teaching aids which ensure practical implementation of the goal as well as the content of foreign language education. The analysis of the system of foreign language training of students shows that teaching continues to be built on the basis of traditional methods without taking modern information technologies into account. There is an urgent necessity to update and improve the methods of using foreign languages teaching tools at all levels of education. In this regard, the need for studying the previous teaching experience has become topical. Herein, the 50-90-ies of the XX century arouse a considerable scientific interest. It was during this period that dynamic changes took place in the organizational and methodological foundations of foreign language education in institutes of higher education.

A brief overview of publications on the topic. Such scholars as V. Bepalko, N. Burynska, D. Zuiev, S.Trubacheva, A. Syrotenko, V. Tsetlin and others studied the importance of text-based teaching tools for solving educational problems. The possibilities of using technical means of teaching in educational activities are disclosed in the works of N. Anisimova, M. Zhaldak, I. Zakharova, O. Meniailenko, Yu. Zhuk, R.Gurevych, O. Bashmakov, P. Obraztsov and others. However, the peculiarities of the use of teaching tools in mastering foreign languages by students of non-language specialties have not yet become the subject of a special study.

The purpose of the article is to characterize the peculiarities of the development of foreign languages teaching tools in agricultural institutes of higher education of Ukraine in the second half of the twentieth century.

Materials and methods. Materials of state archives of Ukraine and educational literature of the period under study were systematized, analyzed and summarized using scientific heuristic and general scientific methods.

Results and discussion. By teaching tools we mean material objects that contribute to the organization, increase of effectiveness and achievement of the goal of foreign language education in institutes of higher education of agrarian profile. According to the method of perception of information, they can be divided into visual, auditory and visual-auditory.

Visual means of teaching foreign languages included text and figurative objects. In the conditions of a hard state monopoly on educational literature, primarily due to ideological factors, a textbook kept to be the main text-

based learning tool in the early 1950s. Most of the agricultural institutes of Ukraine had a sufficient number of copies of textbooks and manuals by that time. Thus, Kyiv Veterinary Institute in the 1953 - 1954 academic year had 90 textbooks in the Latin language, 205 textbooks and 350 methodological manuals in German, 170 textbooks and 175 English language manuals available. [6, p.45].

However, these educational books with general content were compiled for all non-linguistic specialties (except for the textbook by B. Mazikov on the Latin language for higher veterinary educational institutions). Due to the lack of professional texts and terms in them, they did not contribute to the training of agricultural specialists. For example, in the German language manual, compiled by a group of philologists from the GDR, the texts were "of cognitive value, reflecting Soviet reality and showing Soviet cultural and economic construction, the achievements of Russian and Soviet science, the heroics of labor of the Soviet people, their exploits on the front and struggle for peace all over the world." The authors also offered texts about the underground struggle of German anti-fascists against Hitlerism. [3, p.3].

Teachers of foreign languages of agricultural institutes of higher education attempted to overcome the aforementioned disadvantages of general textbooks using other text-based teaching aids. Thus, the department of foreign languages of Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture in 1951 compiled a collection of technical articles for optional classes [7, p. 75]. The library fund of Bilotserkivskyi Agricultural Institute in the early 1950s was actively replenished with foreign publications. The library purchased 175 journals and 4 books published abroad to be used in the educational process. [5, p.126].

There was a shortage of specialized text-based teaching tools at the correspondence departments of agricultural institutes. Manuals for examinations used in the educational process did not correspond to the type of specialization. The departments of foreign languages of agricultural institutions were forced to prepare their own teaching materials for all types of education including extra-mural courses. [16, p.193].

The resolution of the Council of Ministers of the USSR of May 25, 1961 "On the improvement of learning foreign languages" triggered remarkable changes in the teaching tools. This document proclaimed a course on practical

orientation in the study of foreign languages which envisaged the formation of the skills to speak, to read and translate special literature. Therefore, specialized textbooks were published with a considerably increased amount of lexical material and professional texts [1, 4, 17]. The use of such textbooks had a positive effect on the training quality. The head of the department of foreign languages of Kharkiv Agricultural Institute L. Shcheglova cited an example of the effectiveness of training owing to specialized educational books. According to her, students while retelling professionally comprehensible texts from the textbook “Carrot Seed Growing”, could not only retell the contents of the texts, but also reported on new methods for sowing carrots and improving sowing techniques developed by employees of their educational institution [16, p. 191].

After the publication of the resolution “On the improvement of learning foreign languages”, the departments of foreign languages of agricultural institutes of higher education set about producing their own educational books. The compilation of textbooks, collections of grammar exercises and other text-based teaching tools turned to be an indispensable item in teachers’ individual workplans. For instance, in the 1960s in Kharkiv Agricultural Institute teachers of the foreign languages department worked on the creation of the following supporting text-based teaching tools: a Russian-English phraseological dictionary; readers in English and German for students of the agronomical faculty and the faculty of land surveyors; a dictionary of agricultural terminology for the students of the faculty of land management engineers [12, p. 15]; collections of text materials for certain specialties: in English for second-year students on geodesy; in German for the faculty of land management and architecture, in German for first-year students of the faculty of economics [11, p. 24]. Text-based teaching tools were developed according to the level of students’ training, in particular: a manual on the development of oral German language skills on agricultural topics for the first and second year students, a foreign language textbook for students of the correspondence department [16, p.194].

Beginning the 1970s, the department of foreign languages of Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture initiated work on compilation of a “dictionary-minimum” to the textbooks used in the educational process [13, p. 13]. They prepared a “dictionary-minimum” of verbs, which were most frequently used in technical texts, by grouping words into sections: field husbandry, metallography and repair of agricultural machinery. All explanations to the verbs were coordinated with the relevant departments of the institute: agricultural machinery, repair, metals technology [14, p. 1]. The English language curriculum for the course of mechanization in this institute of higher education included the following texts: “New diesel engine for agricultural machines”, “David Brown-950 tractor”, “New agricultural machines” [15, p. 1].

Teachers of the departments of foreign languages of agricultural institutions of higher education did not cease their productive work on the preparation of text-based teaching aids throughout the period under consideration. As a result, the department of Sumy branch of Kharkiv

Agricultural Institute published English dictionaries for the faculty of mechanization and zoo-engineering faculty in the 1980s. [8, p. 134]. After the branch received an institute status in 1990 and was transformed into Sumy Agrarian Institute, the department of foreign languages of the educational institution prepared a manual in the German language, a German-Russian-Ukrainian dictionary on economics of agriculture, methodological developments of texts for students of the Law department, a compilation of lexical and grammatical texts in English [2, p.194].

Another group of visual teaching tools, known as figurative, also underwent changes during the research period. The group included the objects reflecting material through graphics, painting, photography. As with textbooks, at first there was a severe shortage of specialized image-bearing teaching tools. Therefore, teachers of foreign languages departments tried to use any available visual aids. At Kharkiv Agricultural Institute, students at practical classes worked with reproductions of paintings by such artists as V. Surikov (“The morning of the Streltsy Execution”, “Boyarina Morozova”, “The Conquest of Siberia by Yermak, etc.”), V. Perov (“Troika”, “Morning on the River”, others.), V. Vasnetsov (“Bogatyrs “,” Ivan Tsarevich on the Gray Wolf “, others), A. Savrasov (“The Rooks have come back”, others), V. Pukirev (“The Unequal Marriage”). Overall, teachers engaged 17 canvases. Demonstration of these works solved two educational tasks: the skills of oral speech were developed and at the same time students got acquainted with fine arts. Images of the paintings motivated students to make dialogues and stimulated them to ask and answer various questions [16, p.189].

The department of foreign languages of the above mentioned institute of higher education selected pictorial images of both household and agricultural topics. In particular, the following paintings were used: “Harvest time”, “City Square”, “Park of Culture”, “Our City”, “On the Collective Farm Garden”, “On the Farm”, “Spring Plowing”, etc. Teachers themselves prepared a certain part of these tools. For example, the plan of action of the department of foreign languages for the 1967–1968 academic year imposed it as an official responsibility for teachers to draw two pictures “On the collective farm garden” and two pictures “On the farm” [11, p. 26]. According to the testimony of L. Shcheglova, head of the foreign language department of Kharkiv Agricultural Institute, the use of figurative learning tools contributed to the development of oral speaking skills, listening comprehension and rendering skills [16, p.190].

During the period under study, the teaching staff of the departments of foreign languages kept on working to variegated visual teaching aids: flashcards, display stands, charts, slides were made to reinforce grammatical material [9, p. 260]. Beginning 1960s, departments of foreign languages of agricultural institutes of higher education got film-viewing devices and series of film strips at their disposal [16, p. 196]. This promoted making certain on-screen stories with questions and dialogues to follow. Such an approach made it possible to encourage students to learn a foreign language and facilitated assimilation of the dialogic vocabulary.

The 1960s saw a dynamic development of hearing teaching aids. The departments of foreign languages received special teaching devices that gradually increased in number in time. For instance, in 1962 the department of foreign languages of Kharkiv Agricultural Institute owned just one tape recorder [16, p. 196], whereas at the beginning of the 1970s there was a radio equipped laboratory with 8 tape recorders [10, p 68].

The 1970s were the dawn of language laboratories in agricultural institutes. The departments of foreign languages designed exercises and developed plans for classes in them. For example, in Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture, all organizational and methodological work on the use of a language laboratory was carried out by September 1971 [14, p. 4]. It was preceded by a discussion of the report "A combination of technical and non-technical teaching tools in the process of teaching foreign languages". During the discussion, teachers paid attention to the peculiarities of using the language laboratory to consolidate special terminology and special vocabulary [14, p. 7]. Work in language laboratories enabled creation of an artificial foreign language environment and contributed to the formation of auditory memory, auditory perception, correct pronunciation. In order to create and reinforce the necessary speech patterns (intonation, stress, pronunciation), teachers of foreign languages departments of agrarian institutes of higher education resorted to dictating texts of the textbooks and teaching aids on magnetic tape with further students' listening to this material in language laboratories [9, p. 259]. The disadvantage of this teaching tool was the imperfection of the equipment, which prevented the teacher from controlling and correcting the activities of students.

Visual-auditory and auditory learning tools were introduced in parallel into the practice of the educational process. Thanks to them, the transition from verbal to audiovisual learning began. The value of visual-auditory aids consisted in an increased concentration of attention to educational material and in its special emotional perception. Since the 1990s there was a shift to the creation of visual-auditory learning tools based on computer technology. Their advantage lies in the possibility of combining video fragments with sound accompaniment and text strings. With the advent of

computers, there was no need for imaginative teaching aids and language laboratories. The teacher through the functions "pause", "repeat", "amplification-attenuation", etc. got the opportunity to manage the presentation of educational material at the right pace and at the level accessible for each student.

Conclusions. So, on the basis of sources, we investigated the means of teaching foreign languages in the agricultural institutes of higher education of Ukraine in the second half of the XX century. It is established that in the way of perception of information they can be divided into visual, auditory and visual-auditory.

A gradual transition to specialized textbooks in which texts and terminology from a narrow specialization prevailed was typical of the development of visual means of teaching foreign languages in agrarian institutes of higher education of Ukraine during the period under study. There was a constant growth of educational books compiled by teachers of the departments of foreign languages of agricultural institutes, such as manuals, compilations of grammar exercises, dictionaries, readers and the like. Such visual aids as charts, layouts, and filmstrips got wide distribution and popularity for explaining grammar patterns.

The advent of the teaching tools in the 1960s aimed at the auditory perception of the educational material made it possible to create an artificial foreign language environment for students of the agrarian institutes of higher education of Ukraine. Owing to the language laboratories, the necessary speech patterns were polished, namely: intonation, stress, pronunciation. Visual-auditory and auditory teaching learning tools were simultaneously introduced into the practice of the educational process. During the 70's -80's of the XX century educational films were shown at practical classes, and since the 90s a transition to the creation of visual-auditory teaching tools based on computer technology began. These technologies made it possible to combine video fragments with sound accompaniment and text strings, which resulted in replacing verbal education with audiovisual. All the aspects of the research issue extend further. A promising direction is the study of scientific and methodological approaches to the classification of foreign languages teaching tools in agricultural institutes of higher education of Ukraine.

REFERENCES IN ORIGINAL LANGUAGES

1. Ветрова З.Д., Турыгина Л.А., Бравина В.А. Учебник французского языка для сельскохозяйственных вузов. Москва: Высшая школа, 1977, 315 с.
2. Звіти кафедр про навчально-методичну роботу за 1998 – 1999 навчальний рік // Держархів Сумської області, ф.Р.7697, оп.3, спр.327, 233 арк.
3. Эрлих Э., Тримм А., Вольф Л., Бергман Ф. Учебник немецкого языка для высших учебных заведений. Москва: Изд-во ли-ры на ин. языках, 1952, 564 с.
4. Михелевич Е. Е., Бабайлова А. Э., Корольков Ф. В., Троицкая О.А. Учебник немецкого языка для сельскохозяйственных вузов. Москва: Высшая школа, 1985, 399 с.
5. Отчет Белоцерковского сельскохозяйственного института о деятельности за 1953 – 1954 учебный год // Центральный державный архив вищих органов власти та управління України, ф.27, оп.19, спр.1056, 146 арк.
6. Отчет Киевского ветеринарного института за 1953 – 1954 учебный год // Центральный державный архив вищих органов власти та управління України, ф.27, оп.19, спр.1060, 174 арк.
7. Отчет Харьковского института механизации и электрификации сельского хозяйства за 1951 – 1952 учебный год // Центральный державный архив вищих органов власти та управління України. Ф.27. Оп.19. Спр.672. 67 арк.
8. Отчеты кафедр по учебно-методической работе за 1982 – 1983 учебный год // Держархів Сумської області, ф.Р.7697. Оп.1. Спр.153 146 арк.
9. Отчеты кафедр по учебно-методической работе за 1984 – 1985 учебный год // Держархів Сумської області. Ф.Р.7697. Оп.1. Спр.286. 269 арк.
10. Отчеты о работе кафедр института за 1969-1970 учебный год // Держархів Харківської області. Ф.Р-1148. Оп.11. Спр.353 Том 1. 149 арк.
11. Планы работы кафедр института на 1967 – 1968 учебный год. // Держархів Харківської області. Ф.Р-1148. Оп.11. Спр.181 39 арк.

12. Планы работы кафедр института на 1968 – 1969 учебный год. // Держархів Харківської області. Ф.Р-1148. Оп.11. Спр.257. 73 арк.
13. Протоколы заседаний кафедры за 1969 – 1970 учебный год // Держархів Харківської області. Ф.Р-5945. Оп.1. Спр.732. 21 арк.
14. Протоколы заседаний кафедры за 1970 – 1971 учебный год // Держархів Харківської області. Ф.Р-5945. Оп.1. Спр.792. 27 арк.
15. Протоколы заседаний кафедры за 1971 – 1972 учебный год // Держархів Харківської області. Ф.Р-5945. Оп.1. Спр.864. 21 арк.
16. Протоколы и стенограммы заседаний методического ученого совета института, 1962 г. // Держархів Харківської області. Ф.Р-1148. Оп.11. Спр.82. 307 арк.
17. Учебник английского языка для сельскохозяйственных и лесотехнических вузов / Под. ред. И.З.Новоселовой. Москва: Высшая школа, 1975, 302 с.

REFERENCES

1. Vetrova, Z.D., Turygina L.A., Bravina V.A. French textbook for agricultural institutes. Moscow: Higher School Publishing House, 1977, 315 p.
2. Reports of the departments on educational and methodical work for 1998-1999 academic year. //State Archives of Sumy Region, fund P.7697, record 3, file 327, 233 p.
3. Erlikh E., Trimm A., Volf L., Bergman F. Textbook of German for higher educational institutions. Moscow: Publishing house of literature in foreign languages, 1952, 564 p.
4. Mikhelevich, Ye. Ye., Babaylova, A. E., Korolkov, F. V., Troitskaya, O. A. Textbook of German for agricultural institutes. Moscow: Higher School Publishing House, 1985, 399 p.
5. Annual activity report of Belotserkovskiy Agricultural Institute for 1953-1954 academic year. // Central State Archives of Superior Bodies of Ukraine, fund 27, record 19, file 1056, 146 p.
6. Annual activity report of Kyiv Veterinary Institute for 1953-1954 academic year. // Central State Archives of Superior Bodies of Ukraine, fund 27, record 19, file 1060, 174 p.
7. Annual activity report of Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture for 1951-1952 academic year. // Central State Archives of Superior Bodies of Ukraine, fund 27, record 19, file 672, 67 p.
8. Reports of the departments on educational-and methodical work for 1982-1983 academic year.//State Archives of Sumy Region, fund P.7697, record 1, file 153, 146 p.
9. Reports of the departments on educational-and methodical work for 1984-1985 academic year. //State Archives of Sumy Region, fund P.7697, record 1, file 286, 269 p.
10. Annual activity reports of the departments of the Institute for 1969-1970 academic year.//State Archives of Kharkiv Region, fund P-1148, record 11, file 353, volume 1, 149 p.
11. Work plans for the departments of the Institute for 1967-1968 academic year. // State Archives of Kharkiv Region, fund P-1148, record 11, file 181, 39 p.
12. Work plans for the departments of the Institute for 1968-1969 academic year. // State Archives of Kharkiv Region, fund P-1148, record 11, file 257, 73 p.
13. Minutes of department meetings of 1969-1970 academic year. // State Archives of Kharkiv Region, fund P-5945, record 1, file 732, 21 p.
14. Minutes of department meetings of 1970-1971 academic year. // State Archives of Kharkiv Region, fund P-5945, record 1, file 792, 27 p.
15. Minutes of department meetings of 1971-1972 academic year. // State Archives of Kharkiv Region, fund P-5945, record 1, file 864, 21p.
16. Minutes and transcripts of meetings of the methodical scientific council of the institute, 1962// State Archives of Kharkiv Region, fund P-1148, record 11, file 82, 307 p.
17. English textbook for agricultural and forestry institutes edited by I. Z. Novoselova. Moscow: Higher School Publishing House, 1975,302 p.

Специфіка розвитку освіти з медичної інформатики в Україні

Н. З. Кобрин

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна
Corresponding author. E-mail: nadiiak83@gmail.com

Paper received 10.04.19; Accepted for publication 26.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-08>

Анотація. У статті досліджено особливості розвитку освіти з медичної інформатики в Україні. Проаналізовано передумови її становлення як педагогічного явища в українському освітньому середовищі. Простежено становлення медичної інформатики як навчальної дисципліни для студентів-медиків. З'ясовано, що розвиток медичної інформатики як спеціальності в українській системі вищої освіти відбувається у двох напрямках – наукової спеціальності та спеціалізації у межах професійної підготовки фахівців з комп'ютерних наук та інформаційних технологій.

Ключові слова: *освіта з медичної інформатики, навчальна дисципліна, спеціальність, спеціалізація, професійна компетентність.*

Вступ. У сучасному інформаційному суспільстві освіта з медичної інформатики (далі МІ) – прогресивне явище у системі вищої освіти, що стрімко розвивається під впливом інформатизації системи охорони здоров'я. Поняття «освіта з МІ» доцільно досліджувати у площині двох освітніх категорій: МІ як навчальної дисципліни для студентів-медиків та МІ як спеціальності у системі вищої освіти. Вивчення МІ як навчальної дисципліни стає невід'ємною складовою освітнього процесу у закладах вищої медичної освіти та є необхідне для підготовки медика як компетентного користувача прогресивними медичними інформаційними технологіями. Своєю чергою, введення МІ як спеціальності у систему вищої освіти передбачає професійну підготовку фахівця з МІ. Він є спеціалістом з інформатизації системи охорони здоров'я: проектування, розробки, впровадження й обслуговування сучасних інформаційних технологій для медичних потреб.

Оскільки сьогодні інформатизація системи охорони здоров'я є неминучим та незворотнім процесом, потреби системи охорони здоров'я й ринку праці у кваліфікованих користувачах медичними інформаційними технологіями, а також їх розробниках та обслуговуючому персоналі є актуальними. Це пояснює, чому в розвинутих країнах світу стрімко розвивається система забезпечення й поширення освіти з МІ. Україна не є винятком у цьому процесі, особливо зараз, коли українська система охорони здоров'я увійшла у фазу активного реформування, яке зокрема передбачає перехід на електронну медицину.

Аналіз основних досліджень і публікацій свідчить, що проблема розвитку освіти з МІ в Україні є недостатньо вивченою через низку причин. Серед них Н.В. Мукач і Н.З. Кобрин [15] виокремлюють повільні темпи й фрагментарність інформатизації української системи охорони здоров'я, а також відсутність опису професії фахівця з МІ у міжнародній та національній класифікаціях професій. Водночас слід констатувати, що на початку ХХІ ст. все ж активізувалися дослідження українських науковців щодо важливості забезпечення і поширення освіти з МІ. Зокрема Л.П. Войтенко [2] досліджує історичний аспект становлення та розвитку МІ як навчальної дисципліни у системі вищої медичної освіти України. Н.А. Іванькова [4], Н.В. Лобач [7], С.К. Мисловська

[11] наголошують на важливості ролі МІ як навчальної дисципліни у формуванні змісту професійної підготовки студентів-медиків. О.П. Мінцер, Ю.В. Вороненко, Л.Ю. Бабінцева та С.І. Мохначов [13] розробляють уніфіковані програми з МІ для післядипломного навчання лікарів і провізорів. О.П. Мінцер, О.В. Гойко і К.О. Чалий [14] вивчають методичне забезпечення МІ як наукової спеціальності в українському освітньому середовищі.

З огляду на вище зазначене, **мета статті** – вивчити особливості розвитку освіти з МІ в Україні. Завдання дослідження – 1) проаналізувати передумови становлення освіти з МІ як педагогічного явища в Україні; 2) простежити еволюцію МІ як навчальної дисципліни для студентів-медиків та 3) вивчити специфіку розвитку МІ як спеціальності в українському освітньому середовищі.

Матеріали і методи. Досягнення поставленої мети вимагає аналізу й систематизації даних з низки наукових джерел різного походження: нормативних документів, що стосуються інформатизації української системи охорони здоров'я; історичних довідок на сайтах кафедр МІ закладів вищої медичної освіти України; освітніх програм з МІ як навчальної дисципліни для студентів-медиків і МІ як спеціальності у системі вищої освіти. Окрім того, значна увага зосереджена на пошуку, систематизації та узагальненню інформації щодо стану підготовки кадрів, компетентних у питаннях інформатизації системи охорони здоров'я, в умовах українського освітнього середовища.

Результати та їх обговорення. В Україні становлення та розвиток освіти з МІ пов'язують з інформатизацією системи охорони здоров'я. Відомо, що Україна як незалежна держава взяла курс на впровадження ІКТ у сфери суспільного життя у 1990-х рр. Починаючи з цього часу, пріоритетність проведення інформатизації системи охорони здоров'я в Україні визнається на законодавчому рівні. Важливим акселератором цього процесу стає ініціювання у 1996 р. проекту створення мережі інформаційного забезпечення системи охорони здоров'я країн Східної Європи у рамках співпраці Європейської комісії та регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я [6]. В Україні розпочинається активна діяльність, спрямована на забезпечення умов для впровадження ІКТ у систему охорони здоров'я, зокрема напрацювання норматив-

но-законодавчої бази для регулювання процесу інформатизації, налагодження фінансування і підготовки кадрів для її успішної реалізації.

Водночас слід зауважити, що ініціативи щодо введення освітніх проектів з МІ розпочалися ще до проголошення нашою державою незалежності. У кінці 1980-х рр. республіки колишнього Радянського Союзу відчують наближення інформаційної революції у системі охорони здоров'я і медичній освіті. Тому для форсування прогресу використання електронно-обчислювальних машин у медичній практиці й науковій діяльності у 1986 р. створено першу у Радянському Союзі кафедру МІ у Київському державному інституті удосконалення лікарів, який нині відомий як Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика [5].

Окрім того, появі освіти з МІ як педагогічного явища в Україні передувало введення з 1985 р. інформатики як навчальної дисципліни у загальноосвітніх закладах та закладах вищої освіти. Зокрема, у цей час студенти-медики формували уміння та навички з інформатики у межах вивчення навчальної дисципліни «Медична і біологічна фізика з інформатикою та медичною апаратурою».

Наступним кроком, який стає передумовою розвитку освіти з МІ в Україні, є підписання у 1988 р. Наказу «Про перебудову системи підвищення кваліфікацій та перепідготовку керівних кадрів і фахівців системи Міністерства охорони здоров'я УСРС» [16]. Серед пріоритетних напрямів розширення можливостей підвищення кваліфікації чи перепідготовки визнаються інформатика, робототехніка та техніка. Відтак у системі вищої медичної освіти на післядипломному рівні з'являється практичний курс «Основи обчислювальної техніки і медичної інформатики». Його зміст спрямований на: формування основ комп'ютерної грамотності; ознайомлення з автоматизованим робочим місцем лікаря; методами статистичної обробки медичних даних; отримання практичних навичок роботи у медичній інформаційній мережі, а також формування базових навичок математичного моделювання клінічних процесів і побудови на їхній основі експертних систем [2].

Однак подальше вивчення розвитку цього педагогічного явища в українському освітньому середовищі та пошук освітніх програм з МІ як навчальної дисципліни і спеціальності дає низку неоднозначних результатів. Зокрема у ході дослідження з'ясовується, що розвиток освіти з МІ в Україні відбувається у трьох ключових напрямках: 1) МІ як обов'язкова навчальна дисципліна для студентів медичних спеціальностей, 2) МІ як спеціальність підготовки наукових кадрів і 3) МІ як спеціалізація у межах спеціальностей з комп'ютерних наук та інформаційних технологій на рівні бакалаврату й магістратури.

В Україні як незалежній державі вивчення МІ як навчальної дисципліни у системі вищої медичної освіти на додипломному рівні розпочинається у другій половині 1990-х рр. З 1996 р. в освітній програмі підготовки майбутніх фахівців медичних спеціальностей у закладах вищої медичної освіти з'являється обов'язкова навчальна дисципліна «Медична інфор-

матика», що належить до циклу фундаментальних загальнонаукових дисциплін [19].

Вважаємо, що це стає відправною точкою для заснування низки кафедр МІ в українських закладах вищої медичної освіти. Наші спостереження, а також історичні довідки на сайтах кафедр МІ дають підстави констатувати, що ці навчально-адміністративні одиниці в основному утворювались на базі кафедри фізики, професорсько-викладацький склад якої найчастіше читав вище згаданий курс «Основи обчислювальної техніки і медичної інформатики».

Досліджуючи особливості викладання МІ для студентів-медиків, Л.П. Войтенко [2] провела аналіз програм навчальної дисципліни «Медична інформатика» у період з 1998 по 2005 рр. і зробила висновок, що вивчення МІ студентами-медиками зосереджено на трьох змістових модулях: 1) ознайомлення з основами інформатики для подальшого вивчення особливостей використання ІКТ у медицині та системі охорони здоров'я; 2) формування умінь та навичок застосовувати основні пакети обробки даних для медичних цілей та 3) вивчення низки тем, специфічних для МІ як науки.

Проте з 2004 р. у системі вищої освіти України відбуваються докорінні зміни, пов'язані з приєднанням нашої країни до Болонського процесу. На державному рівні затверджено низку заходів, спрямованих на реформування української системи вищої освіти і науки. Відтак у системі вищої медичної освіти з 2004 р. розпочинається робота з напрацювання нормативної документації для регламентування ступеневості вищої медичної освіти, а також розробки її стандартів відповідно до вимог Болонського процесу. Освітній процес у закладах вищої медичної освіти організовується з врахуванням особливостей Європейської кредитно-трансферної системи. Окрім того, затверджується нова програма навчальної дисципліни «Медична інформатика для студентів закладів вищої медичної освіти III-IV рівнів акредитації інформатика» [2].

У світлі нового бачення вивчення МІ студентами-медиками спрямоване на засвоєння знань і формування умінь використовувати інструменти МІ у навчанні та майбутній професійній діяльності. Варто зауважити, що у новій програмі з МІ відсутній блок загальної інформатики через вивчення основ інформатики у загальноосвітніх закладах України. Водночас, навчальне навантаження дисципліни значно збільшено. Її зміст розширено тематикою, яка охоплює питання телемедицини, візуалізації медико-біологічних даних, аналізу й обробки біосигналів, кодування медичної інформації, роботи з медичними інформаційними системами, електронних історій хвороби тощо. Більше того, важливим аспектом вивчення МІ стає ознайомлення з етичними і правовими аспектами управління інформацією у системі охорони здоров'я України [9].

Деталізуючи особливості становлення МІ як спеціальності в Україні, слід звернути увагу на те, що її зародження також розпочалось ще до отримання нашою державою незалежності і пов'язане в основному з підготовкою наукових кадрів. Так, з 1982 р. у Кібернетичному центрі (м. Київ) розпочала роботу спеціалізована рада по захисту докторських дисертацій за

спеціальністю «Біологічна та медична кібернетика, медичні та біологічні науки». З 1988 р. формулювання назви спеціальності було змінено на «Управління в біологічних та медичних системах» (у тому числі із застосування електронно-обчислювальної техніки у медицині, біології і техніці). У роки незалежності України ця ж спеціалізована рада продовжувала функціонувати, однак починаючи з 1995 р. вона обслуговувала такі наукові спеціальності: «Біологічна і медична кібернетика та інформатика» й «Математичне моделювання в наукових дослідженнях» [12].

З 1998 р. з'являється нова спеціальність «Інформаційні технології в медицині та біології». Однак згодом вона зникає з переліку наукових спеціальностей. А у 2006 р. до переліку вносять спеціальність під шифром 14.03.11 «Медична та біологічна інформатика і кібернетика». Її відносять до медичних наук у підрозділ «Теоретична медицина» з присвоєнням наукового ступеня з медичних, біологічних наук [18].

У 2006 р. затверджується Паспорт спеціальності 14.03.11 «Медична та біологічна інформатика і кібернетика». У її формулі зазначено, що вона є синтетичною науково-медичною дисципліною, яка «займається вивченням закономірностей та принципів інформаційних процесів у медичних і біологічних системах різного рівня ієрархії, інженерією медичних і біологічних знань, проблемами збору, збереження, оброблення і передачі зображень в медицині і біології, проблемами прийняття рішень в медицині та біології; включає інформаційні технології дослідження, моделювання, діагностики, прогнозування, управління станом медичних систем та популяції, теорією медичних інформаційних систем» [10, с. 108].

Водночас у 2006 р. О.П. Мінцер також ініціює у Національній медичній академії післядипломної освіти МОЗ України ім. П.Л. Шупика відновлення спеціальності 14.03.11 «Медична та біологічна інформатика і кібернетика» для підготовки науковців з МІ. Він упевнений, що її поява матиме позитивний вплив на проведення наукових досліджень у цій галузі, що, своєю чергою, пришвидшить процес інформатизації системи охорони здоров'я України [3].

Більше того, у грудні 2006 р. затверджено типову програму кандидатського іспиту за спеціальністю 14.03.11 «Медична та біологічна інформатика і кібернетика». Вона охоплювала вісім тематичних модулів: загальна інформатика та основи інформаційних технологій; медична інформатика; клінічна інформатика; інформаційні технології у системі охорони здоров'я; обробка й аналіз даних медичних досліджень; основи кібернетики; математичне моделювання; телекомунікаційні технології у медичній галузі [14].

Ще однією важливою подією на шляху розвитку і поширення МІ як наукової спеціальності в Україні стає заснування у 2007 р. профільного науково-практичного журналу «Медична інформатика та інженерія». У 2009 р. журнал включено до переліку фахових видань України з медичних, біологічних наук. Сьогодні журнал індексується низкою міжнародних наукометричних баз даних [8].

У 2007 р. перелік наукових спеціальностей доповнюється ще однією спеціальністю, чия назва дублюється з назвою спеціальності – «Медична та біологіч-

на інформатика і кібернетика», однак їй присвоюється інший шифр – 05.13.09. Цю спеціальність відносять до технічних наук у підрозділ «Інформатика, обчислювальна техніка та автоматизація». Відповідно її головне завдання полягає у підготовці наукових кадрів з МІ у галузі технічних наук [17].

Порівняння паспортів обох наукових спеціальностей під назвою «Медична та біологічна інформатика і кібернетика» дозволяє сформулювати уявлення про підготовку науковця з МІ в Україні. Зокрема програми готують фахівця, який працює над: розробкою інформаційних технологій опрацювання медико-біологічної інформації; впровадженням медичних інформаційних систем; удосконаленням інформаційних технологій системних досліджень у медицині та біології; вирішенням практичних медико-біологічних завдань на основі математичних моделей; проектуванням і покращенням функціональності медичних експертних систем; розробкою програмного забезпечення для медичних цілей та використання у біології. Водночас аналіз паспортів обох спеціальностей демонструє, що їхнє змістове наповнення в основному тожне, а розбіжності полягають у фокусі спеціальностей на технічній або медико-біологічній складових [10].

Однак з 2014 р. в Україні стартує освітня реформа. Вона запускає механізм укрупнення спеціальностей відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти. Відповідно, у 2015 р. затверджено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Його особливістю є те, що усі спеціальності уніфіковані за усіма рівнями освіти й об'єднані в одні шифри галузей знань і спеціальностей.

Проаналізувавши новий перелік спеціальностей, ми з'ясували, що у процесі уніфікації спеціальність 05.13.09 «Медична та біологічна інформатика і кібернетика» (технічні науки) згідно з новим переліком інтегрована у галузь знань «Інформаційні технології» – спеціальності «Комп'ютерні науки» та «Інформаційні системи та технології». Водночас спеціальність 14.03.11 «Медична та біологічна інформатика і кібернетика» (медичні, біологічні науки) також змінено і поділено на дві спеціальності: «Біологія» і «Технології медичної діагностики і лікування» [20].

Отож, можемо констатувати, що фактично назва МІ як наукової спеціальності у новому переліку зникає після процесу уніфікації спеціальностей підготовки здобувачів вищої освіти відповідно до європейських стандартів. Підготовка наукових кадрів з МІ продовжується у статусі спеціалізації.

Якщо ж досліджувати проблему розвитку МІ як спеціальності на бакалаврському і магістерському рівнях в Україні, аналіз змісту переліків спеціальностей до і після 2015 р., за якими проводилась підготовка здобувачів вищої освіти, виявляє відсутність спеціальності, у назві якої б вживалося словосполучення «медична інформатика». Це не дивно, зважаючи на те, що ще у 1999 р. «Українська асоціація «Комп'ютерна медицина» внесла пропозицію про включення спеціальності «Медична інформатика» до номенклатури медичних спеціальностей. Хоча цю пропозицію було

офіційно підтримано, дотепер вона не реалізована на практиці [21].

У ході дослідження також з'ясовано, що в українських закладах вищої освіти у межах спеціальностей, пов'язаних з комп'ютерними науками й інформаційними технологіями, заклади вищої освіти України пропонують спеціалізації, спрямовані на підготовку фахівців, компетентних у питаннях впровадження ІКТ у медицину та систему охорони здоров'я. Наприклад, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького забезпечує підготовку бакалаврів за спеціальністю «Комп'ютерні науки» зі спеціалізацією «Інформаційні технології в біології та медицині». Крім опанування мови програмування, ознайомлення зі специфікою організації баз даних і знань, сучасними методами і засобами розробки й тестування програмного забезпечення, комп'ютерними мережами, управлінням ІТ-проектами тощо, майбутні фахівці формують професійні компетентності з розробки медичних експертних систем і проектування технічних засобів медичної діагностики [1].

Висновки. Дослідження специфіки розвитку освіти з МІ в Україні дозволяє зробити такі висновки. По-перше, передумовами становлення та розвитку освіти

з МІ як педагогічного явища в українській системі вищої освіти є прагнення нашої держави приєднатися до світового медичного інформаційного простору, заснування кафедр з МІ, інформатизація системи охорони здоров'я, а також реформування системи вищої освіти України. По-друге, становлення освіти з МІ розпочалось ще до здобуття нашою державою незалежності, однак форсованого розвитку набуло з другої половини 1990-х рр. По-третє, вивчення досвіду України щодо забезпечення освіти з МІ дає підстави виділити три основні напрями її розвитку: МІ як обов'язкова навчальна дисципліна у закладах вищої медичної освіти; МІ як спеціальність (а з 2015 р. спеціалізація) підготовки наукових кадрів з МІ та МІ як спеціалізація у програмах професійної підготовки фахівців з комп'ютерних наук та інформаційних технологій. Водночас у сучасних умовах реформування вищої освіти і системи охорони здоров'я України очевидним залишається той факт, що освіта з МІ як педагогічне явище перебуває у процесі трансформації, що пов'язано з уніфікацією до європейських стандартів переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буклет: Факультет обчислювальної техніки, інтелектуальних та управляючих систем. URL: <https://fotius.cdu.edu.ua/абітурієнту/>.
2. Войтенко Л.П. Становлення та розвиток інформаційної освіти у системі вищої медичної освіти: історичний аспект проблеми // Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики, 2010. Том 3, Вип. VIII. С. 26-32.
3. Гайда Н.П. До 75-річчя з дня народження Озара Петровича Мінцера // Ліки України, 2015. Том 4, Вип. 190. С. 84-85.
4. Іванькова Н.А. Визначення змісту навчальної дисципліни «Медична інформатика» на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства // Медична інформатика та інженерія, 2016. Вип. 1. С. 72.
5. Історична довідка. URL: <https://nmapo.edu.ua/index.php/uk/fakultet-pidvishchennya-kvalifikatsiji-vikladachiv/kafedra-medichnoji-informatiki/959-istorichna-dovidka>.
6. Ларіна Р.Р., Владзимирський А.В., Балуєва О.В. Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я. Донецьк: ТОВ «Цифрова типографія», 2008.
7. Лобач Н.В. Формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх лікарів в освітньому середовищі вищого медичного навчального закладу. Полтава, 2016.
8. Медична інформатика та інженерія, 2017. Том 2, Вип. 38.
9. Медична інформатика. Програма навчальної дисципліни для студентів навчальних закладів III-IV рівнів акредитації України. Київ: Друкарня НМУ, 2005.
10. Медична та біологічна інформатика і кібернетика: Паспорт спеціальності 14.03.11. Клиническая информатика и телемедицина, 2006. Том 3, Вип. 4. С. 108-109.
11. Мисловська С.К. Підготовка студентів медичних ВНЗ до використання інформаційних технологій у професійній діяльності // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2015. Вип. 43. С. 261-265.
12. Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій і систем НАН України і МОН України. URL: <http://d26.171.03.irtc.org.ua/>.
13. Мінцер О.П., Вороненко Ю.В., Бабінцева Л.Ю., Мохначов С.І. Медична інформатика і кібернетика в охороні здоров'я та медицині: Уніфікована програма післядипломного навчання лікарів і провізорів // Медична інформатика та кібернетика, 2016. Вип. 4. С. 54-93.
14. Мінцер О.П., Гойко О.В., Чалий К.О. Методичне забезпечення спеціальності «Медична та біологічна інформатика і кібернетика»: Типова програма кандидатського іспиту // Медична інформатика та інженерія, 2008. Вип. 1. С. 79-85.
15. Мукан Н.В., Кобрин Н.З. Проблеми та перспективи розвитку професійної освіти фахівців з медичної інформатики в Україні // Молодий вчений, 2018. Том. 5, Вип. 57. С. 67-70.
16. О перестройке системы повышения квалификации и переподготовки руководящих кадров и специалистов системы Минздрава УССР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0123699-88>.
17. Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0159-07>.
18. Про затвердження змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0682-06>.
19. Про зміни до навчального плану підготовки лікарів у навчальних закладах МОЗ України. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=01A5S76386>.
20. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15>.
21. Українська асоціація «Комп'ютерна медицина». URL: <http://uacm.kharkov.ua/ukr/index.shtml?uabout.htm>.

REFERENCES

1. Booklet: Department of Computing Engineering, Intellectual and Management Systems. URL: <https://fotius.cdu.edu.ua/abirypienry/>.
2. Voytenko L.P. The formation and development of informatics education in the system of higher medical education: the historical aspect of the problem // Theory and methodology of teaching mathematics, physics and informatics, 2010. Vol. 3, Is. VIII. P. 26-32.
3. Hayda N.P. To the 75th anniversary of Ozar Petrovych Mintser // Medications of Ukraine, 2015. Is. 4. P. 84-85.
4. Ivankova N.A. Ascertainment of the course content of "Medical informatics" at the present stage of information society development // Medical informatics and engineering, 2016. Is. 1. P. 72.
5. Historical reference. URL: <https://nmapo.edu.ua/index.php/uk/fakultet-pidvishchennya-kvalifikatsiji-vikladachiv/kafedra-medichnoji-informatiki/959-istorichna-dovidka>.
6. Larina R.R., Vladzymyrskyi A.V., Baluieva O.V. State mechanism for ensuring informatization of the healthcare system. Donetsk: LLC «Tsyfrovaya polihrafiia», 2008.
7. Lobach N.V. Forming of information and analytical competence of future doctors in educational environment of higher educational establishment. Poltava, 2016.
8. Medical informatics and engineering, 2017. Vol. 2, Is. 38.
9. Medical Informatics. The academic discipline program for students at institutions of the 3rd - 4th levels of accreditation in Ukraine. Kyiv: NMU publishing house, 2005.
10. Medical and biological informatics and cybernetics: Specialty passport 14.03.11. // Clinical informatics and telemedicine, 2006. Vol. 3, Is. 4. P. 108-109.
11. Myslovska S.K. Training of medical students for the use of information technologies in professional activity // Scientific papers of the Vinnytsia Mykhaylo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2015. Is. 43. P. 261-265.
12. International research and training center for information technologies and systems under NAS and MES of Ukraine. URL: <http://d26.171.03.irtc.org.ua/>.
13. Mintser O.P., Voronenko Yu.V., Babintseva L.Yu., Mokhnachov S.I. Medical informatics and cybernetics in healthcare and medicine: The unified program of postgraduate training for doctors and pharmacists // Medical informatics and cybernetics, 2016. Is. 4. P. 54-93.
14. Mintser O.P., Hoyko O.V., Chalvi K.O. Methodical support for the specialty "Medical and biological informatics and cybernetics": The model program for the examination of PhD students // Medical informatics and engineering, 2008. Is. 1. P. 79-85.
15. Mukan N.V., Kobryn N.Z. Challenges and opportunities of medical informatics professional education development in Ukraine // Young Scientist, 2018. Vol. 5, Is. 57. P. 67-70.
16. On the reconstruction of the system of advanced training and retraining of management personnel and specialists of the system of the Ministry of Health of the Ukrainian SSR. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0123699-88>.
17. On making changes and additions to the List of specialties within which theses to gain candidate and doctor of sciences degrees are defended, scientific degrees awarded and academic titles assigned. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0159-07>.
18. On approval of changes and additions to the List of specialties within which theses to gain candidate and doctor of sciences degrees are defended, scientific degrees awarded and academic titles assigned. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0682-06>.
19. On changes in the curriculum for training doctors in educational institutions of the Ministry of Health of Ukraine. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=01A5S76386>.
20. On the specifics of introducing the list of knowledge domains and specialties for training higher education applicants, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on April 29, 2015 No. 266. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15>.
21. The Ukrainian association for computer medicine. URL: <http://uacm.kharkov.ua/ukr/index.shtml?uabout.htm>

Characteristic features of medical informatics education development in Ukraine**N. Z. Kobryn**

Abstract. The article studies characteristic features of medical informatics education development in Ukraine. The author analyzes preconditions of its formation as a pedagogical phenomenon in the Ukrainian educational setting. The research traces the formation of medical informatics as an academic discipline for medical students. It also establishes that medical informatics as a specialty in the Ukrainian system of higher education develops in two directions – a scientific specialty and a major in programs aimed at training professionals in computer science and information technology.

Keywords: *medical informatics education, academic discipline, specialty, major, professional competency.*

Актуальные проблемы виртуальной коммуникации студентов: конфликтологическая компетентность

Н. В. Кошечко

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка
Corresponding authors. E-mail: nkoshechko@ukr.net

Paper received 27.04.19; Accepted for publication 08.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-09>

Аннотация. В статье осуществлен анализ актуальных идей по проблеме виртуальной коммуникации студентов. Исключительное внимание уделено динамике зависимости студентов от социальных сетей. Такое длительное (более 2,5 ч.) общение вызывает затяжные деструкции. Для которых характерно преобладание негативных эмоций и дестабилизирующих личность чувств. В них преобладает зависть к другим, к их яркой и насыщенной жизни, которая подстрекает разочарование в собственной ценности, способностях студентов. Возникает конкуренция между ними за ресурсы (популярность, баллы) и встает вопрос о конфликтологической подготовке молодежи.

Ключевые слова: виртуальная коммуникация, студенты, конфликтологическая компетентность.

Введение. В наше время виртуальная коммуникация, Интернет является своеобразным «миром», который существует параллельно нашему и является его альтернативой. В нем достаточно много полезного для человека, но также и очень много негатива. Студент «входя» впервые в сеть обычно получает хорошее впечатление об Интернете. Но первое впечатление обманчиво. И понимание этого приходит со временем. Чем больше личность работает в Интернете, тем больше она видит в нем не только плюсы, но и минусы. Но, к сожалению, не все могут понять и осознать, как Интернет заполняет и поработает наше сознание. Иногда отличить, что хорошо, а что – приносит вред, люди, особенно молодые (ученики и студенты) не могут.

Социальные сети поглощают молодежь из-за отсутствия у нее устойчивого социального иммунитета – ответственности, самоуверенности и самозащиты. Это глобальные причины «погруженности» и зависимости студенческой молодежи от социальных сетей. Потому что с психологической точки зрения интернет воспринимается студентом, чем то на уровне толпы. А в толпе, как известно, лицо и индивидуальность исчезает, а вместе с ней и ответственность. Когда студент попадает в интернет, то становится как бы «невидимым». Как и в толпе, якобы исчезает, растворяясь в нем, чувствует себя анонимным и нетронутым. С легкостью может делать то, что в реальной жизни никогда ни при каких условиях себе бы не позволил [8].

В подавляющем большинстве студенты не имеют внутренней гармонии. Вместо этого им присущи глубокие и разнообразные внутренние противоречия. Их причины спровоцированы различными социальными, экономическими, политическими, культурными факторами. Определяющее значение в этом процессе приобретает сфера общения студентов как одна из важных видов ведущей деятельности для этого возраста.

Коммуникация студентов высшей школы служит важнейшим доминирующим ресурсом в преодолении конфликтов [4]. Однако, общение через социальные сети может привести и к затяжным деструкциям. Такие контакты вызывают неприятные эмоции и дестабилизирующие личность чувства. В частности, в этом

процессе преобладает зависть к другим, к их яркой, насыщенной и интересной жизни, которая подстрекает неприятности, разочарования в собственной ценности, способностях, возможностях. В такой ситуации возникает нездоровая «грязная» конкуренция между студентами за ресурсы – за власть, популярность, баллы, стипендии.

К тому же виртуальная коммуникация должна быть в меру. Если она длится более двух часов в сутки, то это уже сигнал к беспокойству, потому что провоцирует возникновение различных внутренних конфликтов студентов и определенную зависимость от социальных сетей. Это постоянное стремление личности к удовлетворению своих значимых потребностей, связанных с регулярным длительным использованием социальных сетей за счет и в ущерб сну, обучению в образовательных учреждениях, реальному общению с друзьями, родственниками.

Социальные сети являются некоторой иллюзией в решении внутренних проблем студентов высшей школы. Потому что на самом деле они, хотя и частично удовлетворяют и дают психологическое облегчение личности на некоторое время, ощущение самоутверждения, самореализации, высокой самооценки, однако, позже постепенно углубляют внутренний душевный кризис человека, вызывая психосоматические расстройства здоровья студентов. Ведь они все чаще страдают от неэффективного общения и использования времени за компьютером или гаджетом, от отсутствия четкой дисциплины, планирования своей образовательной и профессиональной деятельности, ее результатов и последствий.

Например, базовая потребность человека в отдыхе, сне – игнорируется, что приводит к снижению производительности, работоспособности, к невнимательности, неосмотрительности, раздражительности, тревожности, неврозам студенческой молодежи. А постоянное недосыпание, нахождения организма студента в состоянии стресса, психологического истощения, может спровоцировать, в частности, язву желудка, хронические болезни кожи, панические атаки, головокружение и т.п., что является следствием многочисленных внутриличностных конфликтов. Таким образом, круг проблем студента замыкается, заставляя его двигаться все время по одинаковой неэффек-

тивной траектории. Чтобы ее разорвать и направить студента в другое конструктивное направление, нужен детальный анализ этого вопроса.

Краткий обзор публикаций по теме. Исключительно важным стало исследование по заказу американской транснациональной корпорации Cisco, которая является крупнейшим в мире производителем сетевого оборудования. Эту научно-практическую разработку осуществила независимая аналитическая компания InsightExpress, что стало предметом обстоятельного и подробного анализа И. Скиби в работе «Влияние социальных сетей на содержание ценностных ориентаций в подростковом возрасте». Специалисты InsightExpress организовали опрос 2800 студентов колледжей и специалистов не старше 30 лет в Австралии, Бразилии, Великобритании, Германии, Индии, Испании, Италии, Канаде, Китае, Мексике, России, США, Франции и Японии (по 200 респондентов в каждой из 14 стран).

Согласно результатам исследования, каждый третий студент колледжа и молодой специалист считает Интернет важнейшей для человека потребностью наравне с воздухом, водой, едой и жильем. Кроме того, в опубликованном по этому поводу отчете компании Cisco утверждается, что более половины опрошенных уже не могут без Интернета жить и считают Всемирную сеть «неотъемлемой частью» своей жизни, важнее, чем автомобили, свидания и вечеринки. В частности, 33% опрошенных считают Интернет такой же фундаментальной потребностью человека, как воздух, вода, еда и жилье. Практически половина респондентов (49% студентов колледжей и 47% молодых сотрудников) ответила, что Интернет «почти так же важен», как перечисленные выше ресурсы. Таким образом, четверо из каждых пяти студентов колледжей и молодых сотрудников считают Интернет одной из своих важнейших потребностей.

Более половины респондентов (55% студентов колледжей и 62% сотрудников) не мыслят себе жизнь, ни дня без Интернета, ибо тот стал «неотъемлемой частью» их жизни. К тому же, если бы студентам колледжей пришлось делать выбор между автомобилем и Интернетом, то две трети (64%) предпочли бы Интернет. 40% опрошенных студентов колледжей заявили, что Интернет для них важнее свиданий, встреч с друзьями и увлечения музыкой.

Например, если предыдущие поколения стремились к личному общению, то новое поколение более склонно к общению в режиме онлайн. 27% опрошенных студентов колледжей считают взаимодействие через Facebook более ценным, экономически выгодным (экономится время, деньги и т.д.), чем вечеринки, свидания, музыка и прогулки с друзьями. В частности, 91% опрошенных студентов колледжей и 88% молодых сотрудников имеют учетную запись в «Фейсбуке». Из них 81% студентов колледжей проверяют свою страницу в «Фейсбуке» не реже одного раза в день, причем каждый третий (33%) делает это как минимум пять раз в день [8].

Итак, анализ зарубежных (Ж. Бодрийяр, М. Кастельс, Н. Луман, А. Моль, Э. Тоффлер, П. Винтерхофф-Шпурк, К. Янг, А. Арестова, А. Войскунский, Л. Матвеева, Ю. Мочалова) и отечествен-

ных (И. Белоус, А. Варягин, А. Злобина, В. Резун, Г. Почепцов, П. Фролов и другие) исследований в области социальной психологии [1], педагогики [2] и сетевых коммуникаций показывает, что важное значение имеет изучение социально-психологических факторов привлечения и последствий (рисков) включения личности в социальные сети.

На данный момент в научной литературе обсуждаются вопросы: 1) паттернов использования социальных сетей; 2) мотивации их использования; 3) лидерства в социальных сетях; 4) рисков и негативных последствий чрезмерного включения в социальные сети; 5) групп и типов пользователей социальных сетей; 6) склонности к формированию зависимости от социальных сетей и выявления признаков этой зависимости и некоторые другие [5, с. 75].

Также, зарубежные и отечественные ученые акцентируют внимание научного сообщества на неудовлетворительной регуляции волевого поведения студенческой молодежи; на слабой дисциплине, неумении планировать учебную, образовательную, развивающую и т.д. деятельность; отсутствие конструктивной мотивации к профессиональной деятельности. Перечисленные факторы являются как причиной, так и следствием различных конфликтов студентов вообще и зависимости от социальных сетей, в частности.

Цель работы – охарактеризовать актуальные проблемы виртуальной коммуникации студентов в контексте их конфликтологической компетентности.

Для достижения цели были реализованы следующие **задачи**:

- осуществлен анализ содержания, динамики зависимости студентов от социальных сетей;
- раскрыты латентные потребности студентов, которые удовлетворяются посредством социальных сетей;
- обобщенно ресурсы конфликтологической компетентности студентов.

Методы. Для достижения цели применены **методы исследования**:

- 1) теоретические методы: - изучение, теоретический анализ психолого-педагогической, научно-методологической литературы для выяснения сущности и специфики основных понятий исследования; - сопоставление, систематизация и моделирования информации для определения содержания, характеристики, динамики зависимости студентов от социальных сетей; - обобщение положений исследования;

- 2) эмпирические методы: - тестирование (тесты «Склонность личности к конфликтному поведению К. Томаса»); - письменный опрос («Методика диагностики коммуникативной социальной компетентности (КСК)» и анкетирование «Профилактика и управления педагогическими конфликтами в учреждениях высшего образования», «Влияние социальных сетей на личность студента»); - методы количественной и качественной обработки данных.

Результаты и их обсуждение. Новое тысячелетие отмечается как начало эпохи социальных интернет-сетей. В это время были запущены три знаковые сети, которые по сей день является одним из самых популярных в мире: LinkedIn, MySpace и Facebook, а в научном дискурсе установилось понятие «интернет-

сети» – «сетевые услуги», которые дают возможность частным лицам: 1) создавать собственные профили (аккаунты) в рамках определенной социальной сети; 2) определять перечень других пользователей, с которыми они могут общаться и делиться информацией; 3) просматривать и связывать их список контактов с другими, которые были созданы пользователями внутри системы.

Писательница из Великобритании Сьюзан Гринфилд, исследователь влияния современных технологий на работу головного мозга человека, считает, что у современного поколения, которое вырастает на социальных сетях, не развивается эмпатия – способность к сопереживанию и пониманию других. Очень трудно «через Интернет» научиться полноценному адекватному социальному общению: заботиться о ком-то, смотреть в глаза, спонтанно эмоционально реагировать, и практически невозможно сразу получить ответ от собеседника, то есть трудно вести реальный диалог.

Дружба в социальных сетях довольно поверхностная, упрощенная и ограниченная. Человеческий мозг устроен так, что около 70% информации о человеке (подсознательно или сознательно) мы получаем из невербального поведения. А виртуальный мир практически не дает нам такой информации. Поэтому отдавать предпочтение «интернет-общению» перед реальным – значит ограничивать себя в том, в чем действительно нуждается личность.

Сейчас в Украине, которая относительно недавно присоединилась к мировому Интернет-пространству, по данным А. Петрунько [5, с. 72], практически все студенты и около 90% городских подростков имеют доступ к Интернету и активно используют его в учебных целях и как средство для удовлетворения различных потребностей – общения, досуга, развлечений.

Социальные сети – это, прежде всего, пространство для размещения своего микромира, своих вкусов, интересов, проявлений и общения. В случае, если у студента нет такой возможности в семье, среди друзей, то возможность сделать это в сети будет для него особенно привлекательной. Студент стремится обустроить личное пространство и создать свое, недоступное для чужих вторжений, место в Интернете, удовлетворяя, таким образом, индивидуальные скрытые потребности.

Исследование проводилось в Украине в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко. Его выборка составила 214 студентов факультета кибернетики, психологии, Института филологии в возрасте от 18 до 27 лет. При анализе результатов исследования исключительное внимание было обращено на амбивалентность чувств студентов в социальных сетях. С одной стороны, они «дарят» радостные легкие чувства (27%), беспечность (13%) и одновременно вызывают зависть (34%) к другим, к их яркой, насыщенной и интересной жизни, которая подстрекает неприятности (16%), разочарование (10%) в собственной ценности, способностях, возможностях студентов (данные округлены до целых). В такой ситуации возникает конкуренция между студентами за ресурсы – власть, популярность, баллы,

стипендии и т.п., отражается в многочисленных конфликтах.

По результатам исследования после общения в социальных сетях настроение студентов ухудшается. Так утверждают 60% студенческой молодежи (данные округлены до целых). Однако негативные эмоции не останавливают, а стимулируют формирование дальнейшей невротической зависимости (со слов студентов «... и хочется, и колется ...»).

Чаще студенты считают, что используют социальные сети для того, чтобы:

- ⇒ продемонстрировать свой успех;
- ⇒ подчеркнуть свою популярность;
- ⇒ сфокусировать внимание на своей исключительности;
- ⇒ продемонстрировать, что все хорошо как у всех;
- ⇒ продемонстрировать финансовый уровень, свое превосходство;
- ⇒ ищут поддержки и помощи;
- ⇒ привлекают внимание и тому подобное.

По одному из условий эксперимента его участники (экспериментальная группа – 104 студента) соглашались и обещали не общаться в каких-либо социальных сетях одну неделю – 7 дней и вести письменно дневник рефлексии своего состояния, оценивая, ранжируя свои эмоции по шкале от 1 (-) до 10 (+). Контрольная группа студентов (110 человек) общались в социальных сетях как всегда, оценивая свои эмоции по шкале от 1 (-) до 10 (+), временную продолжительность такого общения и патронируя, проверяя отсутствие членов экспериментальной группы в социальных сетях.

Неожиданно результатом такого взаимодействия стала невозможность студентов из экспериментальной группы выполнить выше указанное требование: никто из 104-х студентов не смог выдержать 7 дней без общения в социальных сетях.

Особенно эмоционально тяжелыми и критическими для студентов из экспериментальной группы стали 3-й и 4-й дни, когда они начали очень активно самовольно снова участвовать в общении в социальных сетях. Поскольку подавляющее большинство студентов (72%) испытывали и отмечали, что «стало совсем невыносимо», «ощущение, что выпал из жизни», «все раздражает и все раздражают», «ощущение одиночества», «чувство ненужности, никчемности», «стал один-одинешенек», «ощущение, что ты умер, тебя уже нет», «кажется, что я – неживой», «события проходят мимо меня», «я – на задворках судьбы», «я – на обочине жизни», «я – унижен и оскорблен, раздавлен своей ущербностью», «без социальных сетей как без рук» и тому подобное.

Такая ситуация (невозможность выдержать 7 дней без общения в социальных сетях) может объясняться низкой мотивацией студентов этой группы, так как никаких конкретных поощрительных «бонусов» они не получали, а позиция «для себя; для самопроверки своей прочности, выносливости и т.д.; для возможности волевой регуляции своего поведения, потребностей не сработала («... нам не слабо, но для чего нам избегать общения в социальных сетях; нам и так хорошо в них ...»)). Также такие результаты объясняются

иерархией потребностей личности вообще и в студенческом возрасте частности.

В соответствии с иерархией А. Маслоу, А. Немеш [3, с. 160-162] систематизировала потребности личности в социальных сетях следующим образом:

1. Физиологические потребности удовлетворяются с помощью социальных сетей в виде возможности получения необходимой информации для жизнедеятельности личности, удовлетворения «информационного голода».

2. Потребность в безопасности – в условиях информационного общества состоят иные правила, нормы и типы социальных взаимодействий. У человека может появиться ощущение дезориентации в социуме, потеря или невозможность определения своего места в нем. Эту глобальную проблему на уровне социальных сетей личность решает с помощью анонимности, настроек приватности, дифференциации круга своего общения и т. д.

3. Потребность в принадлежности и любви (социальная потребность) – человек нуждается в ощущении принадлежности к определенным социальным слоям и группам. Она очень остро воспринимает возможность одиночества и изоляции. Индивиду необходимо не просто быть частью какого-то процесса, но и принимать в нем активное участие, контролируя и формируя его, имея право выбора, за что в итоге нужно нести ответственность. Для этого в социальных сетях пользователи активно вступают в тематические группы и сообщества.

4. Потребность в уважении – в современном мире многим людям трудно знакомиться, устанавливать и поддерживать социальные контакты, отстаивать свое положение по отношению к другим в сообществах, конкурировать. В социальных сетях пользователи могут формировать под своим реальным именем свое идеальное «Я», конструировать свою идентичность по своему выбору, обогащать самопрезентации, чувствовать самооценку, что сближает с нужными людьми.

5. Познавательные потребности – как в Интернете в целом, так и в социальных сетях в частности, эти потребности выражаются в возможности получения новой развивающей информации текстового характера на любую интересующую тему, уникальных материалов аудио- и видео-формата, развивающие кругозор личности и т. д.

6. Эстетические потребности – выражаются в основном в желании иметь в своем распоряжении комфортные сервисы, которые отвечают потребностям удобства работы и поиска, привлекательности интерфейса.

7. Потребность в самоактуализации – особенности среды социальных сетей Интернета предоставляют личности практически безграничные возможности для самовыражения и самореализации через написание текстовых заметок, публикация в сети своих творческих работ с возможностью получения отзывов, их реализации и получения прибыли.

В монографии «Виртуальная деятельность личности: структура и динамика психологического содержания» А. Немеш утверждает, что попадая в виртуальные социальные сети, человек реализует свои наиболее актуальные в данный момент времени по-

требности. Исходя из этого А. Немеш [3, с. 159], выдвигает гипотезу, которую полностью поддерживает автор статьи: многоплановое и гибкое виртуальное пространство, предоставляемое современными социальными сетями, позволяет личности реализовать возникающие у нее потребности, которые, возможно, фрустрированы в реальной жизни или реализованы недостаточно.

Удовлетворив низкую потребность быть частью сообщества, вступив в нее и заняв свое место, личность ступень за ступенью движется дальше. Аутентичный человек развивает свои психологические потребности, стремясь полнее реализовать те возможности, которыми он располагает, выискивая для этого новые пути. Значимость социальных сетей в Интернете для аутентичной личности заключается в удовлетворении потребностей:

- в постоянном притоке интересующей информации;
- в общении и обмене мнениями по актуальным проблемам, ситуациям, процессам, а так же в отношении собственных творческих и интеллектуальных достижений;
- в развитии общего кругозора, повышает интеллектуальный уровень личности в целом;
- в развлечениях, планировании своего досуга (уход от повседневных дел и обыденности окружающей жизни);
- выработке навыков формирования мнения о себе и представлений о других людях, дифференцировании круга своего общения [3, с. 339].

Причины возникновения социальной сетевой зависимости у студентов высшей школы:

1. Отсутствие или недостаточность общения и теплых эмоциональных отношений в семье (39%).
2. Неумение студента налаживать желательные социальные контакты, отсутствие друзей (27%).
3. Отсутствие у студента интересов не связанных с социальными сетями (23%).
4. Общая невезучесть, неуспеваемость студента (8%).
5. Наличие тяжелой инвалидности, серьезного заболевания (3%).

Показателями наличия социальной сетевой зависимости у студентов служат психологические симптомы:

- ✓ ощущение эйфории или возвышенности во время общения в социальных сетях;
- ✓ неспособность остановить такую коммуникацию, которая длится больше, чем 2 часа;
- ✓ увеличение времени вовлеченности в социальных сетях;
- ✓ игнорирование друзей и семьи;
- ✓ ощущение пустоты, депрессии и раздражительности вне социальных сетей;
- ✓ перекладывание повседневных, бытовых забот на членов семьи.

Все эти симптомы по-разному проявляются на разных стадиях социальной сетевой зависимости.

Стадии социальной сетевой зависимости: 1. Легкое увлечение (1-1,5 часа в сутки). 2. Настоящее увлечение (1,5-2,5 ч. В сутки). 3. Зависимость (2,5-6 (8) ч.). 4. Привязанность (8-12 ч. В сутки) [7, с. 45]. В такой

ситуации актуальным является вопрос профилактики этой зависимости у студентов. Ведь, перефразируя известных философов, психологов, педагогов – «Зависимость легче предупредить, чем потом долго от нее избавляться». Иногда, гораздо проще, с меньшим расходом ресурсов, избежать какого нежелательного явления, чем после долго бороться с его деструктивными последствиями.

Профилактика социальной сетевой зависимости у студентов высшей школы:

- избегайте общаться в социальных сетях больше, чем 2-2,5 часа в сутки;
- сторонитесь есть и пить в течение общения в социальных сетях;
- избегайте такой коммуникации за 1,5-2 часа до сна;
- полноценно общайтесь с родителями, родственниками, друзьями, домашними животными, природой;
- ведите яркую, насыщенную, интересную реальную жизнь, комфортную и желаемую для личности;
- чувствуйте азарт и риск за пределами социальных сетей;
- позвольте чувствовать себя агрессии приемлемым способом;
- играйте и реализуйте свое любопытство за пределами социальных сетей;
- занимайтесь спортом, духовными практиками (йога), активными прогулками на природе;
- культивируйте свои оригинальные хобби и оригинальную культурную деятельность, различные виды арт-терапии, фототерапии;
- посещайте театры, музеи, выставки, просматривайте кинофильмы и тому подобное;
- путешествуйте по своей стране и в мире;
- приучайте себя относиться к социальным сетям как к техническому средству, с помощью которого можно получить знания и навыки, а не эмоции;

➤ соблюдайте правила безопасности в социальных сетях;

➤ избегайте использовать социальные сети как средство для поощрения.

Эти несложные правила помогут избежать многих конфликтов, которые постоянно проявляются в общении студентов в социальных сетях. В них особый акцент ставится на закономерности: *авторитарный стиль общения* провоцирует *неэффективную конкуренцию* (стили разрешения конфликтов по К. Томасом) [6] и деструкцию в разрешении конфликтов; *демократический стиль общения* – основа для желаемых и полезных *компромисса и сотрудничества* в управлении конфликтами; *либеральный стиль общения* чаще становится базисом для *избежания и уступки* в решении конфликтов.

1. *Авторитарный стиль общения => конкуренция (соперничество) (-).*

2. *Демократический стиль общения => компромисс и сотрудничество (+).*

3. *Либеральный стиль общения => избегания (уклонения) и уступки (-)(+).*

Напомним, что существует пять основных стилей поведения в конфликте. Они описаны и широко использованы в программах обучения управлению конфликтами, основанные на системе, которая называется методом Томаса-Килменна, разработана Кеннетом У. Томасом и Ральфом Х. Килменном в 1972 году. Система позволяет создать для каждого человека свой собственный стиль разрешения конфликта, а, по мнению автора, лучше всего – это его профилактика. Основные стили поведения в конфликтной ситуации связаны с источником любого конфликта – несопадением интересов двух и более сторон, которые подвергаются предупреждению благодаря эффективной коммуникации [6, с. 470-476].

Таблица. Сетка Томаса-Килменна

Мера, в которой Вы стараетесь удовлетворить собственные интересы	1. Стил конкуренции	4. Стил сотрудничества	Активные действия
	2. Стил компромисса		
	3. Стил избегания	5. Стил уступки	Пассивные действия
	<i>Индивидуальные действия</i>	<i>Совместные действия</i>	

1. Стил конкуренции – открытая активная борьба за свои интересы, отстаивание своей позиции. Личность не очень заинтересована в сотрудничестве с другими людьми, но способна на волевые решения. Это может быть эффективным в том случае, когда оппонент имеет: мало времени и ресурсов, достаточно власти и уверенность в правильности своего решения. Девиз этого стиля – «Все (80-100% успеха) для одного оппонента или ничего для другого оппонента».

2. Стил компромисса – урегулирование разногласий путем взаимных уступок. Оппоненты сходятся в частичном удовлетворении своих желаний. Такие действия могут напоминать сотрудничество. Однако компромисс достигается на более поверхностном уровне, так как оппоненты не ищут и не анализируют скрытые потребности и интересы. Девиз стиля – «Успех – пополам (50% на 50% успеха)».

3. Стил избегания (уклонения) – попытка выйти из конфликтной ситуации, не решая ее. Личность не отстаивает свои права, не сотрудничает ни с кем для решения проблемы или просто избегает конфликта. Девиз этого стиля – «Ничего (0% успеха)».

4. Стил сотрудничества – совместное долгосрочное, поэтапное решение, которое будет удовлетворять интересы всех сторон: поскольку сначала определяются потребности и заботы обеих сторон, а затем они обсуждаются. Это хороший способ поиска взаимовыгодного результата. Девиз этого стиля – «Все имеют успех (80-100% успеха)».

5. Стил уступки (приспособление) – изменение своей позиции, перестройка поведения, сглаживание противоречий в ущерб своим интересам. Этот стиль можно использовать для получения отсрочки в решении проблемы. Его девиз – «Немного (20% успеха)» [6, с. 470-476].

Выводы. Подытоживая все выше сказанное, утверждаем, что виртуальная коммуникация студентов происходит в информационном пространстве социальных сетей и имеет значимые проблемы, связанные, в частности, с недостаточной конфликтологической компетентностью молодежи. В социальных сетях студенты размещают свой микромир, свои интересы, потребности и желания. Студент стремится обустроить личное пространство и создать свое, недо-

ступное для чужих вторжений, место в Интернете, реализуя, таким образом, индивидуальные скрытые потребности. Для их корректного удовлетворения желательно использовать ресурсы партнерского демократического стиля общения, который стимулирует эффективные, желаемые компромисс и сотрудничество в управлении конфликтами, повышая уровень конфликтологической компетентности студентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ващенко І., Кляп М. Конфліктологія та теорія переговорів. К.: Знання, 2013. 407 с.
2. Курочкина И. Педагогическая конфликтология: учебное пособие / И. Курочкина, О. Шахматова. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф. пед. ун-та, 2013. 229 с.
3. Немеш О. Виртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту: Монографія / О. Немеш. Київ: Слово, 2017. 391 с.
4. Пірен М. Конфліктологія: Підручник. К.: МАУП. 2003. 360 с.
5. Петрунько О. Соціалізація студентів у віртуальних соціальних мережах: актуальність проблеми / О. Петрунько // Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія. 2016. Вип. 3 (54). С. 72-77.
6. Томас К. Методика діагностики предрасположенности личности к конфликтному поведению К. Томаса // Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Редактор-составитель Райгородский Д. 2002. Самара: Издательский Дом "Вахраж-М", с. 470-476.
7. Koshechko N. Influence of communication of students in social networks on the emergence of pedagogical conflicts // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology, 2019. VII (77), Is. 188. P. 42-48.
8. Скиба І. Вплив соціальних мереж на зміст ціннісних орієнтацій у підлітковому віці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://knowledge.allbest.ru/psychology/3c0b65625b3bd69b4c53a89521316c37_2.html
9. Вплив соціальних мереж на соціалізацію особистості підлітка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/1b9f04866ac6261ca2dc87b11890e812.doc>

REFERENCES

1. Vaschenko I., Klyap M. Conflictology and Negotiation Theory. K. : Knowledge, 2013. 407 pp.
2. Kurochkina I. Pedagogical Conflict: A Study Manual / I. Kurochkina, O. Shakhmatova. Ekaterinburg: Publishing house in Russia. state prof. ped Un-ta, 2013. 229 p.
3. Nemesh O. Virtual activity of the person: the structure and dynamics of psychological content: Monograph / O. Nemesh. Kyiv: Word, 2017. 391 p.
4. Piren M. Conflictology: Textbook. K. : MAUP. 2003. 360 c.
5. Petrunko O. Socialization of students in virtual social networks: the urgency of the problem / O. Petrunko // Pedagogical process: theory and practice. Series: Psychology. 2016. 3 (54). С. 72-77.
6. Thomas K. Method of diagnosis of personality predisposition to K. Thomas's conflict behavior // Practical psychodiagnostics. Methods and tests. Textbook / Editor-editor Raygorodsky D. 2002. Samara: Bahar-M publishing house, p. 470-476.
7. Koshechko N. Influence of communication of students in social networks on the emergence of pedagogical conflicts // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology, 2019. VII (77), Is. 188. R. 42-48.
8. Skyba I. Influence of social networks on content of value orientations in adolescence. [Electronic resource]. - Access mode: https://knowledge.allbest.ru/psychology/3c0b65625b3bd69b4c53a89521316c37_2.html
9. Influence of social networks on the socialization of the teenager's personality. [Electronic resource]. - Access mode: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/1b9f04866ac6261ca2dc87b11890e812.doc>

Actual problems of virtual communication of students: Conflict Competence

N. V. Koshechko

Abstract. In the article the analysis of actual ideas on the problem of virtual communication of students was carried out. Exceptional attention is paid to the dynamics of student dependence on social networks. Such a long (more than 2.5 hours) communication causes prolonged destruction. For whom is characterized by the predominance of negative emotions and destabilizing personality of feelings. They are dominated by envy to others, to their vibrant and rich life, which incite disappointment in their own values, abilities of students. There is competition between them for resources (popularity, points) and the question arises about the conflictological preparation of youth.

Keywords: virtual communication, students, conflict competence.

Про один з транскордонних механізмів ефективного розвитку інформаційного суспільства в Україні

О. В. Міца¹, С. С. Оришич¹, Ю. В. Горошко², С. Д. Вапнічний¹, Н. Є. Боркач¹

¹ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

²Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Corresponding author. E-mail: alex.mitsa@uzhnu.edu.ua

Paper received 02.03.19; Accepted for publication 18.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-10>

Анотація. У статті розглянуто питання щодо транскордонних механізмів розвитку ІТ-сфери України. Одним з таких механізмів є проведення різних видів змагань з олімпіадного програмування та організації шкіл з олімпіадного програмування. Наведено динаміку виступу українських команд у міжнародній студентській олімпіаді під егідою АСМ. В якості одного з шляхів реалізації транскордонного співробітництва розглянуто Літню школу з програмування в Ужгороді.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, олімпіадне програмування, Літня школа з програмування.

Вступ. Упродовж останніх років Україна стала активним учасником європейських інтеграційних процесів, що, не в останню чергу, зумовлюється існуванням спільних кордонів із країнами, які вже є членами Європейського Союзу. Унікальність України полягає в тому, що вона має кордони з багатьма європейськими країнами, а саме з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою. З урахуванням введення безвізу та розпочатком діяльності в Україні авіакомпаній-лоукостерів список сусідніх країн можна розширити і іншими країнами, наприклад Болгарією, Грузією, деякими іншими країнами Євросоюзу. У сучасних соціополітичних та економічних умовах найбільш ефективним шляхом вирішення спільних проблем розвитку та поглиблення взаємовигідних контактів між населенням сусідніх країн є транскордонне співробітництво.

Аналіз літературних джерел та постановка проблеми. Основою транскордонного співробітництва є постанова Верховної ради України “Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями” [1].

Зняття різких меж на кордоні з Європейським Союзом сприяє швидкій інтеграції України в європейський простір. Різні аспекти транскордонного співробітництва України розглянуто в монографії “Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи” [2]. Питання транскордонного співробітництва Закарпаття розглянуто в роботі [3]. Але в цих роботах не приділено уваги питанням транскордонного співробітництва в ІТ-сфері на основі проведення змагань різних видів з олімпіадного програмування та підготовки учнів/студентів до таких змагань.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз потенціалу України в галузі інформаційних технологій і, виходячи з її географічного положення, описати проект одного транскордонного механізму, який сприятиме ефективному розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Потенціал України в галузі інформаційних технологій. Першим яскравим прикладом, який характеризує потенціал України в галузі інформаційних технологій є успішна участь українців у змаганнях, пов'язаних із спортивним програмуванням.

За останні роки термін “спортивне програмування” остаточно сформувався. Стало зрозуміло, що ховається за цим поняттям, яке довгий час викликає у програмістів неоднозначні оцінки і судження.

Спортивне програмування - стало перспективним інтелектуальним видом спорту. З кожним роком кількість школярів і студентів, що цікавляться олімпіадами з програмування, стає все більше. Володіння навичками швидкої розробки оригінальних алгоритмів для вирішення хитромудрих завдань допомагає молоді справлятися з реальними проблемами суспільства. Цей процес жорстко обмежується часовими рамками, а за ефективне рішення учасник отримує певну кількість балів.

Одним з прикладів змагань із спортивного програмування є міжнародна олімпіада з програмування серед студентів за правилами АСМ. Вона має велике іміджеві та освітнє значення для України.

Міжнародна студентська олімпіада з програмування (в англійській мові прийнято скорочення АСМ/ІСРС або просто ІСРС) – найбільша студентська командна олімпіада з програмування.

Головне змагання програмістів - міжнародна студентська олімпіада під егідою АСМ (АСМІСРС, або просто ІСРС) - проходить з 1970-х років, остаточно сформулювавши правила, близькі до сьогодишніх, в 1989 році. Олімпіада призначена для студентів і аспірантів, які не старші 24-х років. При цьому брати участь у фіналі можна тільки двічі.

Команда на цій олімпіаді складається з трьох осіб, при цьому в розпорядженні кожної команди - тільки один комп'ютер. На змаганні учасникам пропонується від 8 до 13 алгоритмічних задач, тривалість конкесту - 5 годин. Розв'язок завдання - це програма, написана на одній з дозволених мов програмування (Java, C++, Python). Перевірка рішень проходить в автоматичному режимі. Для кожного завдання журі готує спеціальні тести, на яких під час змагання перевіряється розв'язок. Програма команди вважається вірною, якщо вона коректно працює на кожному з тестів.

Проводиться вона в кілька етапів. Для того, щоб потрапити до півфіналу цього змагання, українським командам потрібно пройти два попередніх етапи, змагаючись між собою (1/8 та чвертьфінал). Далі, в півфіналі турніру, Україна змагається з країнами південно-східного Європейського регіону (Албанія, Болга-

рія, Греція, Македонія, Молдова, Румунія, Сербія, Туреччина та Чорногорія).

З таблиці 1 видно динаміку виступу різних команд в період з 1999 по 2018 рр. Дані взяті з офіційного

сайту Європейського південно-східного регіону (theACMSouthEasternEuropeanRegion) [4].

Таблиця 1. Результати виступів у півфіналі міжнародної олімпіади (АСМ) з програмування серед студентів південно-східної зони в період з 1999 по 2018 рр.

Країна	Міся в першій десятці						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Болгарія	3, 6, 9	2	2, 9, 10	3, 4, 5	1, 2, 7	2, 6, 7	2, 9
Македонія	2, 10	10	8				
Молдова							
Румунія	1, 4, 5, 8	1, 3, 5, 6, 8, 9	1, 3, 7	9	3, 4, 10	1, 4, 5, 10	6, 8, 10
Сербія	7	4, 7	4	7, 8	6		7
Туреччина							
Україна			5, 6	1, 2, 6, 10	5, 8, 9	3, 8, 9	1, 3, 4, 5

Країна	Міся в першій десятці						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Болгарія	4	6	9				
Македонія							
Молдова							
Румунія	2, 5, 9	4, 5	6, 8, 10	8, 9	8	2	2, 9
Сербія							
Туреччина						8	
Україна	1, 3, 6, 7, 8, 10	1, 2, 3, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10	1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10	1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10

Країна	Міся в першій десятці					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Болгарія		10			3	2
Македонія						
Молдова						
Румунія	5	4	6	4, 5	1, 6	3, 5, 10
Сербія						1
Туреччина				6	7	8
Україна	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 7, 8, 9, 10	2, 4, 5, 8, 9, 10	4, 6, 7, 9

З таблиці 1 можна помітити динаміку успіху українських команд. Причому це пояснюється не тим, що рівень суперників став нижчим, а тим, що рівень українських команд суттєво виріс.

Участь в олімпіадах розвиває такі якості, як спритність і нестандартність мислення. Навіть найлегше завдання або найпростіший алгоритм двоє програмістів реалізують абсолютно по-різному. Реалізація придуманих ідей - це своєрідний спосіб їх викладення за допомогою однієї з дозволених на олімпіаді мов програмування, яка є тільки інструментом. Використовуючи однакові інструменти: літери і слова людської мови; практично неможливо знайти хоча б двох письменників, які зможуть створити однаковий твір на задану тему. Таку аналогію можна провести і з іншими творчими професіями: художники, скульптори, музиканти ...

Багато колишніх олімпійців організовують успішні проекти, пов'язані не тільки з програмуванням та ІТ-технологіями. Завдяки участі в олімпіадах, їм вдалося виробити стійкість до складних психологічних навантажень. Провівши тисячі годин часу за тренуваннями, намагаючись не витратити навіть один з них даремно, вони навчилися оцінювати вірогідність перемоги і поразки. Освоїли існуючі і виробили власні методи боротьби зі стресовими ситуаціями, з сумнівами і занепокоєннями, які відчувають олімпійці під час зма-

гань в тій чи іншій мірі. Це вироблена здатність приймати важливі рішення і нести відповідальність за них.

Другим яскравим прикладом, який характеризує потенціал України в галузі інформаційних технологій є оплата праці західними компаніями українських програмістів за аутсорсинговими схемами.

Висока якість роботи та високий рівень знань українських програмістів відповідно відображається і на оплаті праці. Разом з тим, до роботи в ІТ-сфері залучаються фахівці суміжних професій, що сприяє зростанню продуктивності праці, покращенню якості послуг, формуванню нової бізнес-культури в Україні. Також для реалізації аутсорсингових проектів в Україну залучаються інвестиційні ресурси для купівлі високотехнологічного електронного устаткування, що дозволяє покращувати навички вітчизняних фахівців з експлуатації та обслуговування цього обладнання.

Про один з транскордонних механізмів. В Україні невелика кількість населення задіяна в галузі інформаційних технологій. Проведення змагань з інформатики та інформаційних технологій серед сусідніх регіонів (областей) України, Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі може стати потужним поштовхом для розвитку інформаційного суспільства України та сприятиме збільшенню кількості задіяних працівників в ній. На етапі започаткування олімпіади Угорщина

може бути представлена областями Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар та Боршод-Абауй-Земплен; Словаччина – Кошицьким та Прешівським краєм; Україну ж можуть представляти Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та

інші прилеглі області. Звичайно, з часом територіальне представництво змагання може бути розширене прикордонними регіонами Румунії та Польщі, а також такими країнами, як Болгарія, Грузія, Вірменія і іншими.

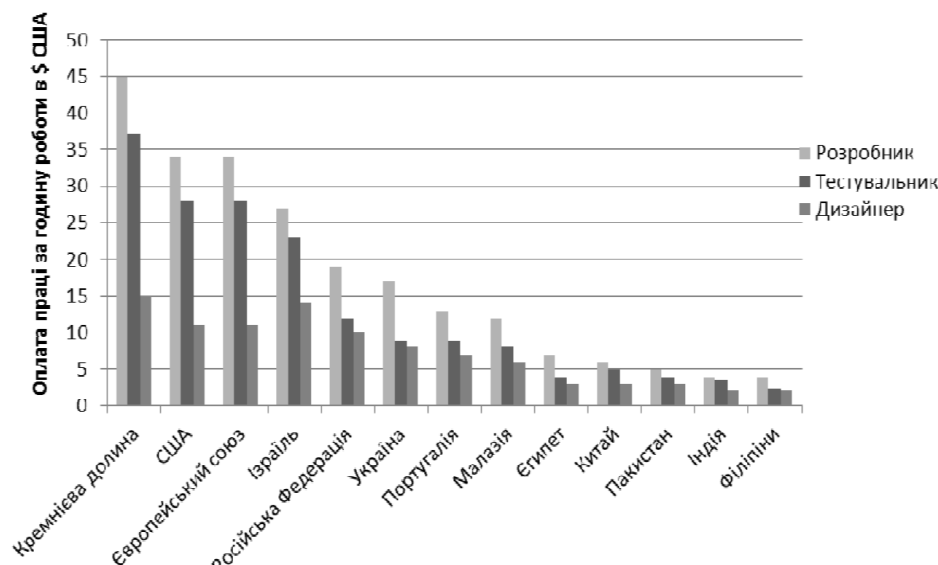

Рис. 1. Погодинна оплата праці за аутсорсинговими схемами в різних країнах [5]

Перевагами такого змагання є географічна близькість та невеликі географічні відстані між прикордонними містами. Ці фактори полегшують переміщення учасників до безпосереднього місця проведення змагання та дають змогу проводити його кілька разів на рік у різних форматах. Під форматами змагання можна розуміти змагання з програмування за правилами АСМ або аналог Всеукраїнського турніру юних інформатиків з деякими модифікаціями та інші види змагань. Також можливий варіант комплексної олімпіади, що поєднуватиме в собі алгоритмічне та прикладне програмування. На нашу думку кращим є командний формат змагання, що може проводитися як для учнів, так і для студентів.

Майданчиком для проведення змагання може стати Ужгородський національний університет (УжНУ), що має низку двосторонніх угод про співробітництво з вищими навчальними закладами та науковими установами Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі. Заклад має гарну матеріально-технічну базу, а також може забезпечити перекладацьку функцію. Угорська та словацька мови на високому рівні викладаються на відповідних факультетах УжНУ. Університет має успішний досвід проведення подібних Всеукраїнських учнівських олімпіад, вже згаданого Всеукраїнського турніру юних інформатиків [6]. Також варто залучити до проведення змагання Закарпатський угорський інститут імені Ференца РакоціІІ. Прийняти та розмістити учасників змагання можна у відомому санаторії-профілакторії УжНУ «Скалка», реконструкція якого вже почалася. Згідно проекту реконструкції оновлена база відпочинку зможе приймати одночасно більше 300 осіб, що цілком задовольняє змагання цього формату.

Змагання такого роду дозволять вивчити напрацювання сусідніх регіонів та держав у сфері освіти й інформаційної інфраструктури, задля реформування та

розвитку національної системи освіти. Це змога дізнатися про успішні інноваційні методики викладання та вивчення конкретно інформатики та програмування у країнах-сусідах, з можливістю їх апробації в Закарпатській області та подальшим впровадженням у всій Україні.

Важливою є також й інтеграційна складова змагання. Такий захід посилить співпрацю України з державами-членами Європейського Союзу, що сприятиме розвитку нашої держави та процесу європейської інтеграції. Позитивно вплине на спільне співжиття народів-учасників олімпіади, їх взаєморозуміння та довірливі стосунки, економічне й соціальне співробітництво. Співпраця в такому форматі дає змогу залучати грантові фонди ЄС, проводити спільне фінансування змагання.

Не варто забувати й про велике іміджеве значення подібного освітнього заходу, як для карпатського регіону, так і для України в цілому.

Суміжні завдання. Для багатьох українських сімей є великою проблемою вийти із “зачарованого життєвого кола”, яке можна описати як садок – школа – (університет) – заробітки. За таким життєвим циклом батьки не мають змоги повноцінно виховувати своїх дітей, підмінюючи його тимчасовим матеріальним статком.

Опанування професій пов’язаних з інформаційними технологіями, дозволяє розірвати таке “зачароване коло” і запровадити новий життєвий цикл для наступних поколінь. Тисячі фірм пропонують роботу в галузі інформаційних технологій дистанційно, без відриву від сімей і не міняючи місце проживання.

Формування нового життєвого циклу, дозволить жителям спочатку Західної України швидше сформувати інформаційне суспільство в епоху змін та катаклізмів. А також стояти в авангарді таких змін для всієї України.

Пропонується також запустити спільну програму підготовки вчителів, які б в подальшому проводили заняття на вищому рівні, уміли зацікавлювати школярів і прививати бажання вчити інформатику в школі.

Також пропонується провадити спільні з сусідніми країнами літні та зимові школи програмістів для учнів та студентів. Крім освітньої компоненти, такі школи мали б також важливу інтеграційну складову.

Такі школи можуть стати ефективним способом організації тренувань, передачі знань і досвіду викладачами і між учнями/студентами є проведення шкіл з олімпіадного програмування [7]. Ці школи мають різну тривалість (як правило, до двох тижнів). Але поєднує всі ці школи те, що всі вони мають схожу схему проведення. Кожен день починається з лекції, далі проводиться змагання, після якого автор розповідає про ідеї розв'язування задач і починається до розв'язування задач із змагання.

Безсумнівно, проведення і організація таких шкіл потребують чималих зусиль і організаторських якостей. Якісне проведення школи можливе тільки з допомогою кооперації представників олімпіадного руху, викладачів шкіл і університетів, дослідників і інженерів ІТ-компаній, а також спонсорів.

Одну з таких шкіл організував Олександр Міца, кандидат технічних наук, завідувач кафедри інформаційних управляючих систем і технологій Ужгородського національного університету, голова журі Всеукраїнської олімпіади з інформатики. Олександр Міца є тренером студентських команд — срібних призерів чемпіонату Південно-Східної Європи ACMSEERC, переможців Кубка України, учасників фіналу світової студентської першості АСМІСРС в США і Китаї.

В 2018 році в організованій ним Літній школі з програмування в Ужгороді прийняли участь близько 40 команд з 15 ведучих університетів України (Київ, Харків, Львів, Одеса, Вінниця, Суми та Ужгород) та 3 ведучих університетів Грузії [8].

Для учасників цієї Школи такий захід — нагода проявити себе у мистецтві розробки алгоритмів та складанні програм, а також послухати цікаві лекції від знавців у галузі ІТ.

У роботі Школи прийняв участь дійсний член Академії природничих наук Грузії, директор Південно-Кавказького півфінального регіону NEERCACMICPC та Відкритого чемпіонату Південного Кавказу з програмування Теодор Заркуа.

Приїзд до УжНУ досить численної делегації з Грузії не випадковий, адже ужнівські іт-івці не перший рік активно співпрацюють із грузинськими колегами. Лекції і змагання під час Літньої школи з програмування в УжНУ відбувалися у двох лігах — залежно від рівня знань студентів. З учасниками ділилися знаннями лектори, які досягли високих результатів в алгоритмічному програмуванні [9].

Кожен день Школи складався з чотирьох етапів: 1) зранку протягом однієї-двох годин лектори розкривали тему дня, вказуючи на маловідомі підходи до розв'язання складних задач; 2) далі впродовж 4-5 годин учасники розв'язували задачі, запропоновані лектором; тестування розв'язків відбувалося автоматизовано на спеціалізованих серверах, на основі результатів визначали переможців у кожній із ліг; 3) після обіду влаштовували розбори задач (зі вказівками на можливі варіанти розв'язку); 4) насамкінець — дорозв'язування невіршених задач.

У планах є запрошення до Школи учасників і тренерів з сусідніх із Закарпаттям країн.

Висновки. В роботі пропонується впровадити різні змагання з інформатики та інформаційних технологій, використовуючи переваги приграничної зони. Територію проведення таких змагань, а також їх кількість треба збільшувати, формати розширювати. Це дозволить розкрити весь інтелектуальний потенціал України. Гарною ідеєю є вищеописаний проект створення змагання між учнями чи студентами в Ужгороді Закарпатської області із залученням до нього прикордонних регіонів та областей сусідніх держав. Геополітичне розташування саме Закарпатської області, сприяє її участі у налагодженні функціонування даного транскордонного механізму співпраці з прикордонними територіями сусідніх країн. Започаткування такої олімпіади дає шанс для пошуку вирішення проблем соціально-економічного розвитку, налагодження співпраці з партнерами по іншій бік кордону, залучення інвестицій та налагодження соціальних контактів між різними етнічними групами населення. Міжнародне співробітництво у сфері освіти такого роду пришвидшить інтеграцію національної системи освіти в міжнародний освітній простір. Також змагання може стати гарною тренувальною базою для українських та іноземних команд, що беруть участь у міжнародних олімпіадах з інформатики та програмування найвищого рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова верховної ради України "Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями". — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3384%2D12>
2. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи. Монографія. — Режим доступу: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/6059>
3. Транскордонне співробітництво. — Режим доступу: <http://www.zakarpatia.com/?p=844>
4. Офіційний сайт Європейського південно-східного регіону з алгоритмічного програмування за правилами АСМ. — Режим доступу: <http://acm.ro/>
5. PayScale// Salarydatabase. — Режим доступу: <http://www.payscale.com/hr/index>
6. Горошко Ю.В. Про турніри юних інформатиків / Ю.В. Горошко, В.І. Мельник, О.В. Міца // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 2 : Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. - Вип. 20 (27). — С. 32-39.
7. Літня школа з програмування (Ужгород, 31 липня — 7 серпня 2016 року) : Матеріали лекцій, умови та розбір задач / За ред. Олександра Міци, Сергія Оришича. — Ужгород: Видавництво "ФОП Сабов А.М.", 2017. — 164 с.
8. Міца О.В. Особливості проведення Літньої школи з програмування в Ужгороді / О.В. Міца, М.Ф. Дронець, М.П. Дробнич, І.С. Ісак, А.В. Лєгеза // II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні інформаційні технології в освіті і науці». — Житомир. — 2017. — С. 17-21.

9. Мельник В.І. Огляд систем підготовки до олімпіад з інформатики в деяких країнах /В.І.Мельник, Ю.В.Горошко, О.В.Міца// II Всеукраїнської науково-практичної конфе-

ренції з міжнародною участю «Сучасні інформаційні технології в освіті і науці». – Житомир. – 2017. – С.21-23.

REFERENCE

1. Resolution of the Supreme Council of Ukraine "On Ukraine's Accession to the European Framework Convention on Trans-frontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities". - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3384%2D12>
2. Cross-border cooperation of Ukraine: state, problems, perspectives. Monograph. - Access mode: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/6059>
3. Cross-border cooperation. - Access mode: <http://www.zakarpattia.com/?p=844>
4. The official site of the European Southeastern Region on algorithmic programming according to the rules of the ACM. - Access mode: <http://acm.ro/>
5. PayScale // Salary database. - Access mode: <http://www.payscale.com/hr/index>
6. Horoshko Yu.V. About tournaments of young informatics / Yu.V. Horoshko, V.I.Melnyk, O.V.Mitsa // Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 2: Computer-Oriented Learning Systems: Sb. sciences works - Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 2018. - Vol. 20 (27). - P. 32-39.
7. The Summer Programming School (Uzhhorod, July 31 - August 7, 2016): Materials of lectures, conditions and problem solving / Ed. Oleksandr Mitsa, Serhii Oryshych. - Uzhgorod: "FOP Sabov AM", 2017. - 164 p.
8. Mitsa O.V. Features of the Summer Programming School in Uzhhorod / O.V. Mitsa, M.F.Dron, M.P.Drobnych, I.S. Isaac, A.V.Legeza// II All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation "Modern information technologies in education and science". - Zhytomyr. - 2017. - P. 17-21.
9. Melnyk V.I. Review of systems of preparation for computer science competitions in some countries / V.I.Melnyk, Yu.V.Horoshko, O.V.Mitsa // II All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation "Modern information technologies in education and science". - Zhytomyr. - 2017. - P. 21-23.

Aboutonecross-border mechanism of effective development of information society in Ukraine

O. V. Mitsa, S. S. Oryshych, Y. V. Horoshko, S. D. Vapnichnyi, N. Barkáts

Abstract. The article discusses the issues of cross-border mechanism of development of the IT sphere of Ukraine. One of the mechanism is to conduct differently pesof competitions in Olympiad programming and the organization of school sin Olympiad programming. The dynamics of the performance of Ukrainian teams at the International Student Olympiad under the auspices of AC Misshown. As one of the way sto implement transboundary cooperation, the summer programming school in Uzhhorod was considered.

Keywords: *cross-border cooperation, Olympiad programming, the summer programming school.*

Formation and development of education management in Ukraine: historical excursion (1917-2018)

O. O. Nazarenko

Hlukhiv National Pedagogical University of Alexander Dovzhenko, Hlukhiv, Sumy Region, Ukraine
Corresponding author. E-mail: nazarenko_sasha18@ukr.net

Paper received 24.04.19; Accepted for publication 08.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-11>

Abstract. The article deals with the historical formation of the education management in Ukraine in the period from 1917 to 2018. We have found that the modernization of the professional training of education managers is connected with the need of the society to have highly qualified specialists who are capable of: mastering the knowledge in the theory of management; realize the goals of reforming education; creatively comprehend the purpose and tasks of the functioning of institutions and educational institutions and their management, the prospects for their development, the essence of innovative theories, ideas, modern technologies.

Keywords: *manager of education, school, director, head, educational institution.*

Introduction. The modernization of the education system in Ukraine is directly related to the improvement of its managerial component. At the beginning of the twentieth century, management began to be regarded as an independent sphere of activity that can bring success to the organization. Thus, the beginning of a fundamentally new stage in management - the scientific management, the central figure of which became a professionally trained manager.

Analysis of recent researches and publications. Research on the problems of the historical development of the field of management in education and the formation of the profession of the heads of educational institutions are found in scientific works: S.V. Mayboroda (management of educational institutions of Ukraine (20th - 30th years of the twentieth century), O.I. Marmazi (formation and development of management in the field of education), VS Pikelnaya (the origin of science in education management and its development), L.V. Vasilchenko, I.V. Grishina, (historiography of the problem of forming the professional competence of school heads), V.S. Bereki (historical and pedagogical analysis of the problem of professional training of masters in education management). Theoretical and methodological aspects of modern professional training of educational managers establishments in Ukraine are highlighted in the writings of researchers L.V. Vasilchenko, V.V. Kryzhko, V.S. Pikelnaya, Y.M. Khrykova, V.D. Fedorova and others. Formation of professional competence of school principals is considered in the works: T.B. Volobuyeva (self-education activity of the head), G.V. Jelnikova, R.P. Vdovichenko (managerial competence of the school head), O.I. Marmazi (management in education: secrets of successful management), L.I. Danilenko (preparation of the head of the secondary educational institution), L.S. Tokaruq (preparation of the heads of boarding schools), G.M. Timoshenko (system of reserve preparation for heads of comprehensive educational institutions), T.M. Sorochan (methodical recommendations for the development of the professionalism of managerial activity of heads of general educational institutions in the system of postgraduate pedagogical education), V.K. Melnyk (improvement of managerial qualification of heads of comprehensive educational institutions in the system of post-graduate pedagogical education), I.A. Senchi (pedagogical conditions for the formation of a research culture of future managers in the process of pro-

fessional training), N.V. Vasylenko (preparation of the head of the general educational institutions for innovation), S.V. Burdin (Masters in Management of Education in US Higher Educational Institutions), S.V. Byborodova (preparation of education leaders in the UK), L.V. Voznyuk (development of managerial culture of the head of the institution of secondary education), O.M. Captain (development of professional and pedagogical creativity in future managers), VS Bereki (theoretical and methodological basis of education managers training).

The purpose of the article is to study the process of formation of professional training of education managers in Ukraine in the period 1917-2018 of the twentieth century.

Research findings and discussion. On the basis of a retrospective analysis of the formation and development of the professionalization of the managers of educational institutions, the dynamics of changes in approaches to the management of educational institutions has been traced. In the period from 1917 to 2018, the nature and characteristics of management of educational institutions are reflected in the sequence of social determinants.

Here are the characteristics of the main stages: *the first stage* - from 1917 to 1930 - is characterized by the lack of professional training of education managers. In 1917-1919, authority in Ukraine changed several times, and each government solved the issue of developing Ukrainian education in its own way. The Revolution of 1917 abolished the old inspection of public education and transferred the management of local education to local governments, which was then reformed on a democratic basis [29, p. 780]. In June 1917, the Universal of the Central Council proclaimed the autonomy of Ukraine and established the first structural unit to manage the education system of the General Secretariat of Education. His activities were headed by I.Steşhenko. The Central Rada has developed the structure of the management of education, restored the activity of the All-Ukrainian Teachers' Union. One of the employees of the preschool education department was S. Rusova at that time. An important figure in this period is also O. Barvinsky, who, after the formation of the ZUNR in 1918, was secretary of education and religion in the first State Secretariat.

Hetman P. Skoropadsky's government formed the Ministry of Education headed by M. Vasilenko. Primary issues in the organization of the education system were:

centralization of education; abolishing education departments for national minorities; abolition of school councils in the regions of Ukraine. The renewal of the Ukrainian People's Republic has preserved the Ministry of Education as the main administrative unit. It was headed by I. Ogienko, who returned decentralization processes to the education system of Ukraine [18, p. 143-145; 21, p. 123-125]. From the first half of the twentieth century the activity of Y. Chepiga is also associated with S. Cherkasenko, O. Mizychenko, S. Rusova, who leads the movement for the creation of a national school. Among his articles devoted to the most painful issues of schooling in Ukraine, there are work related to the organization of the education system [21, p. 180]. In the "Regulations on a single labor school (1918)" it was determined that the school head is elected by its team of teachers of the school. The head was the executive officer of the team, and the supreme body of school self-government was the school council. This was a manifestation of a democratic approach, but the activities of the head of the school had certain limitations that hampered the development of its functional effectiveness, deprived independence in solving important problems and making decisions, which often led to spontaneity in school management [8]. During this period, the scientific works of Professor M. Iordansky "School of Management" (1918) and the monograph "School science", which examined and considered the issues of the theory and techniques of management of a comprehensive school. With the strengthening of state structures at the same time there is a departure from democratic positions. So, in the "Statute of the only labor school (1923)" in the section "School Management" in relation to the rights and responsibilities of managers for the first time was determined the functional status of the head of the educational institution. It was assumed that the head of the school has the right to cancel the decisions of the Council of the school, and in some cases make independent decisions without the Council of School [9]. Consequently, this stage is characterized by an authoritarian-functional approach to the management of educational institutions.

For *the second stage* - from the 30's to 40's of the twentieth century. - the decisive is the totalitarianization of power. M. Iordansky, a major contributor to the development of the theory of education management in the USSR of the 1920's - 1930's, focuses on issues of school science. He considered school education as an integrated discipline, which studies the fundamentals of the organization of school affairs and the interconnected parties of the internal life of the school (management of the school in the administrative-economic and pedagogical terms, the material base of the school, the organization of the educational process, the status of teachers and students, school self-government) M. Iordansky substantiated the ways and means of implementing mass popular education, advocated the creation of a public-public school management system, the broad involvement of the population in participation in school life, etc. [28]. In 1932 M. Iordansky in his works for the first time in the domestic pedagogy uses the term "management". He not only substantiates the specific organization of school life, but also makes an attempt to build a scholarly school curriculum as a discipline [33]. Some influence on the develop-

ment of the experimental component of the theory of pedagogical management in the USSR was published in 1927 by the work of the German scientist V. Laia "Experimental Pedagogy" [17]. An important role in this period is played by M. Veselov and D. Loginov. At the same time, for this period, the intensive intervention in the management of the school of party organizations is being characterized with the aim of communist ideologization. In the middle of the 1930s, it became clear that there was a need to strengthen the managerial system in the education system. At that time, requirements were created for the director of the school as a representative of the state and at the same time a qualified teacher. At the same time, in the conditions of the administrative-command system, the control functions are given preference. A characteristic feature of prewar time is the emergence of textbooks on pedagogy sections "School science" In 1939 the book was published by B. Yesipov and other authors, one of the sections entitled "Management and management of the school". This section addresses the principles of school management and guidance. However, there is no clear boundary between these terms.

In 1939 it also comes from the publication "Pedagogics" edited by I. Kayrov, which has a separate chapter "School Management", which has a typical structure for that time. Attention is mainly given to the planning of work and the current leadership of the school. At the same time, a special unit is dedicated to highlighting the work of the school principal and his educational assistant [28, p. 495-511]. In 1940 Pedagogics was published, edited by P. Grudzhnev, part of which was devoted to school studies, built on the same principle [26, p. 578-619]. The views of the leaders of the field of education during this period were significantly influenced by A. Makarenko's works, in which he covered his pedagogical system for organizing the activities of the pedagogical and student groups of the school. It is well-known that A. Makarenko had a great practical management experience.

By the decree "On the structure of elementary and secondary school" in 1934, the post of the head of the school was renamed the director. At that time, the lack of vocational education of school principals was offset by an increase in their qualifications through short-term courses, meetings, conferences. An important factor determining the person's readiness to serve as a leader was ideological and political commitment to the ideals of the communist party. Consequently, this stage is characterized by an administrative-supervisory approach, as state control over educational institutions is intensifying.

The third stage covers the 40's - 60's of the twentieth century and is characterized by a lack of targeted professional training of school administrators. School studies as a branch of pedagogical science, whose purpose is to study the content and methods of school management, the disclosure of the features of the school management system, the organization of its work, becomes a recognized part of pedagogy in its modern sense [34, p. 404]. The terms "management" in that period are considered synonyms, the clear division between them is absent. Among the fundamental works of that period, the "School science" edited by O. Volkovsky and M. Malyshev, which came out in 1955, O. Volkovsky and others, highlighting the methodological foundations of Soviet school educa-

tion, emphasized that "the management and guidance of institutions of the system of people education is a direct and direct expression of the policy of the Soviet state. "

The authors consider the issues of education management from the level of the school to the level of the Ministry of Education. The structure of the corresponding annual plans of the education management bodies is provided. Among the functions of control is the control function.

In the work considerable attention is paid to the activities of the school principal, carefully written out the implementation of his main managerial functions, with emphasis on the implementation of control functions [36, p. 5-7, p. 113-120]. During this period, the work of the outstanding teacher V. Sukhomlynsky, who in 1955 defended his Ph.D. thesis "Director of the School - Head of Educational Work" at the Taras Shevchenko University of Kyiv. Among his works, which significantly influenced the views of the leaders of the domestic education system, should be called the book "Conversation with the young director of the school" [32]. On the peculiarities of the management of the educational system during this period was influenced by the law of the USSR "On strengthening the connection of school with life and on the further development of the education system in the USSR" of December 24, 1958, which introduced compulsory eight-year education. Adoption of the law was the result of a certain democratization of all spheres of life during the "Khrushchev thaw". Accordingly, in the Ukrainian SSR the Law "On strengthening the connection of the school with life and the further development of the system of public education in the Ukrainian SSR" was adopted (April 17, 1959) [12; 18].

During this period, the activities of management of educational institutions are declared as democratic, but in fact it is strictly regulated by the authorities and party leadership. In the Law "On Strengthening the Relationship Between School and Life and Further Development of the National Education System in the USSR", adopted in 1958, it was determined that the director manages the school, optimally combining unity and collegiality, based on the activities of the pedagogical council, party and trade union organizations, involves the help of the school of parents of students, chief enterprises [5]. Thus, the third stage is characterized by an authoritarian-system approach.

The fourth stage - the 60's - 80's - is marked by the system-complex approach to the improvement of the qualifications of the managers of educational institutions. It is at this time that the main social and role functions of the head of the school are distinguished - the management and implementation of an integrated approach to the education and training of students, scientific management of the educational process, work with the public and parents of students, active influence on educational processes in the city, socio-political, administrative -pedagogical, economic activity and educational and educational work. The level of professional competence was perceived as a certain degree of formation of professional knowledge, skills and some qualities of personality, which are necessary for work and implemented in it [3]. Scientific developments on problems of the activity and competence of education managers (E.S. Bereznik [3], R. Kh. Shakurov

[3] and other authors). On November 10, 1966, the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR adopted Resolution No. 874 "On Measures for the Further Improvement of the Work of a Secondary School", which identified the most important task in the field of public education - the implementation, mainly until 1970, of compulsory secondary education for the young person generation [18, p. 167-168; 23, p. 93-97]. All this stimulated the professional growth of teaching and management personnel.

The answer to the demands of the time was the article M. Sotserdotov and M. Cherpinsky "School Science, his subject and tasks" (1969), which had a methodological character and significantly influenced the development of the theory of education management in the specified period [30]. During this period, the work of J. Wisgard and other authors of the "School of Pedagogy" is also published, in which a separate section is devoted to issues of school education.

A direct unit of the school is devoted directly to the school, which deals with the unity and teamwork in the work of the school, planning and organizing methodological work.

In the 1970s and 1980s, the bar of claims to the heads of the education sector rose again after the adoption of the resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR of June 20, 1972, No. 463 "On completing the transition to universal secondary education of young people and the further development of a comprehensive school", which before bodies the people's education put forward the task of completing the implementation of secondary education, the transition to new curricula and programs [18, p. 168; 23, p. 98-100]. On November 28, 1973, the order of the Ministry of Education of the USSR No. 266 "On Improving In-Service Leadership and Control in Secondary Schools of the Ukrainian SSR" was issued. It was one of the key documents of the time, which drew attention to the need for scientific management of the school.

Significant contribution to the development of the theory of management of the educational process at school belongs to Yu. Babansky and his theory of optimization of the educational process in school. The first work of the author dates back to the mid-1950s, but the most active activity dates back to the 1970s-1980s. During this period, a number of works devoted to the problems of managing educational work and optimizing the organization of the educational process in school [1; 2]. In the 1970s, certain changes were made in the views on the theory of educational management in the developed countries of the world.

Thus, the fourth stage is characterized by a system-integrated approach. Awareness of the importance of the level of professional competence, as a certain degree of the formation of professional knowledge, skills and some qualities of the individual, led to the creation of the first scientifically grounded educational and thematic plans for the improvement of the skills of school principals.

The fifth stage - from the 80's to the 90's - marks the beginning of an active research by the researchers of the classifications of personal professional qualities of the director of a secondary school and their influence on the functioning of the institution. School directors of these

years have chosen the staff of the educational institution. In the 1980s and 1990s, a significant number of works on a functional approach to education management appeared. In this period, the concept-terminology apparatus of school science is actively being developed. School management, as part of the development of a systematic approach, begins to be actively considered as a complex social and educational system. For the first time, a thoroughly systematic approach to school management was highlighted by Y. Konarzhevsky, one of the leading theories of education management at the end of the twentieth century. in the post-Soviet space. April 12, 1984, the Central Committee of the CPSU, the Council of Ministers of the USSR adopted Resolution No. 313 "On Further Improvement of the General Secondary Education of Youth and Improvement of the Working Conditions of the General School" Implementation of the school reform envisaged the improvement of the content of education, methods and means of education and education, further strengthening of the school's relations with life The high school was eleven years old. The main directions of secondary and vocational schools were approved by the decision of the Supreme Soviet of the USSR on April 12, 1984. A characteristic feature of this document was the presence of section VIII "Improving the management of public education" [20, p. 376; 23, p. 9-25, 105-114]. This section, like the whole document, is more political than the administrative-applied character.

Considerable attention is being paid to the training of senior school staff, which creates special centers for preparing the reserve for general school leaders, and so on. Particular attention is paid to the district administration of education [22, p. 133-138]. However, the main thing in the training of heads of educational institutions remains the ideological component, and not the perfect mastery of the fundamentals of the theory of management. At the higher level of management education begins to focus on the effectiveness of improving general secondary education, but this efficiency is proposed to be considered from the class positions in accordance with the political and ideological goals [22, p. 150]. The proof of this is the work of L. Kolesnikova and other authors "Efficiency of Education" (1991). On the one hand, this is a certain step forward, but on the other - the bases of knowledge on general pedagogy with the ideological postulates of the CPSU and the basics of the political economy of socialism are mixed in the work [15]. It should be noted that the issue of school management during this period in textbooks on pedagogy is given little attention. So, in the course of lectures on pedagogy T. Ilyina, which were published in 1984 and numbered about 500 pages, the section "School of Medicine" was allocated 21 pages, many of which were not related to the theory of education management and covered the ideological specificity [11] During this period, on the initiative of the Ministry of Education of the USSR, the series "Library of the Director of the School" begins, which is mainly applied in nature [31]. For the second half of the 1980s and early 1990s, the publication of works focused on the head of the school is typical. This is the work of M. Portnov's "ABC of School Management" (1991) [27]. During this period, the solid work of our compatriots comes through: E. Bereznik's "Modern School Leadership" (1983), V.

Bondar "Management Activities of the School's Director" (1987) and B. Kobzar "School Management of the Extended Day" (1988 .) [5; 14]. However, all these works are not complex and cover some aspects of the system approach, the issue of school planning, the organization and control of the educational process.

Consequently, this stage is characterized by an authoritarian-competent approach, they begin to impose requirements for the competence of the head of the educational institution, as the renovation and development of the school is impossible without a high level of professionalism of its head. Traditional management of educational institutions was focused on the implementation of instructions (instructions, recommendations, orders) of senior management bodies. The director of the school received instructions, tasks from the authorities that had to be carried out.

During *the sixth stage* - from the 90s till the 2000th the professional training of the managers of educational institutions was started. This stage covers the collapse of the USSR and the formation of an independent Ukrainian state, a gradual departure from the authoritarian style of governance in various fields and in education in general. The issue of granting a professional status to the head of an educational institution is getting worse. There is a need to teach the head of the school to manage the development of the school, direct the research and search activities of teachers and students. Along with the notion of "manager" began to widely use the term "manager". The management of education is developing, the issue of granting a professional status to the school head is exacerbated. The existing system for the improvement of the qualifications of the heads of educational institutions could not solve the problems of conceptuality, management professionalism [13, 28]. The requirements for the qualification of heads of educational institutions are improved in the case of assigning them qualification categories, which include the following indicators: qualification; professionalism; performance activity. An analysis of them testifies to the orientation towards the formation of the operational sphere, with a clear underestimation of the needs-motivational and reflexivity-evaluating spheres of their activity [16, 35-38]. In this period published G.A. Dmitrenko [9], N.L. Kolominskii [16], in which the essence of educational management is revealed, work related to the understanding of the need for the training of professional managers - education managers [33; 47; 10, 8]. There is a development of the national education system; the legislative and normative base of the step-by-step system of training specialists is formed; state standards of quality of education are developed; structural reorganization of higher educational institutions, magistrates [4, 92]. So, for the sixth stage, a management-adaptive approach is typical. The general use of the term "manager of education".

The seventh stage - from 2000 to 2009 - is characterized by the development of a system of professional training of leading educational staff - an innovative-reflexive approach.

There are first attempts of higher educational institutions to prepare a new generation of managers of educational institutions. Since 2000, the Ministry of Education and Science of Ukraine has developed the educational

qualification of the Master in specialty 8.000009 - "Management of educational institutions", which corresponds to the State Standard of Higher Education and is part of its branch component. At this stage, the professional training of masters in this specialty began in higher educational institutions of Ukraine [13; 4]. Masters' professional training programs specializing in "Management of Educational Institutions" are being developed and improved, teaching aids, methodical recommendations, etc. are issued. Professional training of school administrators has become a full-fledged component of Ukraine's continuing vocational education system since 2000. For the preparation of masters in the new specialty and the improvement of the qualifications of the heads of educational institutions, appropriate programs and curricula have been developed. The higher education institutions of the IV level of accreditation of different types and forms of ownership and institutes of postgraduate pedagogical education are engaged in the professional training of masters in the specialty "Managers of educational institutions" in Ukraine. The system of higher and postgraduate education in Ukraine undergoes significant changes, which are defined in the general context of European integration. Of particular importance is the process of implementing European norms and standards, which requires a clear differentiation of requirements for updating the content of education and training of specialists of various educational qualification levels, certain forms of training and control, educational innovations [4, 383]. V.E. Berek notes that in the polyphony of pedagogical innovations the changes in the activity of higher educational establishments, their ability to respond situatively to the requests of practitioners and, at the same time, to maintain their mission to increase professional training, and the formation of professional competence of a specialist, are of particular importance. This involves a reorientation of the forms and methods of organizing training that would meet the peculiarities of the current socio-cultural situation and the task of updating the system of vocational education [8, 7]. We agree with the opinion of G.V. Kashkaryov [13] states that the modern manager must be significantly different from the traditional leader. This is due to new conceptual and technological approaches to activities, namely, humanization and democratization, human centered outlook, results management, programmatic, targeted and personally oriented management approaches, and other managerial innovations [35]. Scientist L.I. Danilenko [8] states that despite the emergence of topical works on planning of competence development and the training of leading pedagogical staff, a number of important aspects, in particular, the problem of selection and systematization of scientifically determined content, the definition of the rational structure and forms of integrated plans for the training and continuous improvement of the skills of education workers, do not have a sufficiently complete theoretical justification. The most important condition for implementing the main provisions of the concept is the development of theoretical issues and the preparation of a systematic approach to long-term plans for the continuous improvement of the skills of teaching staff, including school directors. Such plans are "system-complex", since they constitute a unified system as a subject of work with personnel at the state, oblast,

and other levels, and in terms of content at each, complexly coordinated in general and differentiated at each level work with personnel taking into account specifics and possibilities of realization. There is a need to create system-complex programs and plans based on the selection of purposeful, meaningful, systematic information, which contains a set of methodological, normative, theoretical, subject-specific, methodological knowledge and practical skills necessary for the successful implementation by the manager of educational institutions of their official functions. How spontaneously claims L. E. Sigaeva, today the number of educational establishments has significantly changed, new types of different forms of ownership have appeared, and specialists are trained in new specialties that correspond to changes in the labor market. Such opportunities further expand the right of citizens to receive education through the possibility of choosing a form of education: full-time, evening, part-time, out-of-school, distance "[28, 164]. For Ukraine, with an extensive network of educational institutions of state and non-state forms of ownership, the management of the branch of education is characteristic, combining both elements of centralized and decentralized systems with the deployment of horizontal and vertical links between different levels and subjects of management, in this regard A positive role in improving the quality of management should be played, for example, by the planned measures for: expanding the decentralization factor, which creates better conditions for the democratization of governance, the development of creativity and the initiatives of the collection educational institutions; training of education managers; creation and development of open universities [28, 164]. In his work L.B. Lukyanova [19, 253] emphasizes that the transience of changes in modern society objectively predetermines the need to form a person capable of perceiving and creating changes that is designed to perceive these changes as natural norms. At the same time, the perception of the totality of changes is impossible without satisfying the educational needs of man throughout his life. Consequently, modern education should acquire an innovative content for changing educational needs, and subjects of the educational process - the ability of innovative lifestyles and learning. Analyzing the normative documents in the field of education management, we determine that based on the decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Protocol No. 2/1-4 of February 23, 2006): "Increasing the efficiency of higher education is a determining factor in the growth of the socio-economic potential of the state" in paragraph 9 it is noted that the department of work with the personnel of higher education and civil service needs: 9.1. To develop the program "Head of a higher educational institution", foreseeing, in particular: the creation of standard requirements for the manager of higher education and the introduction of effective technologies for its training and professional development; creation of means for diagnosing the level of readiness of the head for effective management activity; developing a system for monitoring the activities of the manager at the university, regional, national and European levels; development of new approaches to formation of a reserve for a post of head of a higher educational establishment". L. B. Lukyanova emphasizes that the constant mastering of new

knowledge, methods and technologies is an absolute factor in supporting the appropriate qualification of specialists, which substantiates the guiding principle of modern education - its continuity, which determines the strategic reference point for social progress [19, 253]. V.E. Berka highlights the principles of training future education managers: science, system and consistency, harmonization of learning process, integrity, motivation, activity of the individual, individualization of education, developing education, practical orientation; unity of consciousness and behavior; continuity and systematicity; the unity of the pedagogical requirements of the integrated approach; value-based approach; education in the team of positive motivation, positive imitation, practical orientation [9, 113]. The specific principles of the professional training of future managers of education include: the principles of integrity, continuity, integrability, interdisciplinarity, voluntariness and accessibility, variability; practical orientation; orientation on the development of the value-motivational sphere of the individual; The expediency of combining the forms, methods and means of training and education, the content and objectives of the professional training of education managers [9, 113-114] The integral part of the pedagogical process (training) is the educational process in the university, which combines scientific, educational and methodological activities, work on selection, preparation and improvement of professional qualification of professors' staff, scientific work of students; creation, development and improvement of information and educational material and technical base. In the conditions of the master's degree in higher education institutions for the educational process, such forms of training as lectures, seminars, laboratory works, practical and group classes, colloquiums, business and role games, theoretical (scientific and practical) conferences, control works, computer testing, consultations, individual interviews, independent work of the masters, educational, managerial and pre-diploma practice, performance of graduation qualification (master's degree) work, etc. The main components of the educational process, which determine the direction of professional training of the Master in the specialty are the task, content, methods, techniques, means, forms of training, methods of stimulating learning activities and monitoring its effectiveness. Between the components of the educational process there are regular relationships. Taking into account social needs, the purpose of the educational process determines the specific tasks of learning, its content, which in turn determines the choice of methods, forms and means of learning [13, 33-34].

The eighth stage - from 2009 to 2018 - is characterized by the improvement of the training system of the education manager by updating the professional-managerial training of a future specialist.

Some of the global trends are inherent in the modernization of the content of education managers' training. Since 2009, the Ministry of Education and Science of Ukraine has developed a number of industry standards on the quality of training of management specialists (the direction standard of higher education in Ukraine, the

educational-professional program of preparation for a bachelor's degree in the field of preparation 030601 "Management" of the field of knowledge 0306 "Management and administration" from 09.02.2009 Direction standard of higher education of Ukraine Educational and professional program of master's degree in the specialty 8.03060104 "Management of foreign economic activity" of the field of knowledge 0306 "Management and administration" from 22.04.2011 p. ; higher education 073 specialty" Management "for the first (bachelor) level of higher education from 29.10.2018 year).

Such a decision was made because the training of management personnel for educational institutions requires filling the content of curricula not only with the disciplines of the psychological and pedagogical cycle, but a number of disciplines from various scientific fields, including the economic direction. Today, the head of the educational institution is a specialist who thoroughly has management technology based on the use of modern management bases.

Starting from 2015, according to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 29, 2015, No. 266 "On the peculiarities of the introduction of a list of branches of knowledge and specialties under which higher education students are trained", the training of the head of educational institutions is carried out in branch 07 "Management and administration" and specialty 073 "Management" (Management of educational institutions (by type). According to the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Procedure for preparing higher education graduates of the degree of doctor of philosophy and doctor of sciences in higher universities graduate institutions (scientific institutions) from 23.03.2016 the opportunity to obtain a doctor of philosophy and on specialty 073 "Management".

Conclusion. Thus, the urgency of the modernization of the professional training of education managers is related to the need of the society to have highly qualified specialists (teachers, heads of educational institutions, scientific workers) who are able to: master knowledge of the theory of social systems management, philosophy of education, sociology and management psychology, pedagogy, foundations market economy, management, finance and law, marketing, computer literacy, state, native and foreign languages, etc. ; realize the goals of reforming education; creatively comprehend the purpose and tasks of the functioning of institutions and educational institutions and their management, the prospects for their development, the essence of innovative theories, ideas, modern technologies. In the last years, the content and structure, forms, methods and means of teaching, education and management have substantially changed. Such radical reformation of education requires high-quality high-tech training of teaching staff throughout their lives, in particular, in the postgraduate period, when the subsystem of professional growth of pedagogical workers plays an important role: from a qualified teacher to the head of an institution or educational establishment, a scientific worker, a competent citizen of a modern society of continuous education.

ЛІТЕРАТУРА

1. Babansky Yu. K. Selected Pedagogical Works. M. Pedagogics, 1989. 560 pp.
2. Babansky Yu.K. Optimization of the pedagogical process: (in answers and answers). 2nd ed., Pererab. and add. K. I'm glad. Shk., 1983. 287 pp.
3. Bereznyak E.S. Management of the School's work. - K. I'm glad. school, 1970. 262 pp.
4. Bereta V.E. Theoretical and methodological bases of professional training of masters in education management: diss. ... d. Ped. N. : special 13.00.04 «Theory and methods of professional education». Kyiv, 2008. - 450 p.
5. Bondar V.I. Management activity of the school principal: didactic aspect. K. I'm glad. Shk., 1987. 160 p.
6. Vizgard Ya. A. Pedagogics of the school: [manual]. Part II The theory of upbringing. School Studies. Perm, 1969. - 324 p.
7. Hopkins D. Evaluation for School Development. Lviv: Chronicles, 2003. 256 p.
8. Danilenko L.I. Modernization of the content, forms and methods of managerial activity of the director of a secondary school: monograph. K. Logos, 1998. 140 p.
9. Dmitrenko G.A. Strategic management: Targeted education management based on a qualitative approach: teaching. manual. K. IZMN, 1996. 140 p.
10. El'nikova G.V. Fundamentals of Adaptive Management (lectures). X.: Issued. gr. "Basis", 2004. 128 p.
11. Ilyina T. A. Pedagogics: The course of lectures. Study manual for students of ped. Institutov. M. Enlightenment, 1984. 496 pp.
12. Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine - 1959 [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.history.org.ua>.
13. Kashkaryov G.V. Preparation of masters for management of an educational institution in the conditions of personally oriented education [Electronic resource]. 2007. Access mode: http://www.bdpu.org/scientific_published/pedagogics_4_2005/11.
14. Kobzar B. S. Management of the School of Extended Day. K. I'm glad. Shk., 1988. 188 pp.
15. Kolesnikov, LF, Efficiency of Education. M. Pedagogics, 1991. 272 pp.
16. Kolominsky N.L. Conflicts and Psychological Training of Education Managers to Their Forecasting, Prevention and Resolution. Conflict in Society: Diagnosis and Prevention: Mat. III International sci. pract. Conf. Kiev. Chernivtsi, 1995. pp. 303-307.
17. Lay V.A. Experimental Pedagogy. Moscow stock magazine. Society. Leningrad. 1927. 122 p.
18. Levkovsky M.V. History of pedagogy: teaching method. manual. K. Center for students. lit-ry, 2008. 190 p.
19. Lukyanova L. B. Educational models of adult education. Kharkiv: Style-Publishing, 2008. P. 252-262.
20. Lyubar O. O. History of the Ukrainian School and Pedagogy: Teach. manual. K. Knowledge, 2006. 447 pp.
21. Mosyshenko V.A. History of pedagogics of Ukraine in persons: teaching. Manual. Sumy: VTD "University Book", 2005. 266 p.
22. Myasnikov VA General Education School at a New Stage. K. I'm glad. Shk., 1986. 168 p.
23. People's education in the USSR: a collection of normative acts. M. Yurid. Lit., 1987. 336 p.
24. Basic documents about the school / composition. E. S. Bereznyak. K. Soviet school, 1982. 399 p.
25. Pedagogics / ed. I. A. Kairova. M. Uchpedgiz, 1939. 514 pp.
26. Pedagogics / ed. P. N. Gruzdeva. M. Uchpedgiz, 1940. 624 pp.
27. Portnov M.L. ABC of School Management. M. Enlightenment, 1991. 191 pp.
28. Sigaeva Larisa. Modernization of adult education system in independent Ukraine. K. Khmelnytsky, 2008. P. 158-165.
29. Siropolko S. History of education in Ukraine. K. Science thought, 2001. 912 p.
30. Sotserdotov N.I. School teaching, its subject and tasks. Soviet pedagogy, 1969. No. 9. P. 81-83.
31. Spector A. Y. Finances and economic activity of the school. M. Enlightenment, 1984. 208 p.
32. Sukhomlinsky V.O. Selected Works: 5 t. K. I'm glad. Shk., 1977. T. 4 640 pp.
33. Management of an educational institution: teaching method. Manual. X. 2003. Ch. 1. 152 p.
34. Fitsula M. M. Pedagogics: Teach. manual for the stud higher ped shut up education K. Academy, 2000. 544 pp.
35. Shakurov R. Kh. Socio-psychological bases of management: the leader and pedagogical collective / M. Enlightenment, 1990. 208 p.
36. Schooling / ed. A. N. Volkovsky and M. P. Malysheva. M. State study.-Ped. from the Ministry of Education of the RSFSR. 1955. 518 p.

Normative-legal principles of historical and local lore work institutions of extracurricular education of Ukraine (second half of the XX - beginning of the XXI century)

I. V. Parkhomenko

Sumy State Pedagogical University named after. A.S. Makarenko (Sumy, Ukraine)
Corresponding author. E-mail: parkhomenkoiv@ukr.net

Paper received 25.04.19; Accepted for publication 08.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-12>

Abstract. The article deals with the issue of formation and improvement of the normative and legal base of historical local lore studies of institutions of extracurricular education of Ukraine from the second half of the XXth century to the beginning of the XXI century in the context of four stages determined by the author. The normative and legal documents that outline the peculiarities of the formation, development and transformation of the out-of-school education system of the Ukrainian SSR and independent Ukraine are analyzed.

Keywords: *normative-legal base, historical and local lore work, institutions of extracurricular education, tourist-local lore direction.*

Introduction. The process of creation, formation, reformation of the normative and legal base of the system of out-of-school education, which lasts for about a hundred years, is defined by certain stages, attempts to create new, perspective perspectives, concepts and destroy old dogmas and stereotypes. This process is ambiguous, full of contradictions, and, in the time of modern reformation of the educational system of Ukraine, requires deep analysis and research.

Analysis of the last researches and publications. The theoretical foundations of the normative-legal framework of the activity of institutions of extracurricular education are reflected in the writings of such modern scholars and practitioners as V. Berek, A. Gutsol, N. Davidiyuk, M. Kosilo, V. Marinych, R. Naumenko, N. Perepelytsya, V. Redina, S. Semoma, L. Tikhenko and others like that.

Thus, in particular, in the dissertation works V. Berek and A. Gutsol investigate the normative and legal regulation of the activities of institutions of extracurricular education Ukrainian SSR and independent Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the legal and regulatory framework of historical and local lore work with children in institutions of extracurricular education in the second half of the twentieth century - the beginning of the XXI century.

This period covers the existence of a system of out-of-school education in the two states (Ukrainian SSR and Ukraine). We consider a comparative comparison of these two systems, the comparison of specific features, the emphasis on contradictions and disadvantages. The historical and local lore work with children is one of the priority tasks for institutions of extracurricular education of tourist-local lore direction, therefore, first of all, in this exploration, we analyze the legal and regulatory principles of such institutions.

The article uses theoretical **methods of research** (analysis of scientific sources on the problem, synthesis, generalization and comparison).

Results and discussion. Analysis of the regulatory base of institutions of extracurricular education of the tourist-local lore direction of the second half of the XXth - beginning of the XXI century. We will carry out according to the four stages of formation and

development of the system of out-of-school education: the first stage (1952-1973), the revival and development of the system of out-of-school education; the second stage (1973-1991), from the systematization and streamlining of the system of out-of-school education to its stagnation and de-ideologization; the third stage (1991-2000), the reformation of the system of out-of-school education, the clearance from Soviet dogmas and principles; fourth stage (2000-2017), updating the system of out-of-school education, bringing it in accordance with the world standards of education.

The first stage (1952-1973) covers the post-war period of the restoration of the system of public education of the UkSSR, the times of the Khrushchev thaw, the liberalization of public life, the humanitarian sphere, and the beginning of «stagnation», the centralization of all spheres of life. This stage was determined not only by the restoration of industrial and industrial capacity of the Ukrainian SSR after the Second World War, but also by the revival of the system of out-of-school education and the proclamation of the course for its rapid development, the promotion of extracurricular education as an alternative to «school education».

50th years of the twentieth century is characterized by special attention of public education bodies to rationalization of the network of institutions of extracurricular education, improvement of the regulatory framework aimed at creating favorable conditions for their activities. So, if in the USSR up to 1952, from 35 to 60 institutions of extracurricular education were created per year, then only in 1953 170 establishments were opened. [2, p. 51-52]

In September 1952, on the initiative of the Central Committee of the Komsomol and the Ministry of Education of the Union Republics, a All-Union Meeting on Extracurricular and Out-of-School Education was held. The result of the meeting was the resolution, which identified the main proposals: improving the quality of educational work, helping schools, Komsomol, pioneer organizations improve out-of-school and extracurricular work with children, coordinating extracurricular activities, and prospects for its further development. [14]

The rapid growth of the network of institutions of extracurricular education, the differentiation of the

functions, the need to provide with skilled personnel, and the improvement of the quality of their work have led to the need for ordering the system and types of these institutions. The decision of the Council of Ministers of the USSR (1952) «On the ordering of the network, the introduction of standard states and the establishment of salaries for employees of out-of-school institutions» established a single nomenclature of institutions of extracurricular education, defined the legal status of their employees, outlined ways for further development of these institutions in the urban and rural areas. [2, p. 5]

The course to increase the network of institutions of extracurricular education in the city and the countryside, the involvement of clubs, houses, palaces of culture and other educational institutions in educational work with children was also laid down in the VI Five-Year Plan for the Development of the National Economy in 1956-1960. [9, p. 46]

A significant role in improving the activities of institutions of extracurricular education was made by the Law «On the Strengthening of the Studs' Layouts with Life and on the Further Development of the National Education System in the USSR», adopted on December 24, 1958. In 1959, a similar law was adopted in the Ukrainian SSR. These laws became the basis for improving the content, forms and methods of extracurricular education. [9, p. 53-61]

In the previously mentioned normative-legal documents, the need for the development of a very diverse personality, the cultivation of her creative abilities and potential was noted. Therefore, along with the most massive at that time, the directions of out-of-school education, technical and ecological-naturalistic, other areas begin to develop intensively, including tourist-local lore studies. The following normative documents lay the foundations for improving and diversifying of the forms of work with children.

If the first stage is characterized by the increasing the number of institutions of extracurricular education, then at the beginning of the second stage, we observe the growth of the institutions of the out-of-school education themselves (the number of pedagogical workers, circles, children's coverage, etc.).

The beginning of a new *second stage* of the formation of a legal and regulatory framework for institutions of extracurricular education (1973-1991) outlined the All-Union Law of July 19, 1973, «Fundamentals of the Legislation of the Union of Soviet Socialist Republics and the Union Republics on People's Education».

Article 5 «Fundamentals of Legislation» defined «extracurricular education» as one of the components of public education. Section VIII of the Law is entirely devoted to extracurricular education and the upbringing of children. The purpose of the creation and development of a network of institutions of extracurricular education in the USSR in accordance with Article 51 of the Law is the development of children's interests and abilities, the implantation of skills in social and labor work, vocational guidance, education, autonomy, interest in science, literature, technology, art, military patriotic education. , providing meaningful leisure and recreation, smoking and strengthening the health of children and young people. [3]

The Ukrainian version of the «Fundamentals of the legislation of the USSR and the Union republics about the people's education» appeared later with the adoption of the Law of the USSR «National education» of October 1, 1974. [7]

During this stage the process of differentiating the interests of children was reflected in the creation of a wide network of specialized institutions of extracurricular education, the main task of which was to ensure the development of children's creative abilities in one or another field of knowledge, to promote self-realization in accordance with their individual needs.

However, the second stage is characterised by mass of the phenomenon of extracurricular education. The network was constantly expanding and in order to avoid absorbing quality by the quantity it required a certain structuring and ordering. To that effect, the Council of Ministers of the USSR issues a resolution «On the nomenclature and the procedure for institutions of extracurricular education», which provides for creating an accurate list of out-of-school institutions as of January 1976. As a result of this work, such a list was approved by the Ministry of Education of the USSR on January 12, 1976, and it contained 12 types of institutions of extracurricular education (houses and palaces of pioneers, young tourists 'stations, naturalists, technicians, pupils' rooms, children's and youth sports schools, children's youth clubs of young sailors, palaces of culture, children's parks, libraries and camps, stadiums, art and music schools. children's choir studios have added to the list. [1, p. 228]

Indeed, the tourist-local lore direction of out-of-school education (instructional, methodological, organizational and mass work, circular work) was regulated by the «Regulation on Republican, Regional, Regional, District Youth Tours (approved by the Ministry of Education of the USSR on January 19, 1977). [1, p. 244-248]

Contrary to the optimistic statistical data of the rapid development of the system of out-of-school education in the 70's of the twentieth century, the main disadvantage was excessive politicization, which was reflected mainly on the content of its implementation. Another problem of the whole system of public education of the Ukrainian SSR during the first and second stages was the lack of skilled personnel who could support it during the rapid development and expansion of the network.

In the early 80's, the course was taken to fundamental reevaluation of the teacher training system for work in the institutions of extracurricular education. Thus, on October 31, 1980, the resolution of the Council of Ministers of the USSR on the enhancement of tourist-local lore activity in the country was issued through the establishment of interaction between state authorities, local self-government and public organizations. [10, p. 140]

Against the backdrop of crisis phenomena that were brewing in various spheres of the state's vital activity, the permanent struggle of central authorities with opposition movements was the issue of the development of the education system, the more institutions of extracurricular education were no longer on the agenda.

And even after the adoption of the resolution by the Verkhovna Rada of the USSR on April 12, 1984, «On the main directions of the reform of the general and

vocational schools» did not significantly change the situation. The document was declarative and did not correspond to the realities of the political confrontation that swept the country.

The processes of systemic disintegration that took place in the late 1980s in the society, the political system, and the national economy of the USSR led to the cessation of its existence on December 26, 1991. Instead, new independent states, including Ukraine, appeared on the political map of the world.

Thus, during the second stage, the process of systematization and streamlining of the network of institutions of extracurricular education, the work of which has now been defined by standard regulations and other normative documents, continues. In the background of the economic and political crisis at the end of the second stage, we state the manifestations of the stagnation of the system of out-of-school education, its gradual deideologization.

The beginning of the *third stage* was the Law of Ukraine «Education», adopted on the dawn of independence of Ukraine on May 23, 1991, which consolidated the directions of reforming the Ukrainian legal and regulatory base of out-of-school education, clearing it from Soviet dogmas and principles.

Article 38 of the Law defines extracurricular education in Ukraine as a part of the structure of education, which is responsible for the level of development of abilities, inclinations, talents of children, pupils, students. Also, institutions of extracurricular education are tasked with meeting the interests, demands and needs of the professional development of the younger generation on the principles of voluntarism, transparency and democracy. [5]

An important document in this group is the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About the State National Program «Education» («Ukraine XXI Century»))» of November 3, 1993, in which the priority strategic task of extracurricular education and upbringing was to determine the creation of conditions for obtaining additional education for children through their participation in various activities, including tourist-local lore direction. [11]

In accordance with the «Measures to implement the State National Program «Education» («Ukraine XXI Century»)), in 1993, the Ministry of Education of Ukraine and the Institute for System Research of Education developed a «Concept of the main directions of development and renewal of the activities of institutions of extracurricular education of Ukraine», which defined the basic tasks and guidelines for the development of the organizational structure, the updating of the content of extracurricular education and historical and local lore work in institutions of extracurricular education in the early 90's. [8]

In accordance with the Concept, a «Regulations on an Out-of-School Educational Institution» was approved, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on January 26, 1994. [13]

It should be noted that in the early 90's of the twentieth century the system of education in general, and the system of extracurricular education in particular, were in a state that did not meet the needs of the newly created state, the

transformation of various spheres of public life. This was mainly reflected in the discrepancy between the level and peculiarities of contemporary education with individual inquiries, social challenges and world trends.

The current state of the normative-legal base of institutions of extracurricular education of tourist-local lore direction is determined by the permanent process of updating this system, bringing it in accordance with the world standards of education. So, let's consider the main components of the system of normative-legal support of historical and local lore work in institutions of extracurricular education of the *fourth stage*.

The last stage of updating the legal base of institutions of extracurricular education begins with the adoption of the Law of Ukraine «Out-of-School Education» on June 22, 2000. This legislative act consolidated the status of extracurricular education, outlined its structure and organizational principles. [6]

The latest Education Act, which reflects the latest trends in the development of this industry, is the Law of Ukraine «About Education» of September 5, 2017, where the article 10 defines out-of-school education as one of the components of education in Ukraine. The law clearly defines the purpose of out-of-school education as a development of children's and youth's abilities in the fields of education, culture, science, physical culture and sports, obtaining the initial professional competences required for socialization, self-realization and professional development. [4]

In a separate group of normative legal documents refer the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Today are relevant and those that create conditions for the functioning of institutions of extracurricular education of the resolution «The approval of the list of types of out-of-school educational institutions and the Regulations on the out-of-school educational institution», «Improving the organization of work on the education of children and young people in extracurricular educational institutions», «About the approval a plan of measures to increase the level of patriotic education of students and students through the systematic thematic excursions with the visit of objects ulturnoyi heritage», «The approval of study in the period up to 2010» and so on.

It is in the «Regulation on the Extracurricular Educational Institutions» (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 6, 2001) a comprehensive list of specialized institutions of extracurricular education of the tourist-local lore direction is prescribed: «Centers, houses, clubs, tourism bureau, local lore studies, sports and excursions of student youth, tourist-local lore creativity of student youth, station of young tourists». [12]

The next group of normative legal documents, we distinguish the Decrees of the President of Ukraine, which consolidate the main strategic directions of development and reform of the sphere of extracurricular education.

Thus, conceptual ideas and views on the development of out-of-school education are reflected in the Decrees of the President of Ukraine «The National Doctrine of the Development of Ukraine's Education in the 21st Century», «The National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021», «Measures to Ensure the Priority Development of Education in Ukraine» and

«Measures for the Development of the System for the Detection and Support of Gifted and Talented Children and Youth», «Measures to Support the Local Lore Movement in Ukraine», etc.

Conclusions and prospects of further scientific research in this direction. In this scientific research, we highlighted the normative and legal documents that outline the conceptual directions, structural and organizational principles, means, forms, and other aspects of the historical and local lore work of institutions of extracurricular education in the tourist-local lore direction of the second half of the XXth - the beginning of the XXI

century. The process of their continuous updating in accordance with current challenges and inquiries in the educational environment continues to this day.

Therefore, it is quite logical to further improve the regulatory base in this area and this process must take place in a comprehensive manner, through the coherence of the actions of all its subjects. Separately, a mechanism for interaction between state authorities and civil society institutions in the field of historical and local lore work with children and out-of-school education services is required.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внешкольное образование / под. ред. Л.К.Балясной. – Москва : Просвещение, 1978. – 256 с.
2. Вопросы внеклассной и внешкольной работы с детьми: Сборник статей / Упр. школ М-ва просвещения РСФСР. – Москва : Учпедгиз, 1955. – 232 с.
3. Закон СРСР «Основы законодательства союза ССР и союзных республик о народном образовании» от 19.07.1973 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14639.htm>
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-XII. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
6. Закон України «Про позашкільну освіту». 2000 р. Позашкільна освіта в Україні : нормативно-правове регулювання : в 2 т. – Київ : Форум, 2009. – Т.1. – С. 59-84
7. Закон УРСР «Про народну освіту» від 01.10.1974 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html
8. Концепція основних напрямків розвитку та оновлення діяльності позашкільних закладів України. – Київ : Освіта, 1993. – 47 с.
9. Народное образование в СССР : Общеобразоват. школа : Сборник документов 1917-1973 гг. – Москва : Педагогика, 1974. – 559 с.
10. Народное образование в СССР : сб. нормат. актов / [сост. Н.Е. Голубева]. – Москва : Юрид. лит., 1987. – 333 с.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)» від 03.11.1993 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» від 06.05.2001 р. № 433. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF>
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про позашкільний навчально-виховний заклад» від 26.01.94 р. № 45. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-94-%D0%BF>
14. Резолюция Всероссийского совещания по вопросам внеклассной и внешкольной работы с детьми. 10-14 сент. 1952 г. / Упр. школ М-ва просвещения РСФСР. – Москва : Учпедгиз, 1953. – 15 с.

REFERENCES

1. Out-of-school education / under. edit L.K.Balyasnoy. – Moscow : Enlightenment, 1978. – 256 p.
2. Issues of out-of-school and extracurricular work with children : collection of articles / Department of Schools of the Ministry of Education of the RSFSR. – Moscow : Uchpedgiz, 1955. – 232 p.
3. The USSR Law «Fundamentals of the Legislation of the Union of the SSR and the Union Republics about National Education» dated 19.07.1973 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14639.htm>
4. The Law of Ukraine «Education» dated 05.09.2017 No. 2145-VIII. [Electronic resource]. – Access mode : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. The Law of Ukraine «Education» dated 23.05.1991 No. 1060-XII. [Electronic resource]. – Access mode : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
6. The Law of Ukraine «Extracurricular Education». 2000. Out-of-school education in Ukraine : legal regulation : in 2 t. – Kyiv : Forum, 2009. – Т.1. – P. 59-84.
7. Law of the USSR «About National Education» dated 01.10.1974 [Electronic resource]. – Access mode : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html
8. Concept of main directions of development and updating of activity of out-of-school establishments of Ukraine. – Kyiv : Education, 1993. – 47 p.
9. National education in the USSR: general education school : collection of documents from 1917-1973. – Moscow : Pedagogics, 1974. – 559 p.
10. National education in the USSR : collection normal acts / [cons. NOT. Golubeva]. – Moscow : Yurid. Lit., 1987. – 333 p.
11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «State National Program «Education» («Ukraine XXI Century»)» of 03.11.1993 [Electronic resource]. – Access mode : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
12. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the list of types of out-of-school educational institutions and the Regulation on the out-of-school educational institution» of 06.05.2001 No. 433. [Electronic resource]. – Access mode : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF>
13. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Approval of the Regulation on the out-of-school educational institution» dated 26.01.94 No. 45. [Electronic resource]. – Access mode : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-94-%D0%BF>
14. Resolution of the All-Russian meeting on out-of-school and extracurricular activities with children. September 10-14 1952 / Department of Schools of the Ministry of Education of the RSFSR. – Moscow : Uchpedgiz, 1953. – 15 p.

Емпірична модель стратегій реагування молоді на небезпеку щодо ураження ВІЛ

В. Г. Сенкевич

КУ «Обласний медичний спеціалізований центр» Житомирської обласної ради, Кафедра психології розвитку та консультування, Житомирського державного університету імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: senkevichvika@gmail.com

Paper received 26.04.19; Accepted for publication 09.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-13>

Анотація. У статті представлено результати факторного аналізу чинників реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ в юнацькому віці; виявлено та описано найвагоміші характеристики реагування на небезпеку, які представлено у вигляді окремих факторів (стратегій) з асертивним, фобічним, агресивним та ігноруючим варіантами реагування.

Ключові слова: реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ; контроль над ризиком інфікування ВІЛ; емпатія; агресивна, фобічна, ігноруюча та асертивна стратегії реагування на небезпеку.

Вступ. Сучасна українська молодь, внаслідок власного трансцендентного пошуку, постає перед різноплановими ризиками: відкриття доступу до світової мобільності, стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій з пропозицією широкого спектру ризикованих задоволень, уявлення про втрачені можливості на тлі військового конфлікту, послаблення контролю батьків у поєднанні з відсутністю досвіду конструктивного самоконтролю. Таке перебування у стані співвідношення наявних ризиків та можливостей знижує актуальність особистісної значущості контролювати небезпеку ураження ВІЛ. Зокрема, вживання наркотиків у компанії друзів з метою вільного спілкування, «розслаблення», зняття стресу є поширеною практикою серед підлітків, особливо у сільській місцевості та невеликих містах України [1]. Реалії останніх років підкреслюють важливість профілактичних заходів для молоді, але потребують зміщення акцентів на врахування психологічних детермінант реагування на небезпеку. Науковий дискурс пропонує застосування психологічно обґрунтованих профілактичних програм з формування безпечної поведінки, беручи за основу ключові патерни реагування на небезпеку: знання, ставлення та поведінку в ситуаціях загрози ВІЛ. Однак диференціація психологічних стратегій реагування на небезпеку ураження ВІЛ ще не ставала предметом спеціальних досліджень.

Короткий огляд публікацій з теми дослідження. Поняття реагування широко представлене у психологічній парадигмі різних наукових підходів. Зокрема, реагування з точки зору захисної поведінки на рівні інстинктів (З. Фройд); або раніше засвоєних моделей поведінки (Е.Берн); як задоволення ключових потреб (А. Маслоу); як копіювання або долаючої поведінки (Р. Лазарус, Е. Хеїм, С. Фолкман); як відповідь на вимоги соціального середовища (А. Бандура, У. Томас, К. Левін); як шляху до пристосування та адаптації (А. Налчаджян). Окремо відмічається важливість емпатійної детермінації реагувань в ситуаціях міжособистісної взаємодії (А.Адлер, Л.І.Божович, Т. П. Гаврилова, Л. П. Журавльова, О. В. Запорожець, С. Д. Максименко, К. Роджерс, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін та ін.). Низка дослідників розглядає реагування на небезпеку ураження ВІЛ з позиції адекватного особистісного ставлення індивіда до проблем

ВІЛ/СНІДу (Л. П. Бутузова, М. Ю. Варбан, Б. М. Ворник, І. В. Гришаєва, І. С. Кон, F. V. Vander Velde, М. М. Dolicini, J. A. Catania, J. D. Fisher та ін.). Наукова перспектива вбачається і у використанні в психології методів багатомірного статистичного аналізу, який дозволяє максимально повно реконструювати і моделювати не лише внутрішній, але й зовнішній психологічний світ людини [3; 6].

Реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ опосередковується обставинами небезпеки (ситуацією небезпеки) та ставленням до об'єкта взаємодії (об'єкта небезпеки), що вбачається нам як афективно-когнітивно-конативний процес з одночасним емпатуванням та контролем над ризиком [2; 4; 5]. В одному з наших емпіричних досліджень представлено структуру реагування молоді на небезпеку щодо ураження ВІЛ у вигляді чотирьох стратегій реагування з поєднанням емпатійної складової та контролю над ризиком ураження ВІЛ, умовним визначенням адаптивних і дезадаптивних варіантів такого реагування [5]. До стратегій з контролем над ризиком інфікування ВІЛ належать *асертивна* і *фобічна* стратегії, а *ігноруюча* і *агресивна* презентують реагування з відсутністю контролю над ризиком інфікування ВІЛ. Співдія з об'єктом реагування, включаючи високі або середні рівні прояву емпатійності, представлена в *асертивній* та *ігноруючій* стратегіях, а протидія об'єкту з низькою емпатійністю притаманні *фобічній* та *агресивній* стратегіям. До дезадаптивних у захисті від небезпеки належать: *фобічна*, *агресивна* та *ігноруюча* стратегії. Альтернатива вбачається в адаптивному варіанті захисту у вигляді *асертивної* стратегії реагування на небезпеку.

У попередніх дослідженнях отримано емпіричну перевірку зв'язків між структурними компонентами реагування молоді на небезпеку щодо ураження ВІЛ та емпатійністю, як здатністю суб'єкта до взаємодії або протидії об'єкту під час вибору стратегії реагування [1]; окремо розглядалася вікова диференціація показників емпатійності і структурних елементів реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ [4]. Разом з тим, не було представлено структуру реагування на небезпеку у вигляді єдиної моделі з поєднанням описаних стратегій реагування у якості окремих факторів у їх взаємозв'язках та ключових відмінностях.

Мета статті полягає у презентації емпіричної моделі стратегій реагування молоді на небезпеку щодо ураження ВІЛ за допомогою факторно-аналітичного дослідження взаємозв'язків між чинниками такого реагування, які представлено у графічному профілі чотирьох факторів (стратегій): *асертивного, фобічного, ігноруючого та агресивного*.

Матеріали і методи. Для вирішення поставленої мети нами використовувалися методи математичної статистики, зокрема кореляційний аналіз, факторний аналіз із застосуванням комп'ютерної програми «SPSS-15». Вихідна інформація була представлена у вигляді масиву даних дослідження, яке проводилося серед студентської молоді вищих навчальних закладів м. Житомира із загальною вибіркою 145 осіб [1]. Окрім того, у загальну вибірку також ввійшли працівники медичної та соціально-психологічної сфер професійної діяльності (22 особи).

Результати та їх обговорення. На початку аналізу ми виходили з того, що реагування людини на небезпеку ураження ВІЛ презентують чотири поведінкові стратегії: *асертивна, фобічна, агресивна та ігноруюча*. Кожна зі стратегій була визначена як окремий фактор з обчисленням математичних інтервалів представлення тієї чи іншої її характеристики (табл.1). За нашим припущенням, *асертивна* стратегія реагування базується на високих значеннях емоційної зрілості, високій емпатійності до загалу та до людей, які живуть з ВІЛ, високому рівні знань щодо ВІЛ/СНІД, адаптивних стилях копінг, відсутності або незначному досвіді небезпечної поведінки, високому контролю над

ситуацією інфікування ВІЛ, високій стурбованості особистою безпекою, об'єктивній оцінці ризику реального інфікування ВІЛ для себе та для інших, низькому коефіцієнті статевого ризику інфікування ВІЛ. На відміну від *асертивної, фобічна* стратегія реагування представлена низькими показниками як загальної емпатійності, так і до людей, які живуть з ВІЛ, середніми значеннями емоційної зрілості, дезадаптивними стилями копінг-поведінки, максимально високою стурбованістю особистою безпекою та високою оцінкою ризику інфікування ВІЛ, що поєднуються з низьким контролем над ситуацією інфікування та середньою поінформованістю з ВІЛ/СНІД, а також з незначним досвідом небезпечної поведінки та низькими значеннями коефіцієнту статевого ризику ВІЛ-інфікування. *Агресивна* стратегія реагування відображається найнижчим показником емпатійності та більшою мірою проявами антиемпатії, деструктивними моделями копінг, низьким рівнем знань з ВІЛ/СНІД, низькою стурбованістю особистою безпекою, поєднанням низьких значень оцінки реального ризику ураження ВІЛ для себе з високим значенням такої оцінки для інших, значний досвід небезпечної поведінки, високі значення коефіцієнта статевого ризику інфікування та низький контроль над ситуацією інфікування. *Ігноруючу* стратегію реагування від попередньої стратегії відрізняє низька оцінка реального ризику ураження ВІЛ як для себе, так і для інших та середні або високі показники емпатійності у ставленні до інших.

Таблиця 1. Інтервальні характеристики *асертивної, фобічної, агресивної та ігноруючої* стратегій реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ (в балах)

ПЕРЕВАЖАЮЧІ СТРАТЕГІЇ РЕАГУВАННЯ НА НЕБЕЗПЕКУ ЩОДО УРАЖЕННЯ ВІЛ	СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ РЕАГУВАННЯ НА НЕБЕЗПЕКУ ЩОДО УРАЖЕННЯ ВІЛ														
	ЕМОЦІЙНИЙ			КОГНІТИВНИЙ				ПОВЕДІНКОВИЙ				ЕМПАТІЙНИЙ			
	Емоційна зрілість	Стурбованість особистою безпекою	Емоційний копінг	Рівень знань з ВІЛ/СНІД	Оцінка реального ризику ураження ВІЛ для себе	Оцінка реального ризику ураження ВІЛ для інших	Когнітивний копінг	Досвід небезпечної поведінки	Коефіцієнт статевого ризику інфікування ВІЛ	Контроль над ситуацією інфікування ВІЛ	Поведінковий копінг	Стилі копінг-поведінки	Емпатійність до загалу	Емпатійність до ЛЖВ	Інтегральна емпатійність
АГРЕСИВНА	0 – 14	Від 0 до 4	3	Від 1 до 2	Від 0 до 50	Від 50 до 100	3	Від 3 до 5	Від 3 до 5	Від 0 до 3	3	Від 60 до 100	Від -20 до 5	Від -10 до 2	Від -30 до 9
ФОБІЧНА	Від 15 до 29	Від 5 до 10	2	Від 2 до 3	Від 50 до 100	Від 50 до 100	2	Від 0 до 3	Від 1 до 3	Від 0 до 3	2	Від 60 до 100	Від 6 до 15	Від 3 до 7	Від 10 до 24
ІГНОРУЮЧА	Від 0 до 14	Від 0 до 4	3	Від 1 до 2	Від 0 до 30	Від 0 до 30	3	Від 4 і більше	Від 3 до 5	Від 3 до 5	3	Від 60 до 100	Від 16 до 40	Від 8 до 20	Від 25 до 65
АСЕРТИВНА	Від 30 до 42	Від 5 до 8	1	Від 2 до 3	Від 30 до 70	Від 30 до 70	1	Від 0 до 2	Від 0 до 2	Від 3 до 5	1	Від 10 до 60	Від 31 до 40	Від 16 до 20	Від 51 до 65

Спочатку нами було обчислено чотири незалежні змінні для кожного респондента окремо, з представленням їх в описовій статистиці (табл.2). В інтерпретації комп'ютерної програми «SPSS-15» окремі фактори (стратегії) визначені, як «*agres*» (агресивність); «*fobic*» (фобія); «*ignog*» (ігнорування); «*assert*» (асертивність). Розрахунки здійснювалися для 145 осіб загальної вибірки.

У таблиці 2 наведено дисперсії кожного фактору та відсоток їх представлення від загальної дисперсії. У нашому випадку фактор «Агресивність» пояснює

приблизно 49% дисперсії, фактор «Асертивність» близько 40% дисперсії (табл.3).

Таблиця 2. Описова статистика для показників реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ

	Середнє значення	Стандартне відхилення
Агресивність	3,39	1,45
Фобія	4,93	1,54
Ігнорування	5,71	1,47
Асертивність	5,63	1,83

Таблиця 3. Інтерпретація сумарної дисперсії показників реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ

Компоненти	Початкові власні значення			Вибіркові власні значення			Суми квадратних навантажень		
	Загальна сума	% від загальної дисперсії	Сукупний %	Загальна сума	% від загальної дисперсії	Сукупний %	Загальна сума	% від загальної дисперсії	Сукупний %
Агресивність	1,95	48,79	48,79	1,95	48,79	48,79	1,95	48,67	48,67
Асертивність	1,36	33,96	82,75	1,36	33,96	82,75	1,36	34,08	82,75
Фобія	0,45	11,12	93,87	-	-	-	-	-	-
Ігнорування	0,25	6,13	100,00	-	-	-	-	-	-

Факторні навантаження ми представили у факторному полі, де всі респонденти згруповані відповідно до стратегій реагування. Об'єктивно, виділити окремі групи за факторами реагування досить складно (див. рис.1).

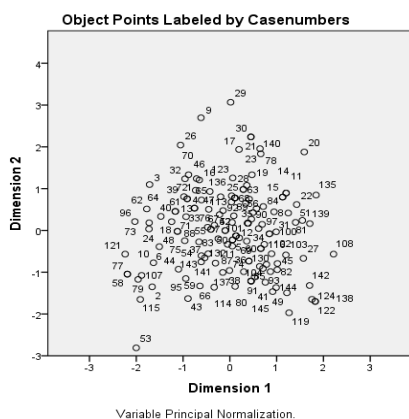

Рис. 1. Розподіл факторів реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ

Для візуалізації результатів було побудовано кореляційну матрицю з представленням кореляційних зв'язків у вигляді окремих векторів, що належать змінним, які вивчаються (Рис.2). Перші два фактори набирають близько 82% дисперсійного розподілу, де *агресивність* («*agres*») та *асертивність* («*assert*») знаходяться в одній площині виміру і протилежно спрямовані відносно одна одної. Натомість, вісь фобії («*fobic*») є умовним перпендикуляром до двох попередніх векторів. Вісь *ігнорування* («*ignor*») майже у рівній мірі віддалена від всіх інших векторів, що дозволяє представити модель реагування на небезпеку ураження ВІЛ, як тривекторну просторову конфігурацію. Таким чином, можемо констатувати, що взаємовиключаючими у реагуванні на небезпеку є стратегії *агресивності*, *асертивності* та *фобії* тоді як стратегія *ігнорування* найбільше наближена до трьох інших і є відносно межовим варіантом реагування, що потребує додаткового емпіричного вивчення.

Наступним етапом аналізу було обчислення додаткових змінних, які порівнювалися у чотирьох варіантах реагування (табл.4). Достовірні відмінності виявлені лише в *асертивній* та *агресивній* стратегіях реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ. Так, за результатами аналізу статевої диференціації реагувань встановлено, що жінки мають достовірно більшу схильність до *асертивності*, ніж чоловіки ($F=5,52$; $p \leq 0,02$). Також, серед респондентів більше схильні до *асертивності* працівники медичної сфери і психоло-

ги, що може пояснюватися їх професійною спрямованістю на розуміння та прийняття іншого у міжособистісній взаємодії ($F=3,01$; $p \leq 0,01$). Слід відмітити, що *асертивність* у реагуванні виявилася прямо залежною від рівня знань: зі зростанням інформованості молоді з питань ВІЛ/СНІД зростає показник *асертивності* респондентів ($F=4,88$; $p \leq 0,001$).

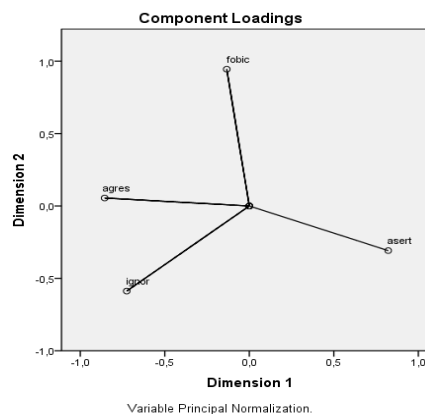

Рис. 2. Графічний профіль факторних навантажень реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ

Порівняльний аналіз засвідчив, що до *агресивності* у реагуванні більше схильні ті респонденти, які мали досвід небезпечної поведінки ($F=3,30$; $p \leq 0,01$). Однак, не встановлені взаємовпливи зазначених факторів, що першочергово вплинуло: *агресивність* на потенційний ризик у поведінці, або досвід небезпек на подальше *агресивне* реагування на небезпеку. Вивчення детальних особливостей такого реагування плануємо у наступному емпіричному пошуку.

Висновки.

1. Факторний аналіз дозволив представити емпіричну модель реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ у конструктах трьох протилежно спрямованих векторів реагування, які презентують *асертивну*, *агресивну* та *фобічну* стратегії.

2. До *асертивності* у реагуванні більше схильні жінки, працівники психологічної і медичної сфери діяльності, а також особи з високим рівнем знань з ВІЛ/СНІД. *Агресивність* у реагуванні на небезпеку щодо ураження ВІЛ більшою мірою властива особам з досвідом небезпечної поведінки.

3. Для представлення чотиривекторної моделі реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ, додаткового вивчення потребують стратегії *ігнорування* та *фобії*, зокрема – чіткої диференціації їх суттєвих відмінностей.

Таблиця 4. Відмінності у факторній структурі реагування на небезпеку щодо ураження ВІЛ

Назва Фактору	Додаткова змінна	Вибірка	Середнє	Стандартне відхилення	Стандартна похибка	95% довірчий інтервал для середнього значення		F- критерій	p
						Верхнє значення	Нижнє значення		
Асертивність	Чоловіки	79	5,24	1,61	0,20	4,85	5,64	5,52	0,02
	Жінки	66	5,95	1,95	0,22	5,51	6,39		
	Медичні працівники, психологи	22	7,09	1,51	0,46	6,07	8,11	3,01	0,01
	Рівень знань з ВІЛ/СНІД:								
	- низький;	73	5,05	1,66	0,28	4,48	5,63	4,88	0,001
- середній;	62	5,99	1,76	0,47	5,34	6,64			
- високий	10	7,30	1,95	0,62	5,91	8,69			
Агресивність	Досвід небезпечної поведінки:							3,30	0,01
	- відсутній;	32	3,13	1,54	0,27	2,57	3,68		
	- незначний;	55	3,42	1,44	0,19	3,03	3,81		
	- значний;	47	3,52	1,18	0,24	3,01	4,03		
	- дуже значний	11	4,14	1,38	0,60	2,49	5,77		

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження в рамках проекту «Підлітки поза увагою: поліпшення доступу до інтегрованих ВІЛ-сервісних послуг для вразливих підлітків в Україні» / Балакірева О. М., Шевченко С. Л. та ін. – К.: МБФ «Альянс громадського здоров'я», МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід» (AFEW-Україна), 2019. – 60 с.
2. Журавльова Л. П., Сенкевич В. Г. Емпіричне дослідження емпатійності у структурі реагування молоді на небезпеку щодо ураження ВІЛ / Л. П. Журавльова, В. Г. Сенкевич // Наукові записки. Національного університету «Острозька академія» Серія «Психологія» / ред. кол.: І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засекіна та ін. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 2. – С. 39-54.
3. Климчук В. О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 43-48.
4. Сенкевич В. Г. Вікові відмінності у психологічному реагуванні на небезпеку щодо ураження ВІЛ / В. Г. Сенкевич // Наука і освіта. Випуск «Психологія» – Одеса. – 2016, №5/СХХХХХVI.– С.238-246.
5. Сенкевич В. Г. Структуризація феномену небезпеки щодо ураження ВІЛ / В.Г. Сенкевич // Наука і освіта. Спецвипуск. «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» – Одеса. – 2013, №7/СХХVII.– С.80-86.
6. Суходольський Г. В. Математические методы в психологии. – 3-е изд., испр. – Харьков: Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. – 284 с.

REFERENCES

1. Balakirjeva O. M., Shevchenko S. L. (2019). Analytichnyi zvit za rezultaty doslidzhennia v ramkakh proektu "Pidlitky poza uvahoiu: polipshennia dostupu do intehrovanykh VIL-servisnykh posluh dlia vrazlyvykh pidlitkiv v Ukraini" [Analytical report on the results of the study within the framework of the project "Underage, Overlooked: Improving Access to Integrated HIV Services for Adolescents Most at Risk in Ukraine"]. *International Charitable Foundation "The Alliance for Public Health", AIDS Foundation East-West – AFEW- Ukraine. Kiev* [in Ukrainian].
2. Zhuravlova L. P., Senkevych V. G. (2015). Empirichne doslidzhennya empatiynosti u strukturi reaguвання molodi na nebezpeku schodo urazhennya VIL [Empirical research of empathy in the structure of youth reactions to the HIV infection risk]. *Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Psykholohiia – Scientific notes. National University "Ostroh Academy". Series "Psychology", 2, 39-54. Ostroh: Publisher National University "Ostroh Academy" [in Ukrainian].*
3. Klymchuk V. O. (2006). Faktorny analiz: vykorystannia u psykholohichnykh doslidzhenniakh [Factor analysis: use in the psychological research. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – "Practical psychology and social work"*] [in Ukrainian].
4. Senkevych V. G. (2016). Vikovi vidminnosti u psykholohichnomu reahuvanni na nebezpeku schodo urazhennya VIL [Age differences in psychological response to the risk of HIV infection]. *Nauka I osvita. Psykholohiia – Science and education. Psychology. Odessa* [in Ukrainian].
5. Senkevych V. G. (2013). Strukturizatsiya fenomenu nebezpeki schodo urazhennya VIL [Structurisation of the phenomenon of HIV infection risk]. *Nauka I osvita. Spetsvypusk – Science and education. Thematic Special Edition. "Psychology of personality: theory, experience and practice"*. Odessa [in Ukrainian].
6. Sukhodolskyi G. V. (2008). Matematycheskye metody v psikhologii [Mathematical methods in psychology]. *Izdatielstvo humanitarnyi tsestr - Publishing Humanitarian Center. Kharkov* [in Ukrainian].

Empirical model of strategies for youth reaction to the risk of HIV infection

V. G. Senkevich

Abstract. The article presents the results of factor analysis of responding to the danger of contracting the HIV infection in adolescence. In previous author's studies, the responding to the risk of HIV infection is represented by four behavioral strategies: "assertive", "phobic", "aggressive" and "ignoring". Each of the strategies combined the parameters of human empathy and the control of risk HIV infection. Factor analysis allowed presenting an empirical model of responding to the risk of HIV infection in the constructs of three oppositely directed vectors that present "assertive", "phobic" and "aggressive" strategies. The "assertive" is more typical for women, for psychologists and medical workers and for respondents with a high level of knowledge about HIV. "Aggressive" is more likely to be found in individuals with experience of dangerous behavior. The strategies of "ignoring" and "phobic" require further study of their differences.

Keywords: responding to the risk of HIV infection; control of the risk of HIV infection; empathy; the aggressive, phobic, ignoring and assertive strategies to response to the danger.

Особливості спортивної підготовки студентів-лучників у групах підвищення спортивної майстерності

I. М. Скрипка*, В. О. Лапицький, В. І. Гончаренко, Є. В. Солоненко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, г. Суми, Україна

*Corresponding author. E-mail: iraskripka1986@gmail.com

Paper received 19.04.18; Accepted for publication 02.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-14>

Анотація. У статті розглянута проблема формування та удосконалення всіх сторін підготовки студентів-лучників під час їх навчання в вузі, що займає провідне місце в педагогічному процесі. Визначено, що підготовка студентської команди лучників – багатокomпонентний процес успіх якого залежить саме від реалізації завдань фізичної, технічної, тактичної, психологічної, теоретичної та змагальної підготовки спортсменів. Проведено аналіз змісту і побудови тренувальних занять для студентів-лучників груп підвищення спортивної майстерності. Визначено засоби і методи удосконалення техніко-тактичної майстерності студентів-лучників та підтверджено, що раціональне використання доступних для студентів спеціальних вправ у стрільбі з лука дозволяє значно поліпшити їх спортивну підготовку і тим самим підвищити їх спортивну кваліфікацію

Ключові слова: стрільба з лука, техніка, тактика, студенти, спортивна підготовка.

На сьогодні в нашій країні склалась ситуація, що студенти-спортсмени груп ПСМ вищих навчальних закладів є одними з лідерів у міжнародному студентському спорті, посідаючи в загальнокомандному заліку місця у першій десятці. Разом з тим у сучасній вітчизняній науково-методичній літературі недостатньо висвітлюються й аналізуються проблеми розвитку студентського спортивного руху [**Hiba! A hivatkozás forrás nem található.**].

Поширення оздоровчого спортивного руху в Україні, який в останній час є популярним серед студентської молоді висуває нові вимоги до методики підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Напрямом удосконалення технічної підготовки у спортсменів-студентів з різних видів спортивної спеціалізації у вузі можуть передбачати використання тренажерних пристроїв, формування структури та змісту тренувальних навантажень у відповідності до спортивної кваліфікації спортсменів на всіх етапах їх спортивної підготовки.

Проблему формування та удосконалення всіх сторін підготовки спортсменів-студентів та впливу занять спортом на підвищення рівня рухової активності під час їх навчання в вузі розглянуто Степанюком С.І. [0], Гученко Г.Б. та Скрипкою І.М. [0]. Проблеми побудови тренувального процесу кваліфікованих спортсменів, які спеціалізуються у стрільбі з лука висвітлені в наукових дослідженнях А.М. Ратов, О.М. Скачок, Є.В. Солоненко [0].

Серед численних видів спорту, що культивуються в ННІФК Сумського ДПУ імені А.С. Макаренка стрільба з лука є одним з популярних видів спорту серед студентів. Так, як стрільба з лука за структурою змагальної діяльності належить до групи складнокоординаційних видів спорту вона мотивує молодь до занять цим видом спорту [1].

Саме фізична підготовка має провідне значення у структурі багаторічного спортивного удосконалення спортсменів у стрільбі з лука [4, 6, 7]. Поряд з цим, зміст і структура тренувального процесу стрільців з лука під час навчання у ВНЗ недостатньо досліджені. Раціональне використання доступних для студентів спеціальних вправ у стрільбі з лука дозволяє значно поліпшити їх спортивну підготовку і тим самим під-

вищити їх спортивну кваліфікацію. Враховуючи вище зазначене, актуальними є дослідження змісту і раціональної побудови навчально-тренувального процесу студентів-лучників груп ПСМ.

Мета дослідження: визначити засоби і методи розвитку та удосконалення фізичної підготовленості у студентів-лучників у вищих навчальних закладах під час занять в групах ПСМ.

Завдання дослідження:

1.Виявити організаційні та спортивно-методичні особливості спортивної підготовки студентів-лучників під час навчання в вузах.

2.Експериментально перевірити вплив розробленої методики на фізичну підготовленість студентів-лучників груп ПСМ.

Матеріал і методи дослідження. Педагогічний експеримент проводився на базі ННІФК м. Суми. У дослідженні прийняли участь спортсмени та спортсменки збірної ННІФК Сум ДПУ імені А.С. Макаренка різної кваліфікації (I-II дорослі розряди), які були однорідні за віком (18-22 років), стажу зайняття (1-4 років).

В даному дослідженні були застосовані наступні методи дослідження: методи теоретичного аналізу й узагальнення даних науково-методичної літератури та документальних матеріалів та даних Internet з питання удосконалення техніко-тактичної майстерності у студентів-лучників у вищих навчальних закладах; педагогічне тестування, педагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення. Підготовка студентської команди із стрільби з лука – багатокomпонентний процес успіх якого залежить від реалізації багатьох завдань, а саме: фізичної, технічної, тактичної, психологічної, теоретичної та змагальної підготовки спортсменів. Саме тому, підбір і виконання вправ, що забезпечують комплексний характер розминки студентів відділення спортивної спеціалізації стрільби з лука під час занять за розробленою методикою здійснювався з урахуванням наступних вимог:

1. Спочатку виконують різні, спеціально підібрані фізичні вправи в дуже повільному темпі з повною концентрацією уваги на працюючих м'язах, розвива-

ючи при цьому спочатку малу, потім середню і понад максимальну напругу м'язів при виконанні кожного руху. Вправи повинні бути підібрані таким чином, щоб працювали в основному ті м'язові групи, які беруть участь у виконанні пострілу. На виконання вправ відводиться 6-7 хв.

2. Потім протягом 1,5-2 хв виконуються вправи на розтягування.

3. Після цього відтворення і збереження протягом 3 хв «аутогенного занурення».

4. У стані «аутогенного занурення», протягом 3,5-4 хв проводиться ідеомоторне відтворення тих технічних елементів, які вимагав тренер

5. Виконання протягом 2 хв декількох імітаційних рухів безпосередньо з луком.

6. Протягом 10-15 хв стрільба на близькій дистанції (3-5 м) з попередніми ідеомоторним відтворенням кожного пострілу.

Основним методом тренування спортсменів лучників для розвитку їх статичної силової витривалості був метод строго регламентованої вправи із застосуванням спеціальних схем, які передбачають тривалість утримання лука і жорсткі інтервали відпочинку.

Для розвитку даного виду витривалості було використано наступні вправи: утримання розтягнутого лука з опором 60% від максимального, умови протягом 5-6 с з інтервалами відпочинку 6-8 с; утримання розтягнутого лука з опором протягом 5-6 с з інтервалом відпочинку 10-15 с; прицілювання з розтягнутим луком на різних дистанціях; прицілювання з розтягнутим луком по зменшеній мішені.

Вправи з елементами прицілювання експериментальна група (ЕГ) виконували, змінюючи тривалість утримання лука в розтягнутому положенні, іноді доводячи час утримання до граничного.

Цей вид витривалості є дуже важливим, оскільки багато в чому забезпечує узгоджені дії численних м'язових груп спини, руки, безпосередньо виконує натяг лука, і руки, що забезпечує утримання лука і протидіє його тиску. Від рівня розвитку даної якості багато в чому залежить оптимальний розподіл зусиль

всіх м'язових груп, що беруть участь в реалізації прицільного пострілу.

Для розвитку цього виду витривалості в розробленій методиці підготовки лучників ЕГ використовували наступні вправи: багаторазову імітацію натягу лука з опором 25- 50% від максимальної сили в середньому темпі 20 разів на хвилину до повного стомлення (робота на тренажері з виключенням руки, що утримує лук, або з гумовим джгутом); багаторазове натягування лука з опором 60-70% від максимального зусилля в середньому темпі 20-25 разів на хвилину; виконували у вигляді серій з перервою в 1 хвилину.

В процесі тренування лучників ЕГ під час розвитку сили використовували вправи з обтяженнями і вправи, які виконуються в повільному темпі зі значною напругою м'язів, а саме: вправи з використанням різних тренажерних пристроїв для м'язів рук і плечового поясу.

В залежності від характеру роботи м'язів використовували два основні методи розвитку сили: ізотонічний – динамічні вправи з обтяженням або з використанням тренажерів; ізометричний – статичні вправи з використанням найпростішої апаратури або своєї маси тіла. В якості основної вправи застосовувалась імітація пострілу - натяг лука і утримання лука або тязиви на тренажері. Максимальним вважався такий опір, при якому рух може бути виконано 2-3 рази поспіль. Темп і швидкість руху невисокі і наближені до тимчасових характеристик пострілу з лука. Інтервал відпочинку між підходами не менше 2 хв. Одним з найбільш важливих компонентів силової підготовки лучника є його здатність керувати своїми зусиллями. Це пов'язано з тим, що стрілець з лука робить одночасно декілька технічних дій і тільки правильне розподіл зусиль дозволяє йому забезпечити високу їх ефективність (утримання і зростання опору тиску лука, натяг лука і «дотяг», розслаблення пальців при випуску стріли.). Результати показників фізичної підготовленості студентів-лучників після застосування розробленої методики подано в таблиці 1.

Таблиця 1. Результати показників фізичної підготовленості студентів-лучників етапі дослідження (n=7 $\bar{X} \pm m$)

№	Тести	\bar{X}_1	δ_1	\bar{X}_2	δ_2	m_1	m_2	$P_{(0,05)}$	$D, \%$
1	Розтягування лука з напульсником за 3хв. к-ть підходів	8,14	0,13	9,57	0,17	0,89	0,94	>2,52	17,5
2	Розтягування лука зі стрілою 3хв. к-ть підходів	7,0	1,95	9,0	2,03	0,66	0,41	>2,18	28,5
3	Утримання лука с.	40,81	0,74	43,75	0,57	0,95	1,72	>3,00	7,2
4	Розтягування лука за 1 хв. к-ть разів	27,28	2,85	29,57	2,70	1,44	1,23	3,85	8,3

До проведеного нами експерименту середній показник в експериментальній групі студентів в тесті розтягування лука з напульсником до експерименту становив $8,14 \pm 0,13$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $9,57 \pm 0,17$, тобто на 17,5%, у тесті розтягування лука зі стрілою до експерименту становив $7,00 \pm 1,95$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $9,00 \pm 2,03$, тобто на 28,5%.

До проведеного нами експерименту середній показник в експериментальній групі в тесті утримання лука до експерименту становив $40,81 \pm 0,74$, а після експерименту він був покращений, в середньому до

$43,75 \pm 0,57$, тобто на 7,2%, у тесті розтягування лука за 1 хв. к-ть разів до експерименту становив $27,28 \pm 2,85$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $29,57 \pm 2,70$, тобто на 8,3%. До проведеного нами експерименту середній показник в експериментальній групі студенток в тесті розтягування лука з напульсником до експерименту становив $6,25 \pm 0,23$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $8,50 \pm 0,27$, тобто на 36,0%, у тесті розтягування лука зі стрілою до експерименту становив $5,75 \pm 1,15$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $8,00 \pm 1,03$, тобто на 39,1%.

Таблиця 2. Результати показників фізичної підготовленості студенток-лучників на етапі дослідження (n=4 $\bar{x} \pm m$)

№	Тести	\bar{x}_1	δ_1	\bar{x}_2	δ_2	m_1	m_2	t	D, %
1	Розтягування лука з напульсником за 3хв. к-ть підходів	6,25	0,23	8,50	0,27	0,49	0,54	2,92	36,4
2	Розтягування лука зі стрілою 3хв. к-ть підходів	5,75	1,15	8,00	1,03	0,96	0,71	2,38	39,1
3	Утримання лука с.	20,1	0,64	23,1	0,77	0,75	1,02	2,61	14,9
4	Розтягування лука за 1 хв. к-ть разів	19,5	1,75	21,0	1,70	1,12	1,13	3,45	7,6

До проведеного нами експерименту середній показник в експериментальній групі студенток в тесті утримання лука до експерименту становив $20,1 \pm 0,64$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $23,1 \pm 0,77$, тобто на 14,9%, у тесті розтягування лука за 1 хв. к-ть разів до експерименту становив $19,50 \pm 1,75$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $21,00 \pm 1,70$, тобто на 7,6%.

Висновки. Аналіз літературних джерел показав проблему формування та удосконалення всіх сторін підготовки спортсменів. Для визначення фізичної

підготовленості була спеціально розроблена методика за допомогою якої встановили на якому рівні витривалості знаходяться спортсмени – лучники. До проведеного нами експерименту середній показник в експериментальній групі в тесті розтягування лука з напульсником до експерименту становив $8,14 \pm 0,13$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $9,57 \pm 0,17$, тобто на 17,5%, у тесті розтягування лука зі стрілою до експерименту становив $7,00 \pm 1,95$, а після експерименту він був покращений, в середньому до $9,00 \pm 2,03$, тобто на 28,5%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворона В. В. Аналіз змісту і побудови навчально-тренувального процесу спортсменів стрільців з лука на етапі попередньої базової підготовки. / В. В. Ворона, А. М. Ратов, Є. В. Солоненко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка- 2018. – № 4 (318) – С.104-111
2. Гученко Г.Б. Рухливі ігри як засіб підвищення рухової активності студенток педагогічних спеціальностей / Г.Б. Гученко, Скрипка І.М. // Науковий часопис НПУ М.П. Драгоманова. – 2018. – Випуск 3К(97). – С.167-171.
3. Ратов А. М. Формування мотиваційної сфери спортсменів-розрядників у групах спортивного вдосконалення / А. М. Ратов, О. М. Скачок., Є. В. Солоненко // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України», ІФК Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – С. 339–343
4. Солоненко Є. В. Ефективність використання спеціальної розминки та психореґулюючих засобів у стрільбі з лука / Є. В. Солоненко, Л. Ю Сиченікова, А. М. Ратов // Всеукраїнська науково-практична конференція ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Луганськ, №3 (308), квітень 2017. – С. 182–187
5. Степанюк С.І. Студентський спортивний рух: історія, сьогодення та майбутнє. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – 132 с.
6. Костокевич В.М. Теорія і методика спортивної підготовки (на прикладі командних ігрових видів спорту). Вінниця: Планер, 2014, 616.
7. Krivoruchko NV, Masliak IP, Bala TM, Skripka IN, Honcharenko VI. The influence of cheerleading exercises on the demonstration of strength and endurance of 15-17-year-olds girls. Physical education of students, 2018; 22(3):127–133.

REFERENCES

1. Vorona, V. V., Ratov, A. M., Solonenko, YE. V Analiz zmistu i pobudovy navchal'no-trenaval'noho protsesu sport-smeniv stril'tsiv z luka na etapi poperedn'oyi bazovoyi pidhotovky // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka, 2018, № 4 (318), P. 104-111
2. Huchenko, H.B. Rukhlyvi ihry yak zasib pidvyshchennya rukhovoyi aktyvnosti studentok pedahohichnykh spetsial'nostey / H.B. Huchenko, Skripka I.M. // Naukovyy chasopys NPU M.P. Drahomnova, 2018., Vypusk 3K(97). – P.167-171.
3. Ratov, A. M. Skachok, O. M, Solonenko, YE. V. Formuvannya motyvatsiyanoi sfery sport-smeniv-rozryadnykiv u hrupakh sportyvnoho vdoskonalennya // Suchasni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu shkolyariv ta studentiv Ukrainy», IFK Sum DPU im. A. S. Makarenka., 2012, P. 339–343
4. Solonenko YE. V. Sychenikova L. YU, Ratov A. M. Efektyvnist' vykorystannya spetsial'noyi rozmynky ta psykhorehulyuyuchykh zasobiv u stril'bi z luka" // Vseukrayins'ka nauково-praktychna konferentsiya DZ «Luhans'kyu natsional'nyu universytet imeni Tarasa Shevchenka», 2012, Luhans'k, №3 (308) – P. 182–187
5. Stepanyuk S.I. Student-s'kyu sportyvnyy rukh: istoriya, s'ohodennya ta maybutnye. – Kherson: Vydavnytstvo KHDU, 2006. – P. 132.
6. Kostyukevych V.M. Teoriya i metodyka sportyvnoyi pidhotovky (na prykladi komandnykh ihrovnykh vydiv sportu). Vinnytsya: Planer, 2014, 616.
7. Krivoruchko NV, Masliak IP, Bala TM, Skripka IN, Honcharenko VI. The influence of cheerleading exercises on the demonstration of strength and endurance of 15-17-year-olds girls. Physical education of students, 2018; 22(3): P. 127–133.

Features of sports training of archers-students at classes in groups for raising the athletic skill

I. M. Skripka, V. O. Lapitskiy, V. I. Honcharenko, Ye. V. Solonenko

Abstract. The article deals with the problem of the formation and improvement of all aspects of the training of students-archers during their studies at the university, which occupies a leading place in the pedagogical process. The popularity of this kind of sport, such as archery among the student youth, which, according to the structure of competitive activities, belongs to the group of complex coordination sports, is confirmed, and it introduces new requirements to the methodology of training students in higher educational institutions of a sports profile. The means and methods of improving the techno-tactical skill of the students-archers have been determined and that the rational use of special exercises available for students in archery can significantly improve their sports training and thus increase their sports qualification.

Keywords: archery, technique, tactics, students, sports training.

PSYCHOLOGY

Роль відчуття когеренції у зростанні ресурсності особистості та рівнів самоефективності

Н. В. Кривцова¹, Б. В. Бірон²

¹ Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна
Міжнародна академія психосинергетики та альфології
Corresponding author. E-mail: kryvtsova.natalya@gmail.com

² Одеський Національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, Україна
Corresponding author. E-mail: biron@i.ua

Paper received 27.04.19; Accepted for publication 10.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79-15>

Анотація. В статті представлено модель модуляції впливу рівня відчуття когеренції на взаємозв'язки між навченою ресурсністю особистості та її самоефективністю. Показано, що підвищення відчуття когеренції знижує залежність переконань студентів у власній успішності щодо подолання стресів від наявного рівня їх ресурсності. Доведено, що тенденція підвищення рівня самоефективності в умовах обмеженості ресурсів особистості виявляється в зоні високих значень відчуття когеренції. Отримані результати дозволяють розглядати відчуття когеренції в якості ресурсу самоефективності особистості та індикатора зростання її готовності до оптимізації процесу самоорганізації в ситуаціях стресу та зміцнення психологічного здоров'я людини в цілому.

Ключові слова: відчуття когеренції, навчена ресурсність, проактивний копінг, самоефективність, потенціал самореалізації особистості, освітній коучинг.

Вступ. Криза і високошвидкісні трансформації суспільства, агресивність інформаційних потоків, з якими доводиться мати справу сучасній людині, загострює проблему життєстійкості. Підвищена частота негативних життєвих подій, психоемоційні навантаження на особистість, зростання випадків дезадаптивного реагування, зокрема молоді та студентів призводять до необхідності пошуку шляхів підвищення здатності людини долати стресові ситуації в умовах обмеженої ресурсності. Принципово новим напрямом в педагогічній практиці стає освітній коучинг, в основу якого покладена ідея самоорганізації і максимально швидкого досягнення мети завдяки мобілізації сутнісних сил людини як відкритої нелінійної системи/середовища та синергійного ефекту від гармонійного зв'язку і ко-еволюції її зі світом на різних рівнях, через узгодження конвергентних і дивергентних процесів впорядкування і хаосу в режимах самоорганізації буття «цілого-в-цілому» (І.В.Єршова-Бабенко) та становлення автопоезису нової цілісності – особистості-дослідника інформаційних ресурсів (студентів, викладачів, науковців) [3]. Поступово усвідомлюється, що не можна ігнорувати або намагатися обійти за допомогою навіть найсучасніших психолого-педагогічних технологій питання узгодження складних відкритих нелінійних систем/середовищ різного походження «людина-освіта». Саме тому сучасні освітні проекти повинні враховувати закономірності появи нової цілісності - освіченої людини, її автопоезису та становлення «людського в людині» як складної різно-багатомірної полісутнісної системи/мережі, яка здатна до авто-еко-організації і готова до трансфесіоналізму, задля чого запропоновано дві моделі освітнього коучингу: 1) лінійну психосинергетичну модель «Шлях до гармонії життя», в якій основна увага приділяється створенню певних умов щодо формування особистісно-професійних компетенцій, 2)

нелінійну альфологічну модель «Від мрії до успіху», в якій досягнення успіху здійснюється за рахунок синергії та ефектів нелінійного синтезу [3]. Причому слід зазначити, що використання «і» замість «и» - це не орфографічна помилка, а вказівка на узгодженість соціально-імперативного та індивідуального вимірів буття та становлення людини як складної аутопоетичної системи/мережі, синергійним ефектом чого стає ергономічність психологічного простору її самореалізації й самогармонізації в мінливих умовах взаємодії з Всесвітом на різних рівнях (природному, соціальному, культурному та при організації власного життя в цілому).

Короткий огляд публікацій по темі. Відчуття когеренції є ключовим поняттям салютогенетичної теорії А. Антоновського [4]. Вчений дійшов розуміння, що відчуття когеренції є не лише детермінантою соматичного і психічного здоров'я та всеосяжною орієнтацією індивіда, в якій він має стійке почуття упевненості в тому, що стимули, які походять із внутрішньої-зовнішнього світів його реальності в процесі життя структуровані, передбачені і з'ясовані; а ресурси для реалізації є доступними; а й як критерій психологічного здоров'я та стрижнева диспозиція життєвих орієнтацій буття людини загалом, причому вимоги, які спричинені даними стимулами сприймаються як виклики, що гідні її уваги та зусиль. Ми поділяємо його думку про те, що саме відчуття когеренції в найбільшій мірі відповідає за результат впливу стресора на психологічне здоров'я, якщо не брати до уваги специфіку стресових чинників і їх оцінювання з боку індивіда. Це твердження і дозволяє розглядати відчуття когеренції як модератор, зокрема між суб'єктивною оцінкою наявного набору ресурсів (який в дослідженні операціоналізується через конструкт навченої ресурсності) та переконаннями у власній ефективності щодо подолання стресу (який в дос-

лідженні операціоналізується через конструкт загальної самоефективності). За Р. Шварцером, ефективні особистості, більш здатні виявляти стійкість і наполегливість перед лицем викликів, оскільки вони переконані у своїх можливостях змінювати ситуації і поведінку таким чином, щоб досягати кращих результатів [7]. Загальна самоефективність – це конструкт, який визначається вченим як широке і стабільне відчуття компетентності особистості у тому, що вона здатна ефективно долати різноманітні стресові ситуації. Для гарантування виконання цілеспрямованої поведінки у регуляції внутрішніх реакцій, що взаємодіють між собою, на думку М. Розенбаума використовується компоненти навченої ресурсності, які пробуджуються і формуються у багатьох ситуаціях, забезпечуючи базис для майбутнього навчання [6]. Причому навчену ресурсність він характеризує як надбаний репертуар, що інкорпорує набір переконань, добре засвоєних поведінкових актів та навичок самоконтролю, однак цей репертуар знаходиться у постійній взаємодії з фізичним і соціальним середовищем, а ступінь, у якій ресурси були надбані, є індивідуальною.

Проте наші дослідження психологічних особливостей потенціалу самореалізації особистості доводять, що в певних умовах вона здатна перетворити стресори на ресурси авто-еко-організації, а значуща роль в підвищенні продуктивності діяльності людини як складної різно-багатовимірної аутопоетичної полісуперсистеми/мережі належить такій складовій як ресурси синергії, що знайшли свого прояву, в тому числі, у відчутті когеренції особистості, яка самоактуалізується та здатна до самогармонізації в мінливих умовах кризи і інформаційного хаосу [2]. Саме в такій складовій потенціалу самореалізації особистості знайшов свого прояву принцип сизигійності щодо об'єднання різних вимірів людської життєдіяльності, де йдеться про зняття протиріч і узгодженість зовнішньо-внутрішніх світів буття та становлення людини. Тобто йдеться про можливість особистості, яка здатна до самоактуалізації і самогармонізації, цілісно сприймає себе, власне життя, людство та Всесвіт як є [2, с.124-125]. Саме тому актуальним стає уточнення ролі відчуття когеренції у зростанні рівнів ресурсності особистості та її самоефективності.

В цілому всі три зазначені конструкти згідно класичних ресурсних теорій копінгу відносять до копінг-ресурсів, але застосовуючи векторну модель копінг-ресурсів, але застосовуючи векторну модель копінг-ресурсів [1] можна зазначити, що навчена ресурсність та загальна самоефективність відносяться до проактивного копінг-вектору, який характеризується стійкими переконаннями особистості у власній здатності до саморозвитку та можливості змінювати середовище. В свою чергу навчена ресурсність відноситься до антиципаторно-превентивного копінг-вектору, який характеризується самоконтролем та контролем за ймовірними сигналами середовища. Оскільки антиципаторно-превентивний копінг-вектор у векторній моделі є предиктором проактивного, то у моделі модерації незалежною змінною виступає навчена ресурсність, а залежною – самоефективність.

Метою дослідження є обґрунтування моделі та визначення ефекту модерації, який чинить відчуття когеренції на взаємозв'язок між ресурсами і ефективністю подолання різноманітних стресових ситуацій.

Матеріали та методи. В дослідженні було використано валідні, стандартизовані та адаптовані україномовні версії наступних методик: шкала відчуття когеренції SOC (А. Антоновський, адаптація І.І. Галецької), шкала загальної самоефективності GSES (Р. Шварцер і М. Єрусалем, адаптація І.І. Галецької) та шкала самоконтролю SCS (М. Розенбаум, адаптація Б.В. Бірона). Вибірку дослідження склали 450 студентів вишів з різних українських міст, середній вік яких склав 19.29 років при стандартному відхиленні 2.53 роки. Для побудови моделі модерації використовувався програмний пакет IBM SPSS Amos 22.0.0.

Результати та їх обговорення. Перш за все було розглянуто кореляції між трьома конструктами (рис.1), які становили: $r = 0,22$ (між навченою ресурсністю та загальною самоефективністю), $r = 0,32$ (між загальною самоефективністю та відчуттям когеренції), $r = 0,12$ (між відчуттям когеренції та навченою ресурсністю). Аналіз отриманих результатів дозволив зробити висновок про змістовну близькість конструктів загальної самоефективності та відчуття когеренції,

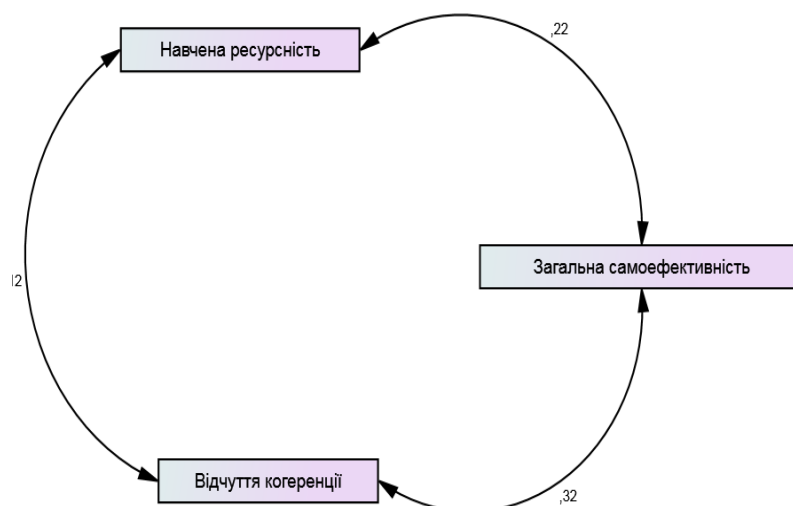

Рис. 1. Кореляційні взаємозв'язки між досліджуваними показниками навченої ресурсності, відчуттям когеренції та самоефективністю

Для вивчення ефектів впливу використовувався метод, який дозволяє судити про модурацію непрямим чином, а саме: модель обчислення модурації через медіацію, яка запропонована К. Прічер, Д. Раккер, Э. Хеес [7]. На рисунку 2. представлено

модель, яка відображає модураційні ефекти впливу відчуття когеренції на співвідношення між рівнями навченої ресурсності особистості та її самооефективності.

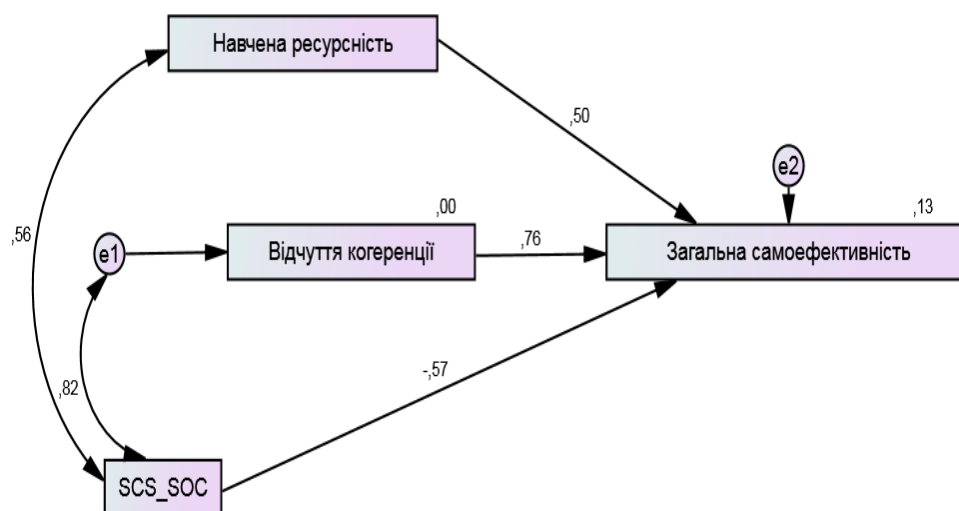

Рис. 3. Модель модурації впливу рівня відчуття когеренції на співвідношення показників навченої ресурсності особистості та її самооефективності

Розглядаючи структурну модель, було виявлено, що ефект модурації по відношенню до досліджуваної регресії (навчена ресурсність – загальна самооефективність) є від'ємним і сильним за величиною ($\beta = -0,57$), причому коефіцієнт детермінації для параметра загальної самооефективності був достатньо високим - $R^2 = 0,13$, а інтегральні індекси, розраховані для моделі були наступними $\chi^2/df = 6,59$; $RMSEA = 0,11$; $SRMR = 0,05$; $NFI = 0,99$; $NNFI = 0,98$; $CFI = 0,98$.

Отримані результати свідчать про сильну відповідність моделі емпіричним даним за відносними індексами і суперечливу відповідність за абсолютними індексами, що потребує уточнення моделі. Але виявлений сильний від'ємний ефект модурації дозволяє зробити висновок про те, що по мірі зростання величини відчуття когеренції ефект навченої ресурсності на загальну самооефективність знижується.

Найбільш посилюється ця тенденція в зоні високих значень відчуття когеренції, що може вказувати на нелінійний характер модурації. Так, при розбитті вибірки на дві підвибірки за значенням першого квартилю ($Q1 = 41,00$) за шкалою відчуття когеренції співвідношення коефіцієнтів кореляції між навченою ресурсністю та самооефективністю становить ($r_1 = 0,29$; $r_2 = 0,19$; $Z = 0,93$; $p = 0,352$), при розбитті за значенням другого квартилю ($Q2 = 49,00$) становить

($r_1 = 0,21$; $r_2 = 0,16$; $Z = 0,58$; $p = 0,563$), при розбитті за значенням другого квартилю ($Q3 = 59,00$) становить ($r_1 = 0,24$; $r_2 = -0,03$; $Z = 2,49$; $p = 0,013$).

Висновки. Побудовано модель модурації впливу рівня відчуття когеренції на взаємозв'язки між навченою ресурсністю особистості та самооефективністю студентів відповідає всім відносним індексам відповідності, але не усім абсолютним, що на нашу думку пов'язано, з нелінійним характером досліджуваного ефекту модурації. Показано, що підвищення відчуття когеренції знижує залежність переконань студентів у власній успішності щодо подолання стресів від наявного рівня ресурсності особистості, причому ця тенденція виявляється в зоні високих значень відчуття когеренції (> 59 балів).

Саме автономізація самооефективності особистості підкреслює її автопоетичність та дозволяє відчуття когеренції розглядати в якості індикатора її психологічного здоров'я та готовності до оптимізації процесу самоорганізації і самореалізації в ситуаціях стресу та підвищення рівня самооефективності в умовах обмеженості ресурсів. Очевидно, що модель потребує подальшого емпіричного вивчення, проте вона вказує на важливість уваги дослідників до кількісно-якісних характеристик взаємозв'язків людини з Всесвітом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірон Б.В. Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю: дис. на здобуття канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Бірон Богдан Володимирович. – Одеса, 2015. – 197 с.
2. Кривцова Н.В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дис ... канд. психол. наук: 19.00.01: Загальна психологія, історія психології / Н.В. Кривцова. – Одеса, 2018. – 296 с.
3. Кривцова Н.В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації: монографія / Н.В. Кривцова. – Одеса: Олді-плюс, 2017. – 380 с.
4. Antonovsky, A. Unraveling the mystery of health / A. Antonovsky. – San Francisco: Jossey-Bass, 1987. – 397 p.
5. Preacher K. J. Addressing Moderated Mediation Hypotheses: Theory, Methods, and Prescriptions / K. J. Preacher, D. D. Rucker, A. F. Hayes // *Multivariate Behavioral Research*. - 2007. - 42(1), 185–227
6. Rosenbaum M. Opening versus closing strategies in controlling one's responses to experience / M Rosenbaum. // *Personal control in action: Cognitive and motivational mechanisms* / M. Kofta, G. Weary, G. Sedek. - New York: Plenum, 1998. – P. 61-84.

7. Schwarzer R. Self-efficacy in the adoption and maintenance of health behaviors: theoretical approaches and a new model / R. Schwarzer // Self-efficacy: Thought Control of Action /R.

Schwarzer – Washington, DC: Hemisphere, 1992. - P. 217-243.

REFERENCES

1. Biron B.V. Proactive coping of stressful situations by individual / Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю: the dissertation .. the candidate of psychological sciences: 19.00.01: general psychology, history of psychology / Biron Bohdan Volodymyrovych. – Odesa, 2015. – 197 p.
2. Kryvtsova N.V. Psychological features of the self-realization potential of a personality: the dissertation .. the candidate of psychological sciences: 19.00.01: general psychology, history of psychology / N.V. Kryvtsova. – Odesa, 2018. – 296 p.
3. Kryvtsova N.V. Shliakh do harmonii zhyttia: teoriia i praktyka samorealizatsii: monohrafiia / N.V. Kryvtsova. – Odesa: Oldi-plus, 2017. – 380 s.
4. Antonovsky, A. Unraveling the mystery of health / A. Antonovsky. – San Francisco: Jossey-Bass, 1987. – 397 p.
5. Preacher K. J. Addressing Moderated Mediation Hypotheses: Theory, Methods, and Prescriptions / K. J. Preacher, D. D. Rucker, A. F. Hayes // Multivariate Behavioral Research. - 2007. - 42(1), 185–227
6. Rosenbaum M. Opening versus closing strategies in controlling one's responses to experience / M Rosenbaum. // Personal control in action: Cognitive and motivational mechanisms / M. Kofta, G. Weary, G. Sedek. - New York: Plenum, 1998. – P. 61-84.
7. Schwarzer R. Self-efficacy in the adoption and maintenance of health behaviors: theoretical approaches and a new model / R. Schwarzer // Self-efficacy: Thought Control of Action /R. Schwarzer – Washington, DC: Hemisphere, 1992. - P. 217-243.

The role of a sense of coherence in the growth of resourceness of personality and self-efficacy

N. V. Kryvtsova, B. V. Biron

Abstract. The article presents the model of moderation of the influence of the level of sense of coherence on the interrelationship between the trained resource of the individual and the self-efficacy. It is shown that increasing the sense of coherence reduces the dependence of students' belief in their own success in overcoming stress from the available level of their resourcefulness. It is proved that the tendency to increase the level of self-efficacy in the conditions of the limited resources of the person is revealed in the zone of high values of the sense of coherence. The obtained results allow us to consider the sense of coherence as a resource of self-efficacy of an individual and an indicator of the growth of her readiness to optimize the process of self-organization in stress situations and to strengthen the psychological health of a person in general.

Keywords: *sense of coherence, trained resource, proactive coping, self-efficacy, potential of self-realization of personality, educational coaching.*

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu